

ΓΛΩΣΣΑ

περιοδική έκδοση γλωσσικής παιδείας

Μήγαρις έχω άλλο στο νου μου
πάρει ελευθερία και γλώσσα;
Δ. Σολωμός

Επιστοασία: Κ. Ν. Παπανικολάου

ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ:

Κ. Ν. Παπανικολάου	Βασ. Κατσαβού
Αγ. Χαραλαμπόπουλου	Βασ. Αναστασιάδη
Γ. Χ. Σακελλαριάδη	Κ. Καλαντζή
Em. Benveniste	Θ. Δ. Σαρηγιάννη

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Γ. Χ. Σακελλαριάδης, Αλ. Ζερβού, Ηλ. Γ. Ματσαγγούρας, Ι. Ν. Μπασλής, Αν. Η. Σακελλαρίου, Άννα Ιορδανίδου

ΕΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ. 10

ΑΘΗΝΑ ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1986

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι του περιοδικού ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ

ΓΛΩΣΣΑ

περιοδική έκδοση γλωσσικής παιδείας

ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ «ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ»

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΣΟΛΩΝΟΣ 77, 10679 ΑΘΗΝΑ, τηλ. 3636007

ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Εσωτερικού 600, Κύπρος 700

Εξωτερικού Ευρώπη 1000, Αμερική 1200

Τραπεζών, Νομικών προσώπων κτλ. 1500

Τα κείμενα που έχουν υπογραφή εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων.

Η επιλογή της ύλης γίνεται από επιτροπή.

Η *Γλώσσα*, όπως και η *Νέα Παιδεία*, δεν είναι κερδοσκοπική έκδοση.

Υπεύθυνος σύμφωνα με το νόμο Κ. Ν. Παπανικολάου, Πατησίων 339 Ε
Αθήνα

Για πληροφορίες: Τηλ. 3636007

Τρίτη και Πέμπτη 10-12 π.μ. και

Δευτέρα-Παρασκευή 5.30-8.30 μ.μ.

GLOSSA

Periodical review on linguistic problems

Address: Solonos 77, 10679 Athens, Greece

ΓΛΩΣΣΑ

περιοδική έκδοση γλωσσικής παιδείας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κ.Ν. Παπανικολάου, Οι λόγιες λέξεις στη Νεοελληνική γλώσσα	σ. 3
Αγαθ. Χαραλαμπίδου, Συγχρονία-διαχρονία	» 5
Γ. Χ. Σακελλαριάδη, Συμφωνικά συμπλέγματα στην αρχή των λέξεων της δημοτικής	» 9
Em. Benveniste, Σχετικά με την υποκειμενικότητα της γλώσσας	» 19
Βασ. Κατσαβού, Η φυσιολογία του γλωσσικού φαινομένου και η ελληνική γλώσσα	» 26
Βασ. Αναστασιάδη, Η σημασία της κατοχής της γλώσσας για την έκθεση »	37
Κ. Καλαντζή, Το πρόβλημα της γλωσσικής αγωγής των βαρήκοων και κυρίως των κωφών παιδιών	» 42
Θ. Γ. Σαρηγιάννη, Κάλβος - Καβάφης - Ελύτης, Λογοτεχνία και Γλώσσα	» 55
Γλωσσολογικά σημειώματα	» 68
Σχόλια	» 76
Ειδήσεις	» 78

ΟΙ ΛΟΓΙΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Η άμιλλα, η ευδοκίμηση και η αρωγή ήταν οι μικροί καταλύτες που προκάλεσαν μιαν αδικαιολόγητη αναταραχή σε όσους έχουν μια κάποια ηλικία ή ήταν μαθητές ως το 1974, ενώ για τους νεότερους η παρέμβαση ήταν μάλλον φιλολογική. Εθρήνησαν λοιπόν αρκετοί —οι γλωσσαμύνητορες κάθε λογής— ενώ οι άλλοι προσπάθησαν να δικαιολογήσουν τα αδικαιολόγητα. Και το αποτέλεσμα ήταν μάλλον ο μάταιος θρήνος «επί των τειχών». Γιατί τα πράγματα μιλούν από μόνα τους, αλλά οι άνθρωποι, εδώ και αρκετό καιρό, έπαψαν να ακούνε ο ένας τον άλλο. Μονολογούν ασταμάτητα και χειρονομούν αέναα μέσα σε ένα σχεδόν τυφλό κύκλο ασυνεννοησίας.

Ποια είναι λοιπόν τα μηνύματα που στέλνουν τα δυο (τυπικά) αυτά κέντρα πληροφόρησης γλωσσικής; Το πρώτο μας βεβαιώνει με αδιαίειστα στοιχεία ότι οι τρεις αυτές λέξεις κι άλλες αναρίθμητες λόγιες έχουν ενσωματωθεί στον κορμό της νεοελληνικής γλώσσας —ο όρος δημοτική ήταν πάντα καταχρηστικός— κι αποτελούν αναπόσπαστο μέλος της. Σκιαμαχούν λοιπόν οι υποστηρικτές του «τρίτου δρόμου» (!) όταν υποστηρίζουν ότι κάποτε θα συναντηθούν η δημοτική κι η καθαρεύουσα... Η «ιστορική συνάντηση» έγινε, νικητής αναδείχτηκε η λαϊκή γλώσσα που όμως «φορτώθηκε» ένα ασυνήθιστο πλήθος λέξεων από την καθαρεύουσα γιατί έπρεπε να αντιμετωπίσει τις ανάγκες έκφρασης για τα καινούρια πράγματα ή έννοιες που δημιουργούσε κάθε εποχή. Κι ο πρόχειρος δότης ήταν ο παλαιότερος γλωσσικός πλούτος που τον παίρναμε από τον μεσάζοντα που ήταν η καθαρεύουσα.

Σκιαμαχούν όμως κι οι άλλοι που προσπαθούν με διάφορες τρόπους να μας δικαιολογήσουν αυτή την κατάσταση, ιδιαίτερα με τους ασυμμόρφωτους τύπους, δηλ. εκείνους που δε γίνεται να ακολουθήσουν το τυπικό της δημοτικής, όμως χρησιμοποιούνται όπως μας έρχονται από την αρχαία μας γλώσσα, όπως και μερικοί άλλοι γλωσσικοί τύποι που δεν αλλάζουν, τους ονόμασαν «απολιθώματα» και ησύχασαν.

Γιατί όμως χρησιμοποίησαν οι Έλληνες το δάνειο γλωσσικό πλούτο της καθαρεύουσας και τους ασυμμόρφωτους τύπους;

Η απάντηση και σ' αυτό το ερώτημα είναι δοσμένη και για τα δυο μέρη του. Θα την αναφέρουμε μόνο χωρίς πολλές εξηγήσεις, μια και όλα αυτά έχουν κιόλας ερμηνευθεί όχι μια ή δυο φορές. Η δημοτική μας γλώσσα όταν διαμορφωνόταν, δηλ. ακολουθούσε τον εξελικτικό της δρόμο από τους βυζαντινούς καιρούς και την τουρκοκρατία, είναι φανερό ότι λειτουργούσε σε ένα περιβάλλον γεωργοκτηνοτροφικό με ένα λεξιλόγιο περιορισμένο στις

ανάγκες της εποχής εκείνης. Μετά ήρθαν δυο καθοριστικά γεγονότα και γι' αυτήν· η ελευθερία με την επανάσταση του '21, και φυσικά η αντιμετώπιση των κρατικών πια αναγκών, η βιομηχανική επανάσταση, και βέβαια η ανάπτυξη ενός νέου γλωσσικού θησαυρού και τέλος οι πολιτιστικές γενικά αναζητήσεις. Τότε λοιπόν ο κρατικός κώδικας επικοινωνίας χρησιμοποίησε ολοκληρωτικά την καθαρεύουσα, αλλά κι όλες τις γλωσσικές μορφές του παρελθόντος για να αντιμετωπίσει τα προβλήματά του. Το ίδιο έκαναν κι οι άλλοι φορείς των κοινωνικοοικονομικών, ακόμα και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, πράγμα που διαπιστώνει κανένας πολύ εύκολα από τη λογοτεχνία του περασμένου κυρίως αιώνα. Η διαμάχη βέβαια ανάμεσα στις δυο μορφές της περιόδου αυτής συνεχίστηκε κι έφτασε ως τις μέρες μας με ολοφάνερη τη σταδιακή επικράτηση της «δημοτικής» που πιο σωστό είναι να τη λέμε σήμερα νεοελληνική γλώσσα. Έτσι πιστεύω ότι οι δεύτερες σκέψεις είναι νηφαλιότερες κι αυτό είναι εκείνο που μας χρειάζεται τώρα, όχι η αντιπαράθεση με τη μορφή ενός μαχητικού ανταγωνισμού.

★

Απομένει όμως κι άλλο ένα σημείο που θα το τονίσω κι από το βήμα ετούτο· το πρόβλημα της συγχρονίας και της διαχρονίας. Όπως φαίνεται κι από το σχετικό άρθρο που δημοσιεύεται στο τεύχος ετούτο, οι γλωσσολόγοι δίνουν το απόλυτο προβάδισμα στη συγχρονική καλλιέργεια και έρευνα της γλώσσας, αφήνοντας για τους ειδικούς τη διαχρονική μελέτη. Δεν είμαι γλωσσολόγος για να έχω γνώμη, θα διατυπώσω όμως μιαν άποψη που εδράζεται στην ιστορία και τις εμπειρίες που μας δωρίζει, σχετικά πάντα με το σχολείο· η ενασχόληση με το παρελθόν έχει το μερίδιό της στο πρόγραμμα μαθημάτων. Στα ΚΝΑ λ.χ. υπάρχει ένα σημαντικό τμήμα από παλαιότερα λαϊκά και προσωπικά δημιουργήματα με ένα πλήθος λέξεων λόγιων ή αρχαϊσμών· όλο το φάσμα της εκπαίδευσης λειτουργεί κάτω από τον αστερισμό της ιστορικότητας. Αλλά και σύγχρονοι ακόμα λογοτέχνες, όπως η γενιά του '30 και οι άλλοι, οι νεότεροι, μεγάλωσαν κι αυτοί στο ίδιο κλίμα και τα έργα τους είναι η καλύτερη απόδειξη γι' αυτό. Είναι δυνατό να κατανοήσουν τα παιδιά το Σεφέρη, τον Ελύτη, το Ρίτσο, το Σαχτούρη, τον Καρούζο και τόσους άλλους ποιητές και πεζογράφους χωρίς τα γλωσσικά εφόδια που ανήκουν στο χώρο της διαχρονίας;

Νομίζω λοιπόν ότι το πρόβλημα αυτό πρέπει ν' αντιμετωπιστεί με την οργάνωση του γλωσσικού μαθήματος πάνω σε άλλες βάσεις και με άλλες προοπτικές. Αυτό όμως επιβάλλει μια σοβαρή και εμπειρίστατη μελέτη που θα ασχοληθεί με τις ιδιομορφίες της δικής μας γλωσσικής ιστορίας και θα δει το πρόβλημα δημιουργικά, λειτουργικά, με ανοιχτή διάθεση κι όχι ανελαστικά. Άλλωστε η εποχή μας κινείται μέσα σε ένα κλίμα ανακατατάξεων κι η προσκόλληση σε ορισμένες ιδεοληψίες είναι πια ανεπίκαιρη και ζημιοτική.

Κ.Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Αγαθοκλή Χαραλαμπόπουλου

ΣΥΓΧΡΟΝΙΑ – ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ

Στο θεμελιωτή της σύγχρονης γλωσσολογίας, ελβετό γλωσσολόγο Ferd. de Saussure, οφείλουμε, ανάμεσα σε άλλες θεωρητικές και μεθοδολογικές καινοτομίες, και τη διάκριση ανάμεσα σε συγχρονική και διαχρονική μελέτη της γλώσσας.

Συγχρονία και διαχρονία είναι δυο διαφορετικές θεωρήσεις που αντιστοιχούν σε δυο διαφορετικές κατηγορίες γλωσσικών φαινομένων: τα συγχρονικά και τα διαχρονικά. Συγχρονικά είναι τα γλωσσικά φαινόμενα που συνυπάρχουν στη γλώσσα σε μια ορισμένη χρονική στιγμή· διαχρονικά είναι εκείνα που εμφανίζονται σε διαδοχή μέσα στο χρόνο.

Η διάκριση αυτή των γλωσσικών φαινομένων σε συγχρονικά και διαχρονικά επιβάλλει και τη διάκριση της επιστήμης της γλωσσολογίας σε συγχρονική και διαχρονική. Κατά τον Saussure «Η συγχρονική γλωσσολογία ασχολείται με τις λογικές και ψυχολογικές σχέσεις που συνδέουν όρους που συνυπάρχουν και σχηματίζουν σύστημα, όπως ακριβώς γίνονται αντιληπτοί από την ίδια την ομαδική συνείδηση. Η διαχρονική γλωσσολογία, αντίθετα, μελετά τις σχέσεις που συνδέουν όρους διαδοχικούς, μη αντιληπτούς από μια και την ίδια ομαδική συνείδηση και που αντικαθίστανται οι μien από τους δε χωρίς να σχηματίζουν μεταξύ τους σύστημα».¹

Πρέπει εδώ να επισημάνουμε τέσσερα σημεία σχετικά με τη συγχρονία και τη διαχρονία στα οποία ο Saussure ήταν ανυποχώρητος. Θεωρούσε ότι α) η διάκριση μεταξύ συγχρονίας και διαχρονίας είναι απόλυτη και οι δυο θεωρήσεις διαμετρικά αντίθετες, β) η συγχρονία είναι στατική, ενώ η διαχρονία δυναμική, γ) στη συγχρονία τα γλωσσικά φαινόμενα εμφανίζουν συστηματικότητα και στενή αλληλοεξάρτηση, ενώ στη διαχρονία οι μεταβολές συμβαίνουν τυχαία και μεμονωμένα και δ) ότι η συγχρονική μελέτη έχει προτεραιότητα έναντι της διαχρονικής.

Αν ο Saussure επέμενε στον απόλυτο χαρακτήρα των διακρίσεων που εισήγαγε, το έκανε γιατί ήθελε να κάμει σαφή την έντονη διαφοροποίησή του από την ως τότε γλωσσολογική πρακτική και να οριοθετήσει με τον καθαρότερο δυνατό τρόπο το αντικείμενο της επιστήμης της γλωσσολογίας. Με όλες τις έννοιες και τις διακρίσεις που εισήγαγε απέβλεπε στο να ορίσει τι είναι η γλώσσα-αντικείμενο μελέτης της γλωσσολογίας. Και ασφαλώς η άποψή του για το τι είναι γλώσσα είναι ριζικά διαφορετική από εκείνη που επικρατούσε στην εποχή του.

Η κύρια φροντίδα της γλωσσολογίας ως τον Saussure ήταν η ιστορική εξέταση των γλώσσων και η μεταξύ τους σύγκριση προκειμένου να αποδειχθεί η συγγένεια ανάμεσά τους. Η εξέταση όμως αυτή από τη μια μεριά αντιμετώπιζε τα γλωσσικά φαινόμενα μεμονωμένα και από την άλλη δεν παρακολουθούσε την εξέλιξή τους, αλλά περιοριζόταν στο να διαπιστώσει και να περιγράψει τη μετεξέλιξή τους από τη μια φάση μιας γλώσσας στην άλλη, χωρίς να ενδιαφέρεται για το πώς και το γιατί των αλλαγών που μεσολάβησαν.

Ο Saussure, λοιπόν, μπροστά σ' αυτή την πρακτική που εξαντλούνταν στη λεπτομερειακή εξέταση των φαινομένων, μέσα από ένα ιστορικό πρίσμα, χωρίς να είναι σε θέση να τα συνδέσει μεταξύ τους, αναζήτησε και έδωσε έναν άλλο, τελείως διαφορετικό, προσανατολισμό στη γλωσσολογική έρευνα. Ο προσανατολισμός αυτός συνίσταται στην αντιμετώπιση της γλώσσας ως ενός συστήματος το οποίο απαρτίζεται από στοιχεία με στενή αλληλοεξάρτηση. Εκείνο που συμβαίνει κατά την εξέλιξη μιας γλώσσας είναι το πέρασμα διαδοχικά από ένα τέτοιο σύστημα σε ένα άλλο· το καθένα λειτουργεί αυτόνομα και ανεξάρτητα από το προηγούμενο από το οποίο προήλθε με εξέλιξη. Έτσι οδηγήθηκε στη σύλληψη της συγχρονικής θεώρησης της γλώσσας στην οποία δίνει απόλυτη προτεραιότητα, γιατί πιστεύει ότι μόνη αυτή μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τι είναι και πώς λειτουργεί μια γλώσσα.

Για τη σημερινή γλωσσολογία η διάκριση του Saussure μεταξύ συγχρονίας και διαχρονίας στη γλώσσα εξακολουθεί να ισχύει. Θεωρείται μάλιστα ως μια πολύ ισχυρή μεθοδολογική αρχή. Αυτό σημαίνει ότι και σήμερα για τη γλωσσολογία η συγχρονία και η διαχρονία αποτελούν δυο θεωρήσεις της γλώσσας που η καθεμιά έχει το δικό της ξεχωριστό αντικείμενο. Η ξεχωριστή θεώρηση των συγχρονικών και των διαχρονικών φαινομένων θεωρείται όχι μόνο θεμιτή, αλλά και επιβεβλημένη. Η σύγχυση των δυο θεωρήσεων είναι επικίνδυνη γιατί οδηγεί σε παρανόηση και διαστρεβλωτική ερμηνεία των φαινομένων. Πβ. το χαρακτηρισμό ως δασείων των φθόγγων της νέας ελληνικής που η γραφή παριστά με τα φ, θ, χ, που στην αρχαία ελληνική ήσαν πράγματι δασείς p^h, t^h, k^h αντίστοιχα, αλλά σήμερα είναι τριβόμενοι f, θ, x και ως τέτοιοι ήσαν άγνωστοι στην αρχαία ελληνική· ή ακόμη το χαρακτηρισμό ως διφθόγγων των αι, ει, οι κτλ. της γραφής, που προφέρονταν πράγματι διφθογγικά στην αρχαία ελληνική, αλλά σήμερα δηλώνουν απλά φωνήεντα.

Η συγχρονική λειτουργία μιας γλώσσας, δηλ. η λειτουργία της σε μια ορισμένη χρονική στιγμή, είναι δυνατή χάρη στην ύπαρξη ενός μηχανισμού, αρκετά περίπλοκου μάλιστα, κανόνων, η γνώση των οποίων είναι δεδομένη για τους ομιλητές αυτής της γλώσσας. Τη γνώση αυτή την κατακτούν με φυσικό τρόπο όταν μαθαίνουν τη γλώσσα κατά την παιδική τους ηλικία. *Η ανακάλυψη και περιγραφή αυτών ακριβώς των κανόνων είναι το αντικείμενο μιας συγχρονικής γλωσσικής μελέτης.*

Η συγχρονική λειτουργία μιας γλώσσας είναι δυνατή, και γίνεται, ανεξάρτητα από την ιστορία αυτής της γλώσσας. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι οι άνθρωποι μιας γλωσσικής κοινότητας χρησιμοποιούν αυθόρμητα και φυσικά τη σύγχρονή τους γλώσσα, ενώ αγνοούν την ιστορία της. Τη γνώση της ιστορικής της εξέλιξης την έχουν, στο βαθμό βέβαια που την έχουν, ελάχιστοι ειδικοί μελετητές. Μια φυσική γλώσσα καταχτιέται στην πράξη από τους ομιλητές και η κατάκτησή της είναι γι' αυτούς υποχρεωτική. Η γνώση όμως της ιστορικής της εξέλιξης είναι το αποτέλεσμα ειδικής επιστημονικής σπουδής για την οποία ελάχιστοι εκδηλώνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Άλλωστε υπάρχουν χιλιάδες γλώσσες στον κόσμο που μιλιούνται και καλλιεργούνται από τους ομιλητές τους, ενώ αγνοείται η ιστορία τους, ακόμη και από ειδικούς. Μήπως ο νεοέλληνας, που αγνοεί ότι η αρχαία δοτική του έμμεσου αντικειμένου έχει αναλυθεί στη σημερινή νεοελληνική με εμπρόθετο, δυσκολεύεται να χρησιμοποιήσει ή χρησιμοποιεί λανθασμένα αυτό το εμπρόθετο; Ή μήπως δυσκολεύεται να προφέρει τα τριβόμενα σύμφωνα f, θ, x της

νεοελληνικής, επειδή αγνοεί ότι αποτελούν την εξέλιξη των δασέων συμφώνων p^h , t^h , k^h της αρχαίας ελληνικής;

Άλλο θέμα είναι, λοιπόν, το να εξετάσουμε πώς λειτουργεί μια γλώσσα σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, δηλ. να ανακαλύψουμε και να περιγράψουμε τους κανόνες που διέπουν τη χρησιμοποίησή της εκείνη τη στιγμή από τους ομιλητές και άλλο, που δεν έχει σχέση με το πρώτο, το να αναρωτηθούμε πώς διαμορφώθηκε ιστορικά.

Πολύ σωστά έχει παρατηρηθεί ότι το να συγγέουμε συγχρονία και διαχρονία είναι σα να εξηγούμε σε κάποιον το ιστορικό της κατασκευής μιας συσκευής που αγόρασε, αντί να του δείχνουμε τον τρόπο λειτουργίας της.

Μια συγχρονική μελέτη, τέλος, μπορεί να αναφέρεται σε οποιαδήποτε από τις φάσεις που πέρασε κατά την εξέλιξη της μια γλώσσα, αρκεί να έχουμε στη διάθεσή μας επαρκές υλικό για τη συγκεκριμένη φάση που μελετάμε. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι η συγχρονική μελέτη αποτελεί προϋπόθεση της διαχρονικής και όχι το αντίστροφο. Για να κατανοήσουμε δηλ. πώς έγινε η εξέλιξη της ελληνικής από την κλασική εποχή στην ελληνιστική, είναι απαραίτητο να μελετήσουμε πρώτα συγχρονικά τις δυο αυτές φάσεις της και κατόπιν με τη σύγκριση των δυο συγχρονικών να δούμε τι άλλαξε κατά τη μετάβαση από την προηγούμενη στην επόμενη φάση. Σε τελευταία ανάλυση δηλ. η διαχρονική μελέτη μιας γλώσσας *απαρτίζεται από αλληπάλληλες συγχρονικές μελέτες*, (που αντιστοιχούν στις φάσεις από τις οποίες πέρασε η γλώσσα), και από τη μεταξύ τους σύγκριση που θα δείξει τη διαδικασία μετάβασης από τη μια συγχρονική κατάσταση στην άλλη, διαδοχικά, κατά την εξέλιξη μιας γλώσσας μέσα στο χρόνο.

Όσα εκτέθηκαν προηγουμένως δικαιολογούν την αναγκαιότητα της διάκρισης ανάμεσα στη συγχρονία και στη διαχρονία, καθώς και την προτεραιότητα που δίνεται στη συγχρονική έναντι της διαχρονικής θεωρήσης. Εξάλλου, αν συγχρίνουμε την τρέχουσα άποψη της γλωσσολογίας για τη διαχρονική μελέτη, όπως την προσδιόρισαμε αμέσως παραπάνω, με την άποψη του Saussure που είδαμε στην αρχή, θα διαπιστώσουμε ότι έχει επέλθει σοβαρή διαφοροποίηση ως προς αυτό το θέμα. Με τις έρευνες επιφανών γλωσσολόγων όπως ο R. Jakobson, ο A. Martinet κ.ά. καταδείχτηκε ότι η διαχρονική μελέτη δεν είναι α-συστηματική, όπως υποστήριξε ο Saussure, ούτε οι μεταβολές συμβαίνουν τυχαία και μεμονωμένα, αλλά και στον τομέα της διαχρονίας τα πράγματα συμβαίνουν με τρόπο το ίδιο συστηματικό, όπως και στη συγχρονία, και το είδος των μεταβολών προσδιορίζεται από τη συγκρότηση του όλου συστήματος στο οποίο λαμβάνουν χώρα.

Ενώ όμως σήμερα η γλωσσολογία δέχεται ως αναγκαία τη μεθοδολογική διάκριση μεταξύ συγχρονίας και διαχρονίας, θεωρεί ακραία την άποψη του Saussure κατά την οποία «η αντίθεση ανάμεσα στις δυο θεωρήσεις, συγχρονική και διαχρονική, είναι απόλυτη και δεν επιδέχεται συμβιβασμό». Οι δυο θεωρήσεις δεν είναι ασυμβίβαστες, αλλ' αντίθετα, μια καλή συγχρονική ανάλυση βοηθά στην καλύτερη κατανόηση ορισμένων διαχρονικών φαινομένων και αντίστροφα.

Η άποψη, τέλος, του Saussure ότι η συγχρονία είναι στατική δε γίνεται πια σήμερα αποδεκτή. Αντίθετα, θεωρείται ότι ανά πάσα στιγμή η γλώσσα περικλείει τη δυναμική της εξέλιξης. Η γλώσσα λειτουργεί για να ικανοποιεί τις επικοινωνιακές ανάγκες της κοινωνίας που τη χρησιμοποιεί. Και καθώς οι ανάγκες αυτές μεταβάλλονται και δημιουργούνται συνεχώς νέες, προκαλείται η ανάγκη δημιουργίας νέων γλωσσικών μέσων που θα τις εκφράσουν. Έτσι ανά πάσα σι-

γμή έχουμε να κάνουμε με τη συνύπαρξη σε μια γλώσσα παλιών και νέων στοιχείων που βρίσκονται σε ανταγωνισμό μεταξύ τους. Σε μια τέτοια ανταγωνιστική συνύπαρξη βρίσκεται στη νέα ελληνική ο τύπος της γενικής που ολοένα εξασθενεί με το εμπρόθετο από + αιτ. Αυτός ο ανταγωνισμός δημιουργεί τη δυναμική της εξέλιξης. Δεν πρέπει όμως να σκεφτούμε ότι η διαρκής αυτή σύγκρουση προκαλεί ανατροπές που δημιουργούν χάος στη γλώσσα. Αυτό που συμβαίνει είναι η επίτευξη κάθε στιγμή μιας ισορροπίας. Αν αυτό δεν συνέβαινε θα ήταν αδύνατη η χρησιμοποίηση της γλώσσας για επικοινωνία και συνεννόηση μεταξύ των μελών μιας γλωσσικής κοινότητας. Οι ομιλητές δεν έχουν συνήθως συνείδηση των μεταβολών που συμβαίνουν στη γλώσσα τους.

Υστερα από τη διευκρίνιση του περιεχομένου των όρων συγχρονία και διαχρονία στη γλώσσα είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς ποια από τις δυο θεωρήσεις θα πρέπει να έχει το προβάδισμα κατά τη διδασκαλία της γλώσσας. Εφόσον πρόκειται για μια ζωντανή γλώσσα, στην περίπτωση μας της νέας ελληνικής, που τη διδάσκουμε σε ανθρώπους που τη μιλούν και σε μια περίοδο της ηλικίας τους (6-15 χρόνων) κατά την οποία συντελείται φυσιολογικά η κατάκτησή της, η απάντηση είναι ανεπιφύλακτα ότι το προβάδισμα κατά τη διδασκαλία πρέπει να το έχει η συγχρονική θεώρηση.

Αναφέραμε πιο πάνω ότι η γνώση της διαχρονίας βοηθάει στην καλύτερη κατανόηση ορισμένων συγχρονικών φαινομένων και αντίστροφα. Αυτό όμως ισχύει για τον μελετητή της γλώσσας, ο οποίος αποβλέπει στην ερμηνεία των φαινομένων, και όχι για το χρήστη. Αυτός δε γίνεται αποτελεσματικότερος ομιλητής με τη γνώση της διαχρονίας. Εκείνο που έχει ανάγκη είναι η ανάπτυξη της γλωσσικής του ικανότητας, με τη γνώση που πετυχαίνεται με την εξοικείωσή του, μέσω της χρήσης, με τη λειτουργία του εργαλείου.² Οι αναφορές στην ιστορική εξέλιξη του εργαλείου δε συμβάλλουν, ή συμβάλλουν κατά τρόπο πάρα πολύ έμμεσο, στην αποτελεσματική χρήση του. Τέτοιες αναφορές θα μπορούσαν να γίνονται ευκαιριακά, προκειμένου να δημιουργηθεί στους μαθητές η συνείδηση κάποιας συνέχειας της γλώσσας τους. Θα πρέπει όμως να είναι προσεκτικά επιλεγμένες και μεθοδικά ενταγμένες στο πρόγραμμα της γλωσσικής διδασκαλίας, έτσι που να μη θολώνουν στα μάτια των μαθητών τη συγχρονική εικόνα της γλώσσας. Αν και αυτή η συνείδηση της συνέχειας μπορεί να αποκτηθεί με με πολύ πιο ξεκάθαρο τρόπο με τη διδασκαλία της ιστορίας της γλώσσας (κάτι που ήδη γίνεται), η οποία όμως δεν ταυτίζεται με τη διαχρονία της γλώσσας: η εξέταση της διαχρονίας αποτελεί περίπλοκη υπόθεση και είναι δουλειά των ειδικών, η ιστορία της γλώσσας μπορεί να περιοριστεί στην αδρομερή σκιαγράφηση διαδοχικών φάσεων από τις οποίες πέρασε η γλώσσα και στην εξέταση των παραγόντων που την επηρέασαν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. F. de Saussure, Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας (μετάφρ. του Φ.Δ. Αποστολόπουλου από το γαλλ. πρωτότ. Cours de linguistique générale), Παπαζήσης, Αθήνα, 1979, σ. 136.
2. Αναλυτικότερα για το θέμα της διδασκαλίας της γλώσσας βλ. Αγ. Χαράλαμποπούλου, Γλωσσολογία και διδασκαλία της γλώσσας. Στο Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 5ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (2-4 Μαΐου 1984). Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 219-241.

Γιώργου Χρ. Σακελλαριάδη,
Ph.D. στη γλωσσολογία του Παν/μίου
της πολιτείας INDIANA των Η.Π.Α.

ΣΥΜΦΩΝΙΚΑ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ

Από την εξέταση των διάφορων ανά τον κόσμο ζωντανών γλωσσών διαπιστώνεται ότι κάθε γλώσσα έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες όσον αφορά τα συμφωνικά συμπλέγματα που εμφανίζονται στην αρχή, στο μέσο και στο τέλος των λέξεων.¹ Βασικός σκοπός του άρθρου αυτού είναι ν' αναλύσει και ερμηνεύσει τα ποικίλα συμφωνικά συμπλέγματα στην αρχή των λέξεων της δημοτικής και να καθορίσει ορισμένους περιορισμούς που τα διέπουν.

Εάν ανοιξουμε ένα οποιοδήποτε λεξικό της γλώσσας μας, δε θα δυσκολευτούμε ίσως να καταγράψουμε τα ακόλουθα συμφωνικά συμπλέγματα² που είναι δυνατό να εμφανίζονται στην αρχή των λέξεων:

- ≠ *bl-*: *blástri*, *blástroma*, *ble*, *bléko*, *bléksimo*, *blofáro*, *blokáro*, *blúza*.³
- ≠ *br-*: *brávos*, *bríki*, *brókoło*, *brosiá*.⁴
- ≠ *γδ-*: *γδársimo*, *γδartós*, *γδísimo*, *γδίτός*, *γδίρος*.
- ≠ *γλ-*: *γλαδjóla*, *γλαfirótita*, *γλάfkoma*, *γláros*, *γλιδjázo*, *γλίfo*, *γλικός*, *γλίptis*,⁵
γlistró, *γλιτόno*, *γλόsa*.
- ≠ *γη-*: *γνάθος*, *γνέθο*, *γνίστος*, *γνόμι*, *γγορίζο*.
- ≠ *γρ-*: *γράfo*, *γραμί*, *γρανίτα*, *γratsunízo*, *γρίγορος*, *γρίfos*, *γρίpi*.
- ≠ *δν-*: *δνίperos*.⁶
- = *δρ-*: *δραγάtis*, *δράkos*, *δράma*, *δραςkełjá*, *δραχμί*, *δρεπάni*, *δρόmos*, *δρosi-
zo*.
- ≠ *δρ-*: *δρέpome*, *δρίli*, *δρjázoz*, *δρjopi*.⁷
- ≠ *δζ-*: *δζeremés*, *δζjámi*, *δζόγος*.⁸
- ≠ *θλ-*: *θλάsi*, *θλίpsi*, *θλίverós*.
- ≠ *θn-*: *θnisijenís*, *θnisimótita*, *θnitós*.⁹
- ≠ *θr-*: *θράfsi*, *θranío*, *θrasími*, *θrasis*, *θrásos*, *θρέfo*, *θρεftári*, *θρίamvos*,
θrinó, *θρίpsalo*, *θρίskia*, *θρόnos*.
- ≠ *θβ-*: *θβinóporo*, *θβiro*, *θβiroktónos*, *θβisi*, *θβógos*, *θβonerós*, *θβório*, *θβoropiós*.
- ≠ *θκ-*: *θκjasídi*, *θκjáxno*.
- ≠ *θl-*: *θlamandikós*, *θlamurjá*, *θláuto*, *θléyo*, *θléva*, *θliaró*, *θlidzáni*, *θlízvos*, *θló-
ya*, *θluri*.
- ≠ *θr-*: *θragélio*, *θragikós*, *θrágo*, *θrakáro*, *θrási*, *θrázo*, *θrenáro*, *θrenovlavís*,
θréskos, *θriyanízo*, *θρίdi*, *θρίki*, *θrónisi*, *θrúto*.
- ≠ *θt-*: *θtárnizma*, *θtéksimo*, *θtenós*, *θtéo*, *θtéri*, *θteró*, *θtjári*, *θtjaxtós*, *θtíma*, *θtín-
ja*, *θtoxós*.
- ≠ *θl-*: *θláva*,¹⁰ *θlítsa*.¹¹

- ≠ gr-: gravúra, gremízo, grinja, grimátsa, grízos.
- ≠ gv-: gváda, gvadikós, gvadomixani.¹²
- ≠ kl-: klaðévo, klapatári, klarino, klasikós, klévo, kliši, klíma, klíno, klitro-
ðotó, kloní, klostírio.
- ≠ kn-: kníðos, kními, knísa.¹³
- ≠ kr-: kraðazmós, kráma, kranío, krási, krasí, kratíras, kravyázo, krázo,
kréas, kríno, krío, krotída, krotó, krúsi.
- ≠ ks-: ksáðelfos, ksakuzménos, kserós, ksejeló, ksíði, ksifomaxía, ksília,
ksísimo, ksoklísi.
- ≠ kt-: ktíma,¹⁴ ktiniátros, ktínos,¹⁵ ktinotrofía, ktírio, ktízma.¹⁶
- ≠ mn-: mnímío, mnimonévo, mnímósino, mnístiras.
- ≠ pl-: plaðarós, pláðo, pláka, plánema, pláni, planítis, plátanos, pláti, pla-
tonikós, plátos, plázma, pleónazma, plithizmós, pliji.
- ≠ pn-: pnévma, pnévmonas, pníyo, pnoi.
- ≠ pr-: prá(γ)ma, praktiká, prásinos, práto, prépi, prezvía, prízo, prótos.
- ≠ ps-: psáða, psalíði, psári, psekázo, pséftis, psixí, psomí.
- = pt-: ptéarxos, ptériya, ptézma, ptínotrofía, ptixío, ptósi.¹⁷
- ≠ sθ-: sθenarós, sθénos.¹⁸
- ≠ sf-: sfajázo, sfaljára, sfalízo, sfálma, sféra, sfigo, sfína, sfíra, sfixtós,
sfugári.
- ≠ sk-: skafíði, skandáli, skapanéas, skaravéos, skaróno, skártos, skepárni,
sképsi, skiaγrafó, skini, skopós, skorpízo,¹⁹ skotáði, skotóno, skuliki.
- ≠ sp-: spaði, spánios, spársimo, spatoló, spázo, spiljá, spiriáða, spíti, spó-
ros, spuðázo.
- ≠ st-: stayóna, staðmós, stáni, stári, stási, statíras, stavlízo, stavrós, stáxti,
stéji, stenázo, stenós, stereós, stípsimo, stírizo, stixuryó, stólos, stóxos.
- ≠ sx-: sxediázo, sxéðio, sxési, sxísimo,²⁰ sxoliastís, sxolí.²¹
- ≠ tm-: tmíma, tmímatárxis, tmimatikós, tmísi.²²
- ≠ tr-: trayanós, tráγos, trayuðó, trajikós, travó, trépo, tréxo, triáða, triadá-
filo, tríyono, triséndoksos, trívo, trópos, troxós.
- ≠ ts-: tsagáris, tsajéra, tsakáli, tsakízo, tsakóno, tsalakóno, tsarúxi, tsekú-
ri, tsiyáro, tsípuro, tsófli, tsókaro, tsóxa, tsukáli.
- ≠ vy-: vyálsimo, vyázo.
- ≠ vð-: vðéla, vðomáða.
- ≠ vl-: vlákas, vlávi, vlastári, vláxos, vlépo, vlíma.
- ≠ vr-: vráði, vrakí, vrasjá, vravío, vraxnós, vráxos, vréxi.
- ≠ xl-: xléni, xlévazma, xliarós, xlomós, xlório.
- ≠ xn-: xnári, xnóto, xnuðjázo, xnúði, xnuðotós.
- ≠ xr-: xrámi, xréos, xría, xriázome, xríma, xrísi, xrisós, xristjanós, xri-
zmós, xróma, xrónos.
- ≠ xt-: xténi, xtenízo, xtesinós, xtikjázo, xtipitós, xtipó, xtipokárði.
- ≠ zb-: zbarálja, zbaraljázo, zbáro.²³
- ≠ zy-: zyubós, zyuréno, zyurós.
- ≠ zl-: zlavokratía, zlavos, zlóti, zlovenía.
- ≠ zm-: zmálto, zmarayðénjos, zmérna, zmíyo, zmikrino, zmíli, zmínarxos,
zmírni.
- ≠ zn-: znítsel, znob, znobaría, znobáro.²⁴

≠ zv-: *zvarnízo, zvéltos, zvérkos, zvino, zvólos, zvonjá, zvíra.*

Τα παραπάνω παραδείγματα αφορούν λέξεις που αρχίζουν από δύο σύμφωνα. Υπάρχουν, βέβαια, και λέξεις που αρχίζουν από τρία σύμφωνα:

≠ sfr-: *sfracída, sfrájizma, sfriyos, sfrijilós.*

≠ skl-: *sklavjá, sklavóno, sklávno, sklíftra, sklirino, sktirós.*

≠ skn-: *sknípa.*²⁵

= skr-: *skrápas, skrinjo, skrófa.*²⁶

≠ spl-: *splaxnízome, spláxno, splína.*

≠ str-: *strayáli, stratós, stratíyós, stratópedo, strátso, stravós, strevlós, strimóxno, stróma.*

Από τα παραπάνω παραδείγματα προκύπτουν αβίαστα τα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Καμιά λέξη της δημοτικής δεν αρχίζει με περισσότερα από τρία σύμφωνα. Αυτό σημαίνει, φυσικά, ότι ο τέταρτος φθόγγος πρέπει υποχρεωτικά να έχει το διαφοροποιητικό στοιχείο [- συμφωνικότητα], να είναι δηλαδή φωνήεν, όταν οι τρεις πρώτοι φθόγγοι της λέξης έχουν το στοιχείο [+ συμφωνικότητα], είναι δηλαδή σύμφωνα.²⁷ Αυτό μπορεί, σε γενικές γραμμές, να γραφεί με τον εξής μαθηματικό τύπο:²⁸

$$[+ \text{ στοιχείο}] \rightarrow [- \text{ συμφων.}] / \neq \text{CCC}-$$

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου υπάρχουν τέσσερις βασικές κατηγορίες φθόγγων ή, κατά τη σύγχρονη ορολογία, φωνημάτων. Η πρώτη κατηγορία χαρακτηρίζεται με τα διαφοροποιητικά ή διακριτικά στοιχεία $\left\{ \begin{array}{l} + \text{ συμφωνικότητα} \\ - \text{ φωνηεντικότητα} \end{array} \right\}$, η δεύτερη με τα στοιχεία $\left\{ \begin{array}{l} \text{συμφων.} \\ + \text{ φων.} \end{array} \right\}$

η τρίτη με τα στοιχεία $\left\{ \begin{array}{l} + \text{ συμφων.} \\ + \text{ φων.} \end{array} \right\}$ και η τελευταία με τα στοιχεία $\left\{ \begin{array}{l} \text{συμφων.} \\ \text{φων.} \end{array} \right\}$

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα σύμφωνα, στη δεύτερη τα φωνήεντα, στην τρίτη τα υγρά και στην τέταρτη τα ημίφωνα. Οι τέσσερις αυτές κατηγορίες καλούνται φυσικές κατηγορίες φωνημάτων. Γενικά, φυσική κατηγορία φωνημάτων είναι εκείνη η κατηγορία, που μπορεί να προσδιοριστεί και να καθοριστεί με λιγότερα διαφοροποιητικά στοιχεία παρά καθένα μέλος της κατηγορίας αυτής. Για τη διάκριση των συμφώνων, παραδείγματος χάρη, από τις λοιπές κατηγορίες φωνημάτων απαιτούνται δύο μόνο διαφοροποιητικά στοιχεία, ενώ για τον καθορισμό καθενός από τα σύμφωνα χρειάζονται περισσότερα από δύο διαφοροποιητικά στοιχεία.

2. Από τα παραδείγματα που παραθέσαμε πιο πάνω είναι σαφές ότι η γλώσσα δεν ανέχεται αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα που το πρώτο τους στοιχείο να είναι υγρό (*l, r*) ή το έρρινο *n*.²⁹ Αυτό μπορεί να γραφεί ως εξής:

$$[+ \text{ στοιχείο}] \rightarrow [- \text{ συμφων.}] / \neq \left\{ \begin{array}{l} l \\ r \\ n \end{array} \right\} -$$

Ο νόμος αυτός μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: Ο δεύτερος φθόγγος των λέξεων που αρχίζουν από υγρό (*l, r*) ή από το έρρινο *n* πρέπει να είναι αρνητικά χαρακτηρισμένος ως προς το στοιχείο της συμφωνικότητας. Πρόκειται προφανώς για φωνητικό περιορισμό, στον οποίο υπακούει όχι μόνο η ελληνική, αλ-

λά και ένα μεγάλο πλήθος άλλων ανά τον κόσμο γλωσσών.

3. Ορισμένα συμπλέγματα στην αρχή των λέξεων, όπως *pt*, *kt*, *st*, κ.ά., χρησιμοποιούνται κυρίως σε λόγιες λέξεις. Πρέπει, λοιπόν, να γίνεται διάκριση μεταξύ λόγιων, μη λόγιων και ξένων λέξεων. Η διάκριση αυτή επιτυγχάνεται με τους ακόλουθους νόμους υποκατηγοριοποίησης:³⁰

α. Λέξεις → [\pm Ξένες]

β. [- Ξένες] → [\pm Λόγιες]

Με το νόμο (α) διαιρούνται οι λέξεις σε ξένες και σε μη ξένες, ενώ με το νόμο (β) οι μη ξένες λέξεις υποκατηγοριοποιούνται σε λόγιες και σε μη λόγιες. Με τον όρο [- Λόγιες] εννοούμε όλες τις άλλες λέξεις της ελληνικής που δεν είναι ούτε ξένες ούτε λόγιες. Η υποκατηγοριοποίηση αυτή κρίνεται απαραίτητη, διότι έτσι μπορούμε να δικαιολογήσουμε γιατί οι λέξεις *ktiniatrikí*, *ktinovasía*, *ktítoras*, *ptixío*, *ptezmatodikío*, κ.ά., δε μετατράπηκαν σε **xtiniatrikí*, **xtinovasía*, **xtítoras*, **ftixío*, **ftezmatodikío*, κ.ά., σύμφωνα με γενικότερους νόμους της δημοτικής. Οι λέξεις, παραδείγματος χάρη, *ptixío*, *ptósi*, *ptóma*, που δεν έγιναν **ftixío*, **ftósi*, **ftóma*, πρέπει να χαρακτηρισθούν ως [+ Λόγιες]. Με το χαρακτηρισμό αυτό οι λόγιες αυτές λέξεις ξεφεύγουν από την επίδραση του νόμου της δημοτικής που μετατρέπει το αρχαίο συμφωνικό σύμπλεγμα *pt*, παραδείγματος χάρη, σε *ft*.³¹ Υπάρχουν, ακόμη, αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά σε λόγιες λέξεις, όπως είναι τα συμπλέγματα *th-* και *kn-*.

Ανάλογη είναι η περίπτωση και με τις ξένες λέξεις. Υπάρχουν αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα που αναφέρονται μόνο σε ξένες λέξεις, όπως είναι τα συμπλέγματα *dn-*, *gn-* και *zb-*. Οι ξένες λέξεις πρέπει να χαρακτηρίζονται γενικά με το στοιχείο [+ Ξένες]. Το ότι μπορούμε να προφέρουμε τις ξένες λέξεις με τα ιδιαίτερα αυτά αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα που δεν υπάρχουν σε γνήσιες νεοελληνικές λέξεις δείχνει καθαρά ότι η ανυπαρξία ιθαγενών ελληνικών λέξεων που ν' αρχίζουν, παραδείγματος χάρη, από *gn-* ή *zb-* είναι ένα τυχαίο γεγονός που χαρακτηρίζει την ελληνική γλώσσα και δεν αποτελεί καθολικό για όλες τις γλώσσες περιορισμό.

4. Από τα αναγραφόμενα πιο πάνω 55 συνολικώς αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα με δύο σύμφωνα, υπάρχουν 22, ήτοι 40%, που ο δευτερός τους φθόγγος είναι υγρό σύμφωνο.

Έτσι, τον αρχικό ηχηρό φθόγγο *b* μόνο υγρό σύμφωνο μπορεί ν' ακολουθεί. Αυτό μπορεί να γραφεί ως εξής:

[+ συμφων.] → [+ φων.] / ≠ b -

Εξάλλου, το σύμφωνο που ακολουθεί τον αρχικό φθόγγο *d*, εάν δε λάβουμε υπόψη την ξένη λέξη *dníperos*, είναι μόνο το υγρό *r*. Αυτό μπορεί να γραφεί ως εξής:

[+ συμφων.] → r / ≠ d -

Επίσης, τον αρχικό άηχο φθόγγο *θ* μόνο τα σύμφωνα *l*, *r*, *n* μπορεί ν' ακολουθούν. Αυτό, σε γενικές γραμμές, γράφεται ως εξής:

[+ συμφων.] → $\left. \begin{array}{c} l \\ r \\ n \end{array} \right\} / \neq \theta -$

Ο αρχικός φθόγγος γ μπορεί ν' ακολουθείται από τα σύμφωνα l, r, n και δ . Αυτό γράφεται με τον ακόλουθο τύπο:

$$[+ \text{ συμφων.}] \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} l \\ r \\ n \\ \delta \end{array} \right\} / \neq \gamma -$$

Ο αρχικός ηχηρός φθόγγος d μπορεί ν' ακολουθείται από τα σύμφωνα r ή z . Ο σχετικός τύπος μπορεί να γραφεί ως εξής:

$$[+ \text{ συμφων.}] \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} r \\ z \end{array} \right\} / \neq d -$$

Παρόμοια, ο αρχικός φθόγγος g μπορεί ν' ακολουθείται από τα σύμφωνα l, r, v . Αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότερες λέξεις που αρχίζουν από τα συμφωνικά συμπλέγματα $gl-, gr-, gv-$ είναι ξένες. Εύκολα γράφεται και ο σχετικός τύπος:

$$[+ \text{ συμφων.}] \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} l \\ r \\ v \end{array} \right\} / \neq g -$$

Τον αρχικό άηχο φθόγγο t είναι δυνατό ν' ακολουθεί ή το υγρό σύμφωνο r ή το s ή το έρρινο m :

$$[+ \text{ συμφων.}] \rightarrow \left\{ \begin{array}{c} r \\ s \\ m \end{array} \right\} / \neq t -$$

5. Το αρχικό έρρινο σύμφωνο m μόνο το έρρινο σύμφωνο n μπορεί ν' ακολουθεί:

$$\alpha. [+ \text{ συμφων.}] \rightarrow n / \neq m -$$

Με τη χρήση διαφοροποιητικών στοιχείων, ο τύπος αυτός γράφεται ως ακολούθως:

$$\beta. [+ \text{ συμφων.}] \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} + \text{ ερρινότητα} \\ - \text{ βαρύτητα} \end{array} \right\} / \neq \left\{ \begin{array}{l} - \text{ φων.} \\ + \text{ συμφων.} \\ + \text{ ερριν.} \\ + \text{ βαρύτ.} \end{array} \right\} -$$

Αξίζει να λεχθεί εδώ ότι, σε αντίθεση με τους φωνολογικούς νόμους που δηλώνουν αλλαγές διαφοροποιητικών στοιχείων, οι τύποι της μελέτης αυτής δε μεταβάλλουν τα διαφοροποιητικά στοιχεία των φωνημάτων, αλλ' απλώς καθορίζουν τα στοιχεία των συμφώνων στο συμφωνικό σύμπλεγμα.³² Τα έρρινα m και n της δημοτικής είναι δυνατό να διαφοροποιηθούν με τη χρήση των παρακάτω διακριτικών στοιχείων:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ	m	n
Ερρινότητα	+	+
Βαρύτητα	+	-

Είναι οφθαλμοφανές ότι η στήλη ή η μήτρα του m διαφέρει από τη στήλη του n μόνο ως προς το στοιχείο της βαρύτητας.³³ Το φώνημα n χαρακτηρίζεται αρνητικά ως προς το στοιχείο αυτό, ενώ το m χαρακτηρίζεται θετικά.³⁴ Είναι λοιπόν σαφές ότι το στοιχείο της βαρύτητας είναι εκείνο που διαφοροποιεί τα

έρρινα αυτά σύμφωνα, καθόσον όλα τα άλλα στοιχεία τους είναι τα αυτά. Επειδή η ελληνική γλώσσα παρουσιάζει το χαρακτηριστικό αυτό γνώρισμα να έχει ένα μόνο αρχικό συμφωνικό συμπλέγμα με πρώτο φθόγγο το έρρινο σύμφωνο *m* και δεύτερο φθόγγο το έρρινο *n* είναι σαφές ότι για διατύπωση του περιορισμού αυτού δεν απαιτούνται περισσότερα από ένα διαφοροποιητικά στοιχεία. Αυτό σημαίνει ότι δε χρειάζεται να καθοριστούν τα στοιχεία της συμφωνικότητας, της φωνηεντικότητας και της βαρύτητας που σημειώσαμε πιο πάνω. Τα στοιχεία αυτά θεωρούνται περιττά. Έτσι, στη στήλη των διαφοροποιητικών στοιχείων του συμφωνικού συμπλέγματος *mn* καθορίζουμε μόνο το στοιχείο της ερρινότητας και αφήνουμε κενά όλα τα λοιπά στοιχεία:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ	m	n
φων.		
συμφων.		
ερριν.	+	-
βαρότ.		

Τα κενά στοιχεία, που δεν είναι απαραίτητο να καθοριστούν στη συγκεκριμένη περίπτωση μας, είναι δυνατό να συμπληρωθούν με τον πιο πάνω περιττό (Redundant) τύπο (5β):

ΣΤΟΙΧΕΙΑ	m	n
φων.	-	-
συμφων.	+	+
ερριν.	+	+
βαρότ.	+	-

Έπειτα από την ανάλυση που επιχειρήσαμε για το αρχικό συμφωνικό συμπλέγμα *mn*,³⁵ ο τύπος (5α) διατυπώνεται πλέον ως εξής:

$$\gamma. [\quad] \rightarrow [+ \text{ερριν.}] / \neq [+ \text{ερριν.}] -$$

Κατά παρόμοιο τρόπο πρέπει να εξετάζονται και τα άλλα συμφωνικά συμπλέγματα. Και αυτό είναι ένα από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη και επιστημονική γλωσσολογία.

6. Για να μην καταστήσουμε το άρθρο αυτό αρκετά εκτενές, θα αρκεστούμε για τα άλλα συμφωνικά συμπλέγματα που αποτελούνται από δύο σύμφωνα στις ακόλουθες απλές παρατηρήσεις:

α. Ο αρχικός φθόγγος *f* μπορεί ν' ακολουθείται από τους φθόγγους *θ, k, l, r, t*.³⁶

β. Ο αρχικός φθόγγος *p* είναι δυνατό ν' ακολουθείται από τους φθόγγους *l, n, r, s, t*.

γ. Οι φθόγγοι *θ, f, k, p, t, x* μπορεί ν' αποτελούν το δεύτερο σύμφωνο αρχικού συμφωνικού συμπλέγματος με πρώτο φθόγγο το *s*.

δ. Δεύτερο σύμφωνο αρχικού συμφωνικού συμπλέγματος με πρώτο φθόγγο το *v* μπορεί να είναι ένας από τους φθόγγους *γ, δ, l, r*.

ε. Ο αρχικός φθόγγος *x* μπορεί ν' ακολουθείται από τους φθόγγους *l, n, r, t*.³⁷

στ. Ο αρχικός φθόγγος *z* μπορεί να προηγείται ενός από τους ακόλουθους συμφωνικούς φθόγγους: *b, γ, l, m, n, v*.

7. Στο πρώτο συμπέρασμα σημειώσαμε ότι καμιά λέξη της δημοτικής δεν αρχίζει από περισσότερα από τρία σύμφωνα. Υπάρχουν πολλές λέξεις, όμως, που το αρχικό τους συμφωνικό σύμπλεγμα αποτελείται από τρία σύμφωνα.³⁹ Στο συμφωνικό αυτό σύμπλεγμα υφίστανται οι ακόλουθοι συστηματικοί περιορισμοί:

α. Το πρώτο μέλος του συμπλέγματος είναι υποχρεωτικά το άηχο⁴⁰ σύμφωνο *s*.⁴¹

β. Το τρίτο μέλος του συμπλέγματος, αν αφαιρέσουμε τη μοναδική λέξη *σκνίπα*, είναι ένα από τα υγρά σύμφωνα.

γ. Το δεύτερο σύμφωνο είναι ένα από τα άηχα άφωνα (*k, p, t, f*).

Για τον καθορισμό του συμφώνου *s* στο φωνητικό αυτό περιβάλλον τα στοιχεία της συμφωνικότητας και της τραχύτητας είναι τα μόνα στοιχεία που χρειάζεται να δηλωθούν.⁴² Τα λοιπά στοιχεία του *s* είναι περιττά και είναι δυνατό να προκαθοριστούν με τον ακόλουθο «περιττό» λεγόμενο τύπο:⁴³

$$[+ \text{ συμφων.}] \rightarrow \left[\begin{array}{l} - \text{ φων.} \\ + \text{ φραγμός} \\ - \text{ βαρύτητα} \\ - \text{ ηχηρότητα} \\ - \text{ ερριν.} \\ + \text{ διάρκεια} \end{array} \right] / \neq - \text{ CL}$$

Κατά συνέπεια, για το χαρακτηρισμό του αρχικού *s*⁴⁴ αρκεί ο παρακάτω τύπος:

$$[+ \text{ συμφων.}] \rightarrow [+ \text{ τραχ.}] / \neq - [+ \text{ συμφων.}] [+ \text{ συμφων.}]$$

Για το τρίτο μέλος των συμφωνικών αυτών συμπλεγμάτων από τρία σύμφωνα, ο σχετικός κανόνας διατυπώνεται ως εξής:

Ο τρίτος φθόγγος ενός αρχικού συμφωνικού συμπλέγματος από τρία σύμφωνα πρέπει να είναι θετικά χαρακτηρισμένος ως προς το στοιχείο της φωνητικότητας, πρέπει δηλ. να είναι υγρό σύμφωνο. Εάν θέλουμε να περιλάβουμε όχι μόνο τα υγρά σύμφωνα, αλλά και το έρρινο *n* που συναντάμε στη μοναδική λέξη *σκνίπα*, τότε στον παραπάνω κανόνα πρέπει να προσθέσουμε τη φράση «ή να είναι θετικά χαρακτηρισμένος ως προς το στοιχείο της ερρινότητας».

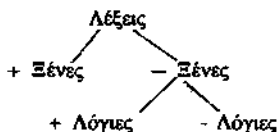
Στη μελέτη αυτή⁴⁵ προσπαθήσαμε να εξετάσουμε όσο γίνεται συντομότερα και περιεκτικότερα τα αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα των λέξεων της δημοτικής, βασισμένοι κυρίως στα πορίσματα και στις μεθόδους της σύγχρονης γλωσσολογικής επιστήμης. Κάναμε σχετική χρήση των γνωστών πλέον διαφοροποιητικών ή διακριτικών στοιχείων των φωνημάτων και καταδείξαμε τον τρόπο της μαθηματικής διατύπωσης των κανόνων που διέπουν τις ακολουθίες των συμφώνων στην αρχική θέση των λέξεων. Καταστήσαμε σαφές ότι μεταξύ των κανόνων αυτών και των φωνολογικών νόμων υπάρχει διαφορά. Υπογραμμίσαμε ιδιαίτερα το γεγονός ότι οι κανόνες που περιγράφουν αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα δεν έχουν καθολικότητα και δεν ισχύουν για όλες τις γλώσσες, αλλ' αποτελούν γνώρισμα και ιδιαιτερότητα της γλώσσας στην οποία αναφέρονται. Σημειώσαμε τους συστηματικούς περιορισμούς στα αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα της δημοτικής και τονίσαμε τη σημασία των λεγόμενων «περιττών»

κανόνων για τη συντομότερη, απλούστερη και καλύτερη διατύπωση των περιορισμών αυτών. Αναγκαία κρίθηκε η διάκριση των λέξεων σε ξένες, λόγιες και μη λόγιες, γιατί ορισμένα από τα αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα χρησιμοποιούνται σε λόγιες λέξεις ή αποδίδουν ξένες λέξεις στη γλώσσα μας. Κλείνοντας το άρθρο αυτό, θα θέλαμε να τονίσουμε εμφαντικά ότι η νεοελληνική μας γλώσσα πρέπει να μελετηθεί σε βάθος σ' όλα τα επίπεδά της με τις σύγχρονες επιστημονικές μεθόδους. Δεν αποτελεί πλέον σημαντική συμβολή στη γλωσσολογία η συλλογή γλωσσικού υλικού. Ουσιαστική συμβολή στη γλωσσολογία αποτελεί η συστηματική επιστημονική περιγραφή και ερμηνεία των γλωσσικών δεδομένων. Και αυτό μόνο από ειδικούς γλωσσολόγους μπορεί ικανοποιητικά να γίνει. Σε κάθε τομέα χρειαζόμαστε τους ειδικούς. Στην εποχή μας υπάρχουν ειδικοί με λαμπρές μεταπτυχιακές σπουδές και στη γλωσσολογία. Αυτούς οφείλουμε να τους βρούμε και να τους αξιοποιήσουμε. Μόνον έτσι θα μπορέσουμε ν' ανυψώσουμε τις γλωσσολογικές σπουδές στη χώρα μας και να συναγωνιστούμε επιτυχώς στον τομέα αυτό τ' άλλα ανεπτυγμένα κράτη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τα παραδείγματα στη μελέτη αυτή γράφονται φωνητικά, σύμφωνα με τις αρχές της διεθνούς φωνητικής ένωσης: *The Principles of the International Phonetic Association*, International Phonetic Association, Department of Phonetics, London, 1949. Το σύμβολο ≠ δηλώνει όριο της λέξης.
2. Για τα συμφωνικά συμπλέγματα της κοινής νεοελληνικής, βλ. και Μ. Σατάτου, *Φωνολογία της Κοινής Νεοελληνικής*, Αθήνα, 1974.
3. Οι περισσότερες λέξεις που αρχίζουν από το συμφωνικό σύμπλεγμα *di-* είναι ξένες.
4. Ξένες είναι και οι περισσότερες λέξεις που αρχίζουν από το συμφωνικό σύμπλεγμα *br-*.
5. Το συμφωνικό σύμπλεγμα *-pi-* στο μέσο της λέξης αυτής δε μετατρέπεται σε *-ft-*, γιατί η λέξη αυτή είναι λόγια.
6. Είναι ξένη και ίσως η μοναδική λέξη που αρχίζει από *dh-*.
7. Δεν ακούεται έρρινος φθόγγος στην αρχή των λέξεων αυτών.
8. Οι λέξεις αυτές γράφτηκαν κατά την επικρατέστερη προφορά των υποκειμένων που ερωτήθηκαν.
9. Πρόκειται για λόγιες λέξεις.
10. Ξένη λέξη.
11. Κατά μία προφορά της. Λέγεται και *κλίτσα* και *αγκλίτσα*.
12. Είναι ξένες λέξεις.
13. Είναι λόγιες λέξεις.
14. Προφέρεται και *xítima*.
15. Προφέρεται και *xítinos*.
16. Προφέρεται και *xítizma*.
17. Είναι λόγιες λέξεις και γι' αυτό διατηρήθηκε το συμφωνικό σύμπλεγμα *pi* μη τραπέν σε *fi*.
18. Εάν προσθέσουμε το ουσιαστικό *σθεναρότητα* και το επίρρημα *σθεναρά* δεν έχουμε στη δημοτική άλλες λέξεις που να αρχίζουν απ' αυτό το συμφωνικό σύμπλεγμα. Και οι λέξεις αυτές είναι λόγιες.
19. Και με μετάθεση *skropízo*.
20. Και *skisimo*.
21. Και *skoljó*.
22. Δεν υπάρχουν άλλες λέξεις της δημοτικής που να αρχίζουν από το συμφωνικό σύμπλεγμα *tm-*.
23. Είναι ξένες λέξεις και οι μοναδικές που αρχίζουν απ' αυτό το συμφωνικό σύμπλεγμα.
24. Πρόκειται για ξένες λέξεις.
25. Είναι η μοναδική λέξη που αρχίζει από *skn-*.

26. Είναι ξένες λέξεις.
 27. Η γνώση της σύγχρονης γλωσσολογικής θεωρίας αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για κατανόηση της μελέτης αυτής. Για τα διαφοροποιητικά ή διακριτικά στοιχεία των φωνημάτων και για το πώς διατυπώνονται μαθηματικά οι διάφοροι γλωσσικοί νόμοι, βλ. Γιώργου Χρ. Σακελλαριάδη, *Εισαγωγή στη Μετασχηματιστική Γραμματική*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1979.
 28. Το C δηλώνει σύμφωνο (Consonant) και η παύλα μετά τα τρία σύμφωνα υποδηλώνει τη θέση του στοιχείου που χαρακτηρίζεται αρνητικά ως προς τη συμφωνικότητα.
 29. Βλ. και André Mirambel, *Η Νέα Ελληνική Γλώσσα* (μετ. Στ. Καρατζά), Θεσ/κη, 1978, σελ. 43.
 30. Η υποκατηγοριοποίηση αυτή μπορεί να παρασταθεί με το ακόλουθο δέντρο-διάγραμμα:

31. Χωρίς να γίνει χρήση των διαφοροποιητικών στοιχείων, ο νόμος αυτός γράφεται ως εξής: $p \rightarrow f / -t$.
 32. Ένα από τα πρώτα ενδιαφέροντα άρθρα για τους λεγόμενους περιττούς νόμους ή κανόνες στη φωνολογία είναι η μελέτη του Richard Stanley, «Redundancy Rules in Phonology», *Language*, 43 (1967), 393-436.
 33. Για το στοιχείο της βαρύτητας αναγράφουμε τ' ακόλουθα στο έργο μας *Εισαγωγή στη Μετασχηματιστική Γραμματική*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1979, σελ. 145-146: «Με το στοιχείο αυτό διακρίνονται τα χειλικά και υπερωικά σύμφωνα p, v, f, k, γ, x , που είναι [+βαρυνόμενα], από τα οδοντικά και ουρανικά σύμφωνα, που είναι [-βαρυνόμενα]. Όσον αφορά στα φωνήεντα, το στοιχείο αυτό διακρίνει τα φωνήεντα a, o, u , που αρθρώνονται στο πίσω μέρος της στοματικής κοιλότητας και είναι [+βαρυνόμενα], από τα φωνήεντα i και e , που αρθρώνονται στο μπροστινό μέρος της στοματικής κοιλότητας και είναι [-βαρυνόμενα]. Γενικά, τα φωνήματα που χαρακτηρίζονται [+βαρυνόμενα] παράγονται με ευρύτερη και λιγότερο διαιρεμένη στοματική κοιλότητα, ενώ τα [-βαρυνόμενα] φωνήματα έχουν τη στοματική κοιλότητα περισσότερο διαιρεμένη. Ακουστικά, όταν το χαμηλότερο μέρος του φάσματος (Spectrum) κυριαρχεί, τότε το φώνημα είναι [+βαρυνόμενο], ενώ το φώνημα είναι [-βαρυνόμενο], όταν κυριαρχεί το ανώτερο μέρος του φάσματος. Σημαντικό ρόλο για την αναγνώριση του στοιχείου αυτού παίζει η θέση της δεύτερης ταινίας συχνότητας σε σχέση με τις άλλες ταινίες συχνότητας που παρατηρούνται στο φάσμα. Συγκεκριμένα, όταν η δεύτερη ταινία συχνότητας ευρίσκεται πλησιέστερα στην πρώτη ταινία συχνότητας, τότε το φώνημα είναι [+βαρυνόμενο], ενώ, όταν η δεύτερη ταινία συχνότητας είναι πλησιέστερα στην τρίτη ταινία συχνότητας, τότε το φώνημα είναι [-βαρυνόμενο].»
 34. Τα ποικίλα στοιχεία στη γλωσσολογία (φωνητικά, συντακτικά, σημασιολογικά) είναι δυαδικά και σημειώνονται με το θετικό ή το αρνητικό πρόσημο.
 35. Είναι γνωστό στον ιθαγενή ομιλητή της δημοτικής ότι αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα, όπως **nm*, **mz*, **md*, **ms*, **mi*, κ.ά., δεν υπάρχουν. Επειδή η γλώσσα μας δεν έχει ούτε έρρινα φωνήεντα, είναι σαφές ότι στον τύπο (5γ) δε χρειάζεται να δηλωθεί το στοιχείο της συμφωνικότητας.
 36. Μερικές λόγιες λέξεις που αρχίζουν από το σύμπλεγμα *fb*- συνήθως μετατρέπουν στη δημοτική το σύμπλεγμα αυτό σε *fi*-, όπως *fbinóporo* → *finóporo*, *fbáno* → *fiáno*.
 37. Ίσως θα μπορούσε να προσθέσει κανείς και το συμφωνικό σύμπλεγμα *xθ*- για τις λέξεις *χθες*, *χθεσινοβραδινός*, *χθεσινός*, που η δημοτική όμως τις μετατρέπει, αντίστοιχα, σε *χτες*, *χτεσινοβραδινός*, *χτεσινός*.
 38. Πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ φωνολογικής και φωνητικής απεικόνισης των λέξεων. Κατά τη συνήθη πρακτική, η φωνολογική απεικόνιση τίθεται μεταξύ κάθετων ή πλάγιων γραμμών και η φωνητική μεταξύ αγκυλών:

Φωνολογική απεικόνιση		Φωνητική απεικόνιση
/smalko/	→	[zmáltɔ]
/sminos/	→	[zmínɔs]
/svino/	→	[zvínɔ]
/syuros/	→	[zyurós], κλπ.

39. Στην αρχαία ελληνική έχουμε και το αρχικό συμφωνικό σύμπλεγμα *si-* (στλεγγίς), το οποίο δεν υπάρχει στη δημοτική. Στη δημοτική πολλά συμφωνικά συμπλέγματα της αρχαίας ελληνικής έχουν απλοποιηθεί, κυρίως στο μέσο των λέξεων.

40. Δεν υπάρχει δυνατότητα να ελέγξουμε, εάν το αρχικό σύμφωνο [s] ήταν /z/ σε ορισμένες τουλάχιστο λέξεις και μετατράπηκε φωνητικά σε [s] λόγω του ακολουθούστος μη ηχηρού συμφώνου. Ίσως πρόκειται για ουδετεροποίηση (Neutralization) του συμφώνου αυτού στο συγκεκριμένο και πάντοτε μη ηχηρό φωνητικό περιβάλλον. Το φαινόμενο της ουδετεροποίησης ορισμένων συμφώνων, σε άλλη βέβαια θέση, μας είναι γνωστό από τη γερμανική και τη ρωσική γλώσσα. Στα γερμανικά, π.χ., οι λέξεις /bund/ «ένωση» και /bunt/ «έγχρωμος» προφέρονται και οι δύο [bunt]. Μ' άλλα λόγια, η διαφορά μεταξύ ηχηρών και άηχων συμφώνων ουδετεροποιείται στο τέλος των λέξεων. Η φωνητική τους, όμως, διαφορά εμφανίζεται, όταν προστίθενται καταλήξεις, όπως [bunde] και [bunte].

41. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα λεγόμενα βορειοδυτικά ιδιώματα δημιουργείται μια μεγάλη ποικιλία συμφωνικών συμπλεγμάτων στην αρχή και στο μέσο κυρίως των λέξεων μετά την αποβολή των άτονων φωνηέντων *i* και *u*.

42. Προς διευκόλυνση των αναγνωστών μας, παραθέτουμε εδώ ένα πίνακα των συμφώνων της νεοελληνικής που διαφοροποιούνται μεταξύ τους με τη χρήση των διαφοροποιητικών ή διακριτικών στοιχείων:

ΦΩΝΗΜΑΤΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ	b	p	f	v	k	γ	x	t	d	θ	δ	s	z	m	n	l	r	
Φωνηεντικότητα	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
Συμφωνικότητα	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Φραγμός	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
Βαρύτητα	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Διάχυση	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Διάρκεια	-	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	+
Ηχηρότητα	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+
Τραχύτητα	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-
Ερριγότητα	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+

43. C = σύμφωνο, L = υγρό (Liquid).

44. Για το στοιχείο της τραχύτητας έχουμε γράψει τα εξής στη μελέτη μας *Εισαγωγή στη Μετασχηματιστική Γραμματική*, Gutenberg, Αθήνα, 1979, σελ. 148: «Κατά την παραγωγή των συμφώνων, που έχουν το διαφοροποιητικό αυτό στοιχείο, δημιουργείται αισθητός ήχος τριβής του εκπνεόμενου αέρα, όπως συμβαίνει στα *f, v, s, z*, που είναι [+ τραχέα], ενώ τα υπόλοιπα είναι [- τραχέα]. Ακουστικά, ήχοι με ανώμαλες κυματομορφές (Waveforms) καλούνται τραχείς. Γενικά, τα τραχέα φωνήματα έχουν υψηλή ένταση και επικρατούν σ' αυτά οι υψηλές ταινίες συχνότητας, ενώ οι χαμηλότερες ταινίες συχνότητας παρουσιάζονται αδύνατες».

45. Σε προσεχή μελέτη μας θα ασχοληθούμε με τα συμφωνικά συμπλέγματα στο μέσο των λέξεων.

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ¹

Αν η γλώσσα είναι, όπως λένε, μέσο επικοινωνίας, σε τι οφείλει αυτή την ιδιότητα; Η ερώτηση μπορεί να προκαλέσει έκπληξη, όπως το καθετί που φαίνεται να θέτει σε αμφισβήτηση μια προφανή πραγματικότητα, αλλά είναι μερικές φορές χρήσιμο να ζητάμε από την προφανή πραγματικότητα να αιτιολογηθεί.

Δυο αιτίες έρχονται τότε διαδοχικά στο νου. Η μία θα μπορούσε να είναι ότι η γλώσσα έχει καθιερωθεί να χρησιμοποιείται έτσι, ίσως γιατί οι άνθρωποι δεν έχουν βρει καλύτερο και πιο αποτελεσματικό τρόπο για να επικοινωνούν μεταξύ τους. Έτσι όμως απλώς διαπιστώνουμε αυτό που θα θέλαμε να κατανοήσουμε. Θα μπορούσαμε επίσης να απαντήσουμε ότι η γλώσσα έχει τις κατάλληλες ιδιότητες για να χρησιμεύει ως μέσο επικοινωνίας. Έχει τη δυνατότητα να μεταδίδει αυτό που της αναθέτουμε, μια διαταγή, μια ερώτηση, μια αναγγελία, και προκαλεί στο συνομιλητή μια συμπεριφορά κάθε φορά ανάλογη.

Αναπτύσσοντας αυτή την ιδέα από μια άποψη περισσότερο τεχνική, θα προθέταμε ότι η συμπεριφορά της γλώσσας επιδέχεται μια περιγραφή «μπιχεβιοριστική», με όρους όπως ερέθισμα και απάντηση, απ' όπου βγαίνει το συμπέρασμα ότι η γλώσσα έχει χαρακτήρα μέσου και εργαλείου. Αλλά μιλάμε τότε πραγματικά για γλώσσα; Μήπως τη συγχέουμε με την ομιλία; Αν δεχτούμε ότι ομιλία είναι η γλώσσα που μπαίνει στην πράξη, και προϋποθέτει αναγκαστικά συν-ομιλητές, τότε θέτουμε το αξίωμα ότι η φύση αυτού του «μέσου» που λέγεται γλώσσα εξηγείται από τον ίδιο του το ρόλο ως «μέσου». Όσο για τη λειτουργία της μετάδοσης μηνύματος που εκπληρώνει η γλώσσα, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί και με μέσα μη-γλωσσικά, όπως είναι οι χειρονομίες, η μιμική κλπ., και ότι η λέξη «μέσο» παραπέμπει σε μερικές τεχνικές μετάδοσης μηνυμάτων που στις ανθρώπινες κοινωνίες, χωρίς εξαίρεση, έπονται της γλώσσας και μιμούνται τη λειτουργία της. Όλα τα συστήματα σήμανσης, στοιχειώδη ή πολύπλοκα, ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία.

Στην πραγματικότητα, η παρομοίωση της γλώσσας με μέσο, που γίνεται ακατανόητη αν εννοούμε υλικό μέσο, θα πρέπει να μας δημιουργεί καχυποψία, όπως κάθε απλοϊκή έννοια που αναφέρεται στη γλώσσα. Μιλώντας για μέσο, θέτουμε σε αντιπαράθεση τον άνθρωπο με τη φύση. Ο καζιμάς, το βέλος, ο τροχός, δε βρίσκονται μέσα στη φύση. Είναι κατασκευάσματα. Η γλώσσα είναι μέσα στη φύση του ανθρώπου, δεν την κατασκεύασε. Είμαστε πάντοτε επιρρεπείς σ' αυτή την αφελή φαντασίωση μιας αρχέγονης περιόδου όπου ένας τέλει σχηματισμένος άνθρωπος θα ανακάλυπτε έναν όμοιό του, επίσης τέλει, και ανάμεσά τους, σιγά-σιγά, θα αναπτυσσόταν η γλώσσα. Πρόκειται για καθαρή φαντασία. Δε θα βρούμε ποτέ τον άνθρωπο αποκομμένο από τη γλώσσα και δε θα το βρούμε ποτέ να την εφευρίσκει. Δε θα συναντήσουμε ποτέ τον άνθρωπο περιορισμένο στον εαυτό του,

να σοφίζεται τρόπους για ν' αντιληφθεί την ύπαρξη του άλλου. Αυτό που βρίσκουμε μέσα στον κόσμο είναι ένας ομιλών άνθρωπος, ένας άνθρωπος που μιλάει σ' έναν άλλο άνθρωπο, και η γλώσσα μας διδάσκει τον ίδιο τον ορισμό του ανθρώπου.

Όλες οι ιδιότητες της γλώσσας, η μη-υλική της φύση, η συμβολική της λειτουργία, η διαρθρωμένη της διάταξη, το γεγονός ότι έχει ένα περιεχόμενο, αρκούν για να κάνουν ύποπτη την ταύτισή της μ' ένα μέσο, που τείνει να διαχωρίσει τον άνθρωπο από τη γλωσσική ικανότητα. Βέβαια, μέσα στην καθημερινή πρακτική, ο διάλογος, η συν-ομιλία, είναι μια μορφή ανταλλαγής, επομένως υπάρχει ένα «πράγμα» που ανταλλάσσεται, οπότε η γλώσσα φαίνεται να έχει λειτουργία εργαλείου ή φορέα, που τείνουμε να του δώσουμε υπόσταση «αντικειμένου». Αλλά, ακόμα μια φορά, αυτός ο ρόλος ταιριάζει στην ομιλία.

Αφού αποδώσουμε στην ομιλία αυτή τη λειτουργία, θα μπορούσαμε ν' αναρωτηθούμε ποιές είναι οι προϋποθέσεις για να την εκπληρώσει. Για να διασφαλίσει η ομιλία την «επικοινωνία», πρέπει η ίδια η γλώσσα να έχει τις κατάλληλες ιδιότητες, αφού η ομιλία δεν είναι παρά η πραγμάτωσή της. Πράγματι, στη γλώσσα θάπρεπε να αναζητήσουμε τις προϋποθέσεις. Η ικανότητα για επικοινωνία πηγάζει, κατά την άποψή μου, από μια ιδιότητα της γλώσσας που δε διαφαίνεται εύκολα και την οποία δεν μπορούμε να περιγράψουμε παρά σχηματικά.

Μόνο μέσα στη γλώσσα και με τη γλώσσα ο άνθρωπος διαμορφώνεται ως υποκείμενο. Γιατί μόνο η γλώσσα θεμελιώνει πραγματικά, μέσα στη δική της πραγματικότητα, την έννοια του «εγώ».

Η «υποκειμενικότητα» που μας απασχολεί εδώ είναι η δυνατότητα του ομιλητή να θέτει τον εαυτό του ως «υποκείμενο». Δεν ορίζεται με βάση το συναίσθημα που ο καθένας έχει ότι είναι ο εαυτός του (αυτό το συναίσθημα, στο μέτρο που μπορούμε να μιλήσουμε γι' αυτό, δεν είναι παρά μια αντανάκλαση), αλλά ως η ψυχική ενότητα που συγκεντρώνει όλες τις βιωμένες εμπειρίες και διασφαλίζει τη συνέχεια της συνείδησης. Άρα λοιπόν η «υποκειμενικότητα» που δεχόμαστε στη φαινομενολογία ή στην ψυχολογία δεν είναι παρά η εκδήλωση μιας θεμελιακής ιδιότητας της γλώσσας. Είναι «εγώ» αυτός που λέει «εγώ». Βρίσκουμε εδώ τη βάση της «υποκειμενικότητας», που ορίζεται από τη γλωσσική έκφραση του «προσώπου».

Η συνείδηση του εαυτού δεν είναι δυνατή παρά μόνο μέσα από την αντίθεση. Δε χρησιμοποιώ το «εγώ» παρά όταν απευθύνομαι σε κάποιον, που θα είναι στην ομιλία μου «εσύ». Ο διάλογος δημιουργεί το πρόσωπο, γιατί επιβάλλει, αμοιβαία, να γίνω «εσύ» μέσα στην ομιλία αυτού που με τη σειρά του θα ορίσει τον εαυτό του με το «εγώ». Εδώ βλέπουμε μια αρχή που οι συνέπειές της πρέπει να εντοπιστούν προς όλες τις κατευθύνσεις.

Η γλώσσα δεν είναι δυνατή παρά μόνο γιατί κάθε ομιλητής θέτει τον εαυτό του ως υποκείμενο, παραπέμποντας στον εαυτό του ως «εγώ» μέσα στο λόγο του. Επομένως, το «εγώ» θέτει ένα άλλο πρόσωπο, αυτό που, αν και είναι έξω από «εμένα», γίνεται η ηχώ μου, στην οποία λέω «εσύ» και μου λέει «εσύ». Η διπολικότητα των προσώπων αποτελεί τη θεμελιώδη πραγματικότητα που εκφράζεται μέσα από τη γλώσσα και η διαδικασία της επικοινωνίας, απ' όπου ξεκινήσαμε, είναι απλώς μια πρακτική συνέπεια. Η διπολικότητα αυτή είναι πολύ ιδιόμορφη. Εμφανίζει μια μορφή αντίθεσης μοναδική, που μόνο στη γλώσσα πραγματώνεται. Δε σημαίνει ισότητα, ούτε συμμετρία: το «εγώ» έχει πάντοτε μια φανερή

υπεροχή απέναντι στο «εσύ», και όμως, κανένας από τους δύο όρους δε νοείται χωρίς τον άλλο. Είναι συμπληρωματικοί, αλλά σύμφωνα με μια αντίθεση «εσωτερικό/έξωτερικό», και συγχρόνως εναλλάσσονται. Αν φάξουμε για κάτι αντίστοιχο δε θα βρούμε. Η θέση του ανθρώπου μέσα στη γλώσσα είναι μοναδική.

Μ' αυτό τον τρόπο καταρρέουν οι παλιές αντινομίες ανάμεσα στο «εγώ» και στον «άλλο», στο άτομο και στην κοινωνία. Θα ήταν αθέμιτο και λαθεμένο να περιοριστούμε σ' ένα μοναδικό αρχικό όρο, είτε αυτός είναι το «εγώ», που θα έπρεπε να θεμελιωθεί στην ίδια του τη συνείδηση για να ανοιχτεί τότε στη συνείδηση του «άλλου», είτε είναι, αντίθετα, η κοινωνία που θα προϋπήρχε ως σύνολο πριν από το άτομο, και από την οποία το άτομο θα απελευθερωνόταν στο μέτρο που θα αποκτούσε συνείδηση του εαυτού του. Μόνο μέσα σε μια διαλεκτική πραγματικότητα που να περικλείει και τους δύο όρους και να τους ορίζει με βάση την αμοιβαία τους σχέση, μπορούμε ν' ανακαλύψουμε το γλωσσικό θεμέλιο της υποκειμενικότητας.

Αλλά γιατί πρέπει το θεμέλιο να είναι γλωσσικό; Πάνω σε ποιές ιδιότητες της γλώσσας βασίζεται η υποκειμενικότητα;

Η γλώσσα η ίδια μας δίνει την απάντηση. Είναι τόσο βαθιά σημαδεμένη από την έκφραση της υποκειμενικότητας, που αναρωτιέται κανείς αν, κάπως αλλιώς καμωμένη, θα μπορούσε ακόμα να λειτουργεί και να ονομάζεται γλώσσα. Μιλάμε φυσικά για τη γλώσσα γενικά, και όχι μονάχα για τις ξεχωριστές γλώσσες. Αλλά τα φαινόμενα των ξεχωριστών γλωσσών, που μοιάζουν μεταξύ τους, μαρτυρούν για την ίδια τη γλώσσα. Θα αρκестούμε εδώ να αναφέρουμε τα πιο φανερά.

Οι όροι που χρησιμοποιούμε, «εγώ» και «εσύ», δεν πρέπει να παρθούν ως σχήματα, αλλά ως γλωσσικές μορφές που δηλώνουν το «πρόσωπο». Είναι αξιοπρόσεκτο —ποιός όμως θα σκεφτεί να το παρατηρήσει, τόσο μας είναι οικείο— ότι από τα σημεία μιας γλώσσας, οποιοδήποτε τύπου, εποχής ή περιοχής, ποτέ δε λείπουν οι «προσωπικές αντωνυμίες». Γλώσσα χωρίς έκφραση του προσώπου δεν είναι νοητή. Μπορεί μονάχα να τύχει, σε μερικές γλώσσες και σε ορισμένες περιστάσεις, αυτές οι «αντωνυμίες» να παραλείπονται συνειδητά. Είναι η περίπτωση των περισσότερων κοινωνιών της Άπω Ανατολής, όπου για λόγους ευγένειας επιβάλλεται η χρησιμοποίηση περιφράσεων ή ειδικών τύπων ανάμεσα σε ορισμένες ομάδες ατόμων, για ν' αποφευχθούν οι άμεσες προσωπικές αναφορές. Αλλά έτσι τονίζεται ακόμα περισσότερο η αξία των τύπων που αποφεύγονται. Η λανθάνουσα ύπαρξη αυτών των αντωνυμιών δίνει στα υποκατάστατα τα επιβεβλημένα από τις ταξικές σχέσεις την πραγματική τους κοινωνική και πολιτιστική αξία.

Επομένως αυτές οι αντωνυμίες κατέχουν ξεχωριστή θέση μέσα στη γλώσσα, γιατί δεν παραπέμπουν ούτε σε μια έννοια, ούτε σ' ένα άτομο.

Δεν υπάρχει έννοια «εγώ» που να περικλείει όλα τα «εγώ» που λένε κάθε στιγμή όλοι οι ομιλητές, όπως υπάρχει π.χ. έννοια «δέντρο» στην οποία αναφέρονται όλες οι προσωπικές χρήσεις του «δέντρο». Το «εγώ» δεν ορίζει λοιπόν καμιά έννοια. Θα μπορούσαμε τότε να πούμε ότι αναφέρεται σ' ένα συγκεκριμένο άτομο; Αυτό θα σήμαινε ότι δεχόμαστε μια διαρκή αντίφαση στο εσωτερικό της γλώσσας και μια αναρχία στην πρακτική: πώς ο ίδιος όρος θα μπορούσε ν' αναφέρεται αδιάκριτα σε οποιοδήποτε άτομο και συγχρόνως να δηλώνει την ταυτότητά του σε όλη της την ιδιαιτερότητα; Έχουμε να κάνουμε με μια κατηγορία λέξεων, τις «προσωπικές αντωνυμίες», που δε μοιάζουν με τα άλλα σημεία της γλώσσας. Σε τί λοιπόν αναφέρεται το «εγώ»; Σε κάτι τελείως μοναδικό, που είναι αποκλει-

στικά γλωσσικό: το «εγώ» αναφέρεται στην πράξη της ατομικής ομιλίας όπου εκφέρεται, και δηλώνει τον ομιλητή του. Είναι ένας όρος που δεν μπορεί ν' αναγνωριστεί παρά μέσα σ' αυτό που έχουμε ονομάσει «λεκτική πράξη»² και δεν αναφέρεται πουθενά αλλού, παρά μόνο στο παρόν της ομιλίας. Μέσα στη λεκτική πράξη όπου το «εγώ» δηλώνει τον ομιλητή, εκφράζεται ο ομιλητής ως «υποκειμένο». Είναι λοιπόν τελείως αληθινό ότι η βάση της υποκειμενικότητας βρίσκεται στην άσκηση του λόγου. Αν θα θέλαμε να προβληματιστούμε σοβαρά πάνω σ' αυτό, θα βλέπαμε ότι δεν υπάρχει άλλη αντικειμενική μαρτυρία για την ταυτότητα του υποκειμένου από εκείνη που το ίδιο το υποκειμένο δίνει μ' αυτό τον τρόπο για τον εαυτό του.

Η γλώσσα είναι έτσι οργανωμένη που επιτρέπει σε κάθε ομιλητή να «ιδιοποιηθεί» ολόκληρη την κάθε γλώσσα ξεχωριστά, δηλώνοντας τον εαυτό του ως «εγώ».

Οι προσωπικές αντωνυμίες είναι το πρώτο σημείο που στηριζόμαστε για να δείξουμε την υποκειμενικότητα της γλώσσας. Από αυτές τις αντωνυμίες εξαρτώνται με τη σειρά τους άλλες αντωνυμίες, που κατέχουν την ίδια θέση μέσα στη γλώσσα. Οι δεικτικές αντωνυμίες, επιρρήματα, επίθετα, οργανώνουν τις σχέσεις χώρου και χρόνου γύρω από το «υποκειμένο», λαμβανόμενο ως σημείο αναφοράς: «αυτό εδώ, τώρα» και οι πολυάριθμοι συνδυασμοί τους «αυτό εκεί, χτες, πέρσι, αύριο» κλπ. Το κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ότι ορίζονται μονάχα σε σχέση με τη λεκτική πράξη όπου έχουν παραχθεί, δηλ. εξαρτώνται από το «εγώ» της συγκεκριμένης ομιλίας.

Βλέπουμε καθαρά ότι το πεδίο της υποκειμενικότητας ευρύνεται και πρέπει να περιλάβει και την έκφραση του χρόνου. Σε όλες τις γλώσσες, ανεξαιρέτα, υπάρχει κάποια γλωσσική οργάνωση της έννοιας του χρόνου. Λίγο ενδιαφέρει αν αυτή η έννοια δηλώνεται με την κλίση ενός ρήματος ή με λέξεις άλλων κατηγοριών (μόρια, επιρρήματα, εκφράσεις κλπ.), αυτό είναι απλώς θέμα μορφής. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η γλώσσα διακρίνει πάντοτε «χρόνους», είτε πρόκειται για ένα παρακείμενο και ένα μέλλοντα που χωρίζονται από ένα «νεοστώτα», όπως στα γαλλικά, είτε για ένα νεοστώτα-παρακείμενο που αντιπαρατίθεται σε ένα μέλλοντα, είτε για ένα νεοστώτα-μέλλοντα που διακρίνεται από ένα παρακείμενο, όπως σε διάφορες ινδιάνικες γλώσσες, και αυτές οι διακρίσεις μπορεί με τη σειρά τους να εξαρτώνται από διαφορές όσον αφορά το ποιόν ενέργειας κλπ. Αλλά πάντοτε η διαχωριστική γραμμή είναι η αναφορά στον «νεοστώτα». Άρα αυτός ο «νεοστώτας» δεν προσδιορίζεται χρονικά παρά από ένα γλωσσικό δεδομένο: τη συμπτώση του περιγραφόμενου γεγονότος με τη λεκτική πράξη που το περιγράφει.

Το χρονικό σημείο αναφοράς του νεοστώτα δεν μπορεί παρά να βρίσκεται μέσα στην ομιλία. Το «Γενικό Λεξικό» ορίζει τον «νεοστώτα» ως «το χρόνο του ρήματος που εκφράζει το χρόνο όπου είμαστε». Ας προσέξουμε όμως, δεν υπάρχει κριτήριο ούτε έκφραση για να δηλώσουμε «το χρόνο όπου είμαστε», εκτός αν τον θεωρήσουμε ως «ο χρόνος όπου κάποιος μιλάει». Εδώ βρίσκεται η αιώνια «νεοστώσα» στιγμή, που δεν παρατέμνει όμως ποτέ στα γεγονότα μιας «αντικειμενικής» χρονολόγησης, αλλά ορίζεται για κάθε ομιλητή με βάση καθεμιά από τις λεκτικές του πράξεις. Ο γλωσσικός χρόνος αναφέρεται στον εαυτό του. Σε τελευταία ανάλυση, η θέση του ανθρώπου μέσα στο χρόνο, και όλες της οι γλωσσικές εκφράσεις, αποκαλύπτει την υποκειμενικότητα που ενυπάρχει στην άσκηση του λόγου.

Η γλώσσα είναι λοιπόν η δυνατότητα για υποκειμενικότητα, ακριβώς γιατί

περιέχει τους κατάλληλους γλωσσικούς τύπους για να την εκφράσει, και η ομιλία, αποτελούμενη από λεκτικές πράξεις, προκαλεί την εκδήλωση της υποκειμενικότητας. Η γλώσσα προτείνει, θα μπορούσαμε να πούμε, τύπους «κενούς», που κάθε ομιλητής, κατά την άσκηση του λόγου, ιδιοποιείται και αναφέρει στο «πρόσωπό του», ορίζοντας συγχρόνως τον εαυτό του ως «εγώ» και ένα συνομιλητή ως «εσύ». Η λεκτική πράξη συγχροτείται λοιπόν από όλα τα στοιχεία που ορίζουν το υποκείμενο. Παραπάνω αναφέραμε με συντομία τα πιο ενδεικτικά.

Η «υποκειμενικότητα» δημιουργεί μέσα στη γλώσσα, αλλά και έξω από αυτήν, την κατηγορία του προσώπου. Επιδρά επίσης με διάφορους τρόπους πάνω στην ίδια τη δομή των γλωσσών, είτε στη διάταξη των τύπων είτε στις σχέσεις σημασίας. Εδώ πρέπει να καταφύγουμε αναγκαστικά σε παραδείγματα επιμέρους γλωσσών για να δειξουμε την αλλαγή προοπτικής που η «υποκειμενικότητα» μπορεί να επιφέρει. Δε θα ξέραμε να πούμε ποια είναι μέσα στο σύνολο των πραγματικών γλωσσών η έκταση των ιδιαιτεροτήτων που επισημαίνουμε. Προς το παρόν είναι περισσότερο σημαντικό να τις καταδείξουμε παρά να τις οριοθετήσουμε. Τα γαλλικά παρέχουν μερικά πρόσφορα παραδείγματα.

Γενικά, όταν χρησιμοποιώ τον ενεστώτα ενός ρήματος στα τρία πρόσωπα (σύμφωνα με την παραδοσιακή ορολογία), φαίνεται ότι η διαφορά προσώπου δεν επιφέρει καμιά αλλαγή σημασίας στο ρηματικό τύπο. Ανάμεσα στο «τρώω», στο «τρως» και στο «τρώει» υπάρχει το εξής κοινό και σταθερό, ότι ο ρηματικός τύπος δίνει την περιγραφή μιας πράξης, που αποδίδεται αντίστοιχα, και με τον ίδιο τρόπο, στο υποκείμενο «εγώ», «εσύ» και «αυτός». Ανάμεσα στο «υποφέρω», «υποφέρεις» και «υποφέρει» το κοινό χαρακτηριστικό είναι η περιγραφή της ίδιας κατάστασης. Αυτό δίνει την εντύπωση ότι είναι προφανές, εφόσον έχουμε μια τυπική διάταξη κατά τον παραδειγματικό άξονα της κλίσης του ρήματος.

Και όμως, υπάρχουν ρήματα που δεν ακολουθούν τον κανόνα της σταθερότητας της σημασίας κατά την αλλαγή του προσώπου. Αυτά που θα αναφέρουμε παρακάτω δηλώνουν καταστάσεις ή λειτουργίες νοητικές. Λέγοντας «υποφέρω», περιγράφω την τωρινή μου κατάσταση. Λέγοντας «αισθάνομαι» (ότι ο καιρός θ' αλλάξει) περιγράφω μια εντύπωση. Αλλά τι θα συμβεί αν αντί για «αισθάνομαι» (ότι ο καιρός θ' αλλάξει) πω «νομίζω» (ότι ο καιρός θ' αλλάξει); Η συμμετρία της μορφής είναι τέλεια ανάμεσα στο «αισθάνομαι» και στο «νομίζω». Συμβαίνει όμως το ίδιο με τη σημασία; Μπορώ να θεωρήσω αυτό το «νομίζω» ως μια περιγραφή του εαυτού μου στον ίδιο βαθμό όπως το «αισθάνομαι»; Άραγε περιγράφω τον εαυτό μου να νομίζει όταν λέω «νομίζω» (ότι...); Ασφαλώς όχι. Η λειτουργία της σκέψης δεν είναι καθόλου το αντικείμενο της πρότασης. Το «νομίζω» (ότι...) αντιστοιχεί σε μια χαλαρή δήλωση. Λέγοντας (νομίζω) (ότι...) μεταβάλλω σε υποκειμενική έκφραση το απρόσωπα δηλωμένο γεγονός ότι «ο καιρός θ' αλλάξει», που αποτελεί την αυθεντική πρόταση.

Ας εξετάσουμε και τα επόμενα παραδείγματα: «Είστε, θαρρώ, ο κύριος Χ...» — «Υποθέτω ότι ο Γιάννης έλαβε το γράμμα μου» — «Έφυγε από το νοσοκομείο, συμπεραίνω λοιπόν ότι γιατρεύτηκε». Αυτές οι φράσεις περιέχουν ρήματα που δηλώνουν μια λειτουργία, και μάλιστα λογική: θαρρώ, υποθέτω, συμπεραίνω. Αλλά στο πρώτο πρόσωπο δε συμπεριφέρονται όπως π.χ. τα ρήματα κρίνω ή σκέφτομαι, που μοιάζουν συγγενικά τους. Οι τύποι «κρίνω», «υποθέτω», «σκέφτομαι», με περιγράφουν να κρίνω και να σκέφτομαι. Τελείως διαφορετικά είναι τα «θαρρώ», «υποθέτω», «συμπεραίνω». Λέγοντας «συμπεραίνω» (ότι...), δεν περι-

γράφω τον εαυτό μου να συμπεραίνει. Ποια θα μπορούσε άραγε να είναι η δραστηριότητα του «συμπεραίνω»; Δεν εμφανίζομαι να υποθέτω όταν λέω «υποθέτω». Αυτό που δηλώνει το «συμπεραίνω» είναι ότι από μια συγκεκριμένη κατάσταση βγάλω ένα συμπέρασμα όσον αφορά ένα γεγονός. Αυτή είναι η λογική σχέση που δηλώνεται μ' ένα προσωπικό ρήμα. Με τον ίδιο τρόπο, το «υποθέτω» διαφέρει πολύ από το «θέτω». Στο «υποθέτω» υπάρχει μια στάση που δηλώνεται όχι μια λειτουργία που περιγράφεται. Περιλαμβάνοντας στο λόγο μου το «υποθέτω», παίρνω μια ορισμένη στάση απέναντι στην πρόταση που ακολουθεί.

Παρατηρούμε ότι τα ρήματα που αναφέραμε ακολουθούνται από «ότι» και μια πρόταση: αυτή είναι η πραγματική πρόταση και όχι ο προσωπικός ρηματικός τύπος που την «κυβερνά». Αλλά αυτός ο προσωπικός τύπος, από την άλλη πλευρά, είναι, θα μπορούσαμε να πούμε, ο «ενδείκτης» υποκειμενικότητας. Δίνει στη δήλωση που ακολουθεί το υποκειμενικό περιεχόμενο — αμφιβολία, εικασία, συμπέρασμα— που χαρακτηρίζει τη στάση του ομιλητή απέναντι στη φράση που εκφέρει. Αυτή η εκδήλωση της υποκειμενικότητας δεν πραγματοποιείται παρά στο πρώτο πρόσωπο. Δε θα μπορούσαμε να φανταστούμε με κανένα τρόπο παρόμοια ρήματα στο δεύτερο πρόσωπο, εκτός αν πρόκειται για επανάληψη της φράσης κάποιου άλλου: «υποθέτετε ότι έφυγε», πράγμα που είναι ένας τρόπος να επαναληφθεί αυτό που το «εσύ» είπε μόλις πριν: «υποθέτει ότι...», τότε δε θάχουμε πια, από τη μεριά του «εγώ» που μιλάει, παρά μια απλή διαπίστωση.

Μπορούμε να κατανοήσουμε ακόμα καλύτερα τη φύση αυτής της «υποκειμενικότητας» εξετάζοντας την επίδραση που έχει πάνω στη σημασία η αλλαγή προσώπου σε μερικά ρήματα. Πρόκειται για ρήματα που δηλώνουν με τη σημασία τους μια ατομική πράξη με κοινωνικές διαστάσεις: ορκίζομαι, υπόσχομαι, εγγυώμαι, βεβαιώνω, αναλαμβάνω να..., έχω τη δυνατότητα να... κλπ. Στις κοινωνικές συνθήκες όπου ασκείται ο λόγος, οι πράξεις που δηλώνονται από αυτά τα ρήματα θεωρούνται υποχρεωτικές για το υποκείμενο-ομιλητή. Εδώ, η διαφορά ανάμεσα στην «υποκειμενική» έκφραση και στη «μη-υποκειμενική» έκφραση γίνεται ολοφάνερη, εφόσον ξέρουμε ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στα «πρόσωπα» του ρήματος. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το « τρίτο πρόσωπο » είναι ο τύπος του ρήματος (ή της αντωνυμίας), κατά τον παραδειγματικό άξονα, που δεν παραπέμπει σ' ένα πρόσωπο, γιατί αναφέρεται σ' ένα αντικείμενο έξω από την ομιλία. Δεν υπάρχει όμως και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί παρά μόνο σε αντίθεση με το πρόσωπο «εγώ» του ομιλητή που, λέγοντάς το, το θέτει ως «μη-πρόσωπο». Εδώ βρίσκεται η ουσία του. Ο τύπος «αυτός...» παίρνει την αξία του από το γεγονός ότι ανήκει υποχρεωτικά σε μια ομιλία που εκφέρεται από το «εγώ».

Το «ορκίζομαι» είναι ένας τύπος με ιδιαίτερο περιεχόμενο, γιατί θέτει αυτόν που αποκαλεί τον εαυτό του «εγώ» μπροστά στο γεγονός του όρκου. Αυτή η έκφραση είναι μια εκπλήρωση: το «ορκίζομαι» είναι ακριβώς η έκφραση «εγώ ορκίζομαι» με την οποία συνδέεται το Εγώ. Το «εγώ ορκίζομαι» είναι η ίδια η πράξη, όχι η περιγραφή της πράξης. Λέγοντας «υπόσχομαι», «εγγυώμαι», υπόσχομαι και εγγυώμαι πραγματικά. Οι συνέπειες (κοινωνικές, νομικές κλπ.) του όρκου μου, της υπόσχεσής μου, αρχίζουν από τη στιγμή που προβαίνω στην πράξη λόγου που περιέχει το «ορκίζομαι», το «υπόσχομαι». Η ομιλία ταυτίζεται με την ίδια την πράξη. Αλλά αυτό δεν περιέχεται στη σημασία του ρήματος: είναι η «υποκειμενικότητα» του λόγου που το κάνει δυνατό. Θα δούμε τη διαφορά αν αντικαταστήσουμε το «ορκίζομαι» με το «ορκίζεται». Ενώ το «ορκίζομαι» είναι μια υποχρεώ-

ση, το «ορκίζεται» δεν είναι παρά μια περιγραφή, όπως το «τρέχει» ή το «καπνίζει».

Βλέπουμε λοιπόν ότι το ίδιο ρήμα, ανάλογα με το αν αναλαμβάνεται από ένα «υποκείμενο» ή αν τοποθετείται έξω από το «πρόσωπο», παίρνει μια διαφορετική αξία. Είναι μια συνέπεια του ότι η ομιλία, η οποία περιέχει το ρήμα, γίνεται πράξη τη στιγμή ακριβώς που δηλώνει το υποκείμενο του ρήματος. Έτσι η πράξη εκπληρώνεται μέσα από τη διατύπωση του «ονόματός » της (που είναι «ορκίζομαι») τη στιγμή που το υποκείμενο δηλώνεται μέσα από τον ενδείκτη του (που είναι «εγώ»).

Πολλές έννοιες στη γλωσσολογία, ίσως και στην ψυχολογία, θα φανούν διαφορετικές αν τις επαναπροσδιορίσουμε μέσα στα πλαίσια της ομιλίας, που είναι η γλώσσα ως προσωπικό έργο του ομιλούντος ανθρώπου, και μέσα στη «διυποκειμενικότητα», που μονάχα αυτή κάνει δυνατή τη γλωσσική επικοινωνία.

Μετάφραση:

Άννα Ιορδανίδου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το κείμενο αυτό περιλαμβάνεται στη συλλογή έργων του Emile Benveniste «Problèmes de linguistique générale», 1, Paris, Gallimard, 1966, σελ. 258-266. Ο Benveniste είναι μαζί με τον R. Jakobson θεμελιωτής του ρεύματος της «γλωσσικής έκφρασης» (énonciation), που αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σύγχρονα γλωσσολογικά ρεύματα στη Γαλλία. Το άρθρο που παρουσιάζουμε εδώ ανήκει στα κείμενα-κλειδιά για την κατανόηση της γλωσσολογικής αυτής σχολής. Στα ελληνικά έχει μεταφραστεί και το άρθρο του Benveniste «Nature du signe linguistique» (του ίδιου τόμου) από τον Κ. Παπαγιώργη, «Κείμενα σημειολογίας», Νεφέλη, 1981.
2. «Instances de discours»: «Οι ξεχωριστές και κάθε φορά μοναδικές πράξεις με τις οποίες η γλώσσα πραγματώνεται σε ομιλία από ένα ομιλητή» (στον ίδιο τόμο, σελ. 250).

Βασίλη Κατσαβού

Η ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ*

Δε συμμερίζομαι απόλυτα τις ανησυχίες και τους φόβους σχετικά με την εξέλιξη της γλώσσας, που τον τελευταίο καιρό διατυπώνονται από πολλές μεριές, και που θεωρώ οπωσδήποτε υπερβολικούς. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι πρέπει να σταυρώσουμε άπραγοι τα χέρια, ή ότι ο δρόμος που έχουμε νά κάμουμε μπροστά μας είναι ακίνδυνος και εύκολος. Κάθε άλλο. Εκείνο που θέλω να πω είναι ότι πρέπει να εμπιστευόμαστε και να λογαριάζουμε τη δύναμη αντίστασης, που η ίδια η γλώσσα από τη φύση διαθέτει.

Αντιστάθηκε αποτελεσματικά στο μανιακό κατατρεγμό της δυο χιλιάδες χρόνια και επιβίωσε. Θα επιβιώσει και τώρα. Και, θέλω να διατυπώσω την πρόβλεψη, θα εξελιχτεί σε ένα από τα πιο αποτελεσματικά και θαυμαστά γλωσσικά όργανα, κατά τον τρόπο και προς τη μεριά που η φύση η ίδια έχει προδιαγράψει. Γι' αυτό ας είναι βέβαιοι προπαντός οι ενάντιοι, που εγνοούν ακόμα με πείσμα να την κατατρέχουν.

Το δικό μας χρέος είναι να συνταχτούμε μαζί της κατά τρόπο ώστε να ενισχύσουμε τη φυσική της αντίσταση και, επισημαίνοντας και παραμερίζοντας τα αλλότρια στοιχεία που της εναντιώνονται, να διευκολύνουμε τις φυσικές διεργασίες, ώστε στο συντομότερο χρόνο να παραδώσουμε στο έθνος τη φυσική του γλώσσα. Αχαίρια, απαραπόλητη, αυθεντική και ολοκληρωμένη.

Το θέμα «Γλώσσα» είναι πολύπλοκο και σχεδόν ανεξάντλητο. Οι θαυμάσιες ομιλίες που ακούστηκαν σ' αυτή την αίθουσα, επισήμαναν εύστοχα και ανάλυσαν πολλά από τα βασικά στοιχεία του θέματος και μας όπλισαν με πολύτιμη γνώση. Απ' τη μεριά μου θεώρησα σκόπιμο να σας ταλαιπωρήσω με κάποιες θεωρητικές αναλύσεις, με όση γίνεται περιληπτικότητα και συντομία, πάνω στη φυσική του γλωσσικού φαινομένου. Είμαι βέβαιος ότι θα μας βοηθήσουν να ξεδιαλύνουμε πολλή σύγχυση, και να κατανοήσουμε καλύτερα το πρόβλημα.

★

Λοιπόν, η γλώσσα καταρχή δεν είναι στοιχείο μεταφυσικό ή έωλο και τυχαίο παρά μονάχα ένα επακόλουθο της κοινωνικής αναγκαιότητας που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη ζωή. Αυτό είναι το πρώτο πράγμα που πρέπει να βάσουμε στο νου μας.

* Ομιλία που έγινε στα πλαίσια του συμποσίου για την ελληνική γλώσσα του πνευματικού κέντρου «Δ. Γληνός».

Και είναι από μοναχό του φανερό. Αν ο άνθρωπος είχε αυτάρχεια και αυτοδυναμία, αν δεν είχε την ανάγκη των ομοίων του και ζούσε μια μοναχική ζωή, είναι αυτονόητο ότι δεν θα είχε ούτε την ανάγκη, αλλά ούτε και τη δυνατότητα της γλώσσας. Γιατί απλούστατα δεν θα χρειαζόνταν να κουβεντιάσει με κανέναν.

Για να εμφανιστεί, να λειτουργήσει και να εξελιχτεί μια γλώσσα, προϋποθέτει μια κοινωνία που θά 'χει την ανάγκη της, μια κοινωνία αδιάκοπα ζωντανή με τη διαδοχή των γενεών της μέσα στη ροή του χρόνου. Αν αφανιστεί η κοινωνία, αφανίζεται μαζί της και η γλώσσα της. Οποιαδήποτε μεταλλαγή της κοινωνίας έχει την αντίστοιχη επίπτωσή της και στη γλώσσα. Η μοίρα της είναι άρρηκτα δεμένη με τη μοίρα της κοινωνίας που υπηρετεί.

Όσο η ρωμαϊκή αυτοκρατορία κρατιότανε γερά στα πόδια της, η λατινική γλώσσα λειτουργούσε με μίαν αδιατάραχτη σχεδόν σταθερότητα. Όταν όμως η αυτοκρατορία αφανίστηκε οριστικά, τότε και η πανάρχαιη λατινική γλώσσα σταμάτησε ν' ακούγεται, αφανίστηκε κι αυτή. Αφανίστηκε; Όχι ακριβώς. Ακολούθησε τη μοίρα των κοινωνιών του χώρου όπου μιλιότανε. Διασπάστηκε κι αυτή, και τα κομμάτια της με τον καιρό μεταλλάχτηκαν στις νεότερες ρωμανικές γλώσσες της Ευρώπης, την ιταλική, ισπανική, ρουμανική, γαλλική κλπ.

Η γλώσσα, λοιπόν, είναι ένα απλό κοινωνικό παράγωγο, κι αυτό μονάχα. Δεμένη άρρηκτα με την κοινωνία της, ακολουθάει αναγκαστικά τις μεταλλαγές και τη μοίρα της.

Παρόλο τούτο όμως, παρόλο τον κοινωνικό της χαρακτήρα, δηλαδή, η γλώσσα είναι στην ουσία της φαινόμενο α υ θ ύ π α ρ κ τ ο και α υ τ ό ν ο μ ο. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι η συνειδητή θέληση του ανθρώπου, που τη δημιουργεί και τη διαμορφώνει, ότι οι δυνάμεις και οι αναγκαιότητες που την εξουσιάζουν, που καθορίζουν τη μορφή και τη λειτουργική της είναι ανεξάρτητες απ' την ανθρώπινη παραδοχή και βούληση.

Οι γενιές των ανθρώπων δε διαλέγουν τη γλώσσα με τη βούλησή τους, αλλά την αποδέχονται αυτόματα. Δένονται με τη γλωσσική πραγματικότητα με τον ίδιο φυσικό αυτοματισμό, που τα ψάρια εκκολάπτονται μέσα στο νερό. Οι άνθρωποι μιλάνε τη φυσική τους γλώσσα, εφαρμόζοντας στην εντέλεια τον πολύπλοκο μηχανισμό των φωνητικών, κλιτικών, και συνταχτικών κανόνων της, χωρίς να τους έχουν διδαχτεί από κανέναν γραμματοδιδάσκαλο, χωρίς καν να το συνειδητοποιούν. Κανένας δε μαθαίνει πρωταρχικά τη γλώσσα του με συνειδητή προσπάθεια. Και δε θα είχαμε καθόλου την ανάγκη της Γραμματικής, αν ζούσαμε σε μια κλειστή κοινωνία, όπου η γλώσσα θα λειτουργούσε προφυλαγμένη από τις αλλότριες γλωσσικές εμβολές, που τείνουν αδιάκοπα να τη νοθεύουν και να την αλλοιώνουν. Ο γλωσσικός μας αυθορμητισμός θα ήταν αρκετός για να μιλάμε. Και να μιλάμε τέλεια.

Γι' αυτό πολλές φορές υποστηρίζομε ότι στην περίπτωση μας, εκείνοι που μπορούν να μιλάν σωστά ελληνικά είναι κυρίως οι αγράμματοι. Μπορεί το λεγτικό τους να είναι φτωχό ή και ιδιωματικό ακόμα, όμως η μιλιά τους δεν αντιστρατεύεται τη φύση, γιατί, αποστασιοποιημένοι από το σχολείο, τη διοίκηση, τον τύπο και την αστική ζητασία, δεν υπακούν παρά μόνο στις επιταγές της φύσης. Και όχι στους αυτόκλητους γλωσσονομοθέτες.

Η γλώσσα, λοιπόν, είναι φαινόμενο κοινωνικό μιν, αλλά αυθύπαρχτο και αυτόνομο, κατά την έννοια που περιγράφουμε. Και από αυτή ακριβώς την αυθύπαρξία της εκπηγάει η αντίστασή της σε κάθε στοιχείο ή προσπάθεια που τείνει να την υποκαταστήσει ή απλώς να την αλλάξει. Αναπτύσσει μια δυναμική συντήρησης και στατικότητας, που της επιτρέπει να παραμένει σταθερή.

Παρόλο τούτο η γλώσσα αλλάζει. Αλλάζει όμως με μια φυσική νομοτέπεια, με μια διαδικασία επιλογής και αφομοίωσης πολύχρονη, που συνήθως μετριέται με αιώνες, αλλάζει κάποτε πιο γρήγορα, κάποτε σχετικά απότομα, όταν όμως οργανικοί και ιστορικοί λόγοι με καταλυτική δυναμική το επιβάλλουν. Με δυο λόγια η γλώσσα αλλάζει μοναχή της, και όχι με τη συνειδητή προσπάθεια των ανθρώπων. Έχει τη δική της αυθύπαρχτη δυναμική, τις δικές της αναγκαιότητες, και οποιοδήποτε καταναγκασμοί έξω από αυτό το πλαίσιο είναι ανίσχυροι να την προσβάλλουν. Κανένα χαρισματικό πνεύμα, καμιά μεγαλοφυΐα, καμιά ομάδα ατόμων οποιοδήποτε καταναγκασμό και αν ασκήσουν, ακόμα και η ίδια η κοινωνία στο σύνολό της, δεν μπορούν με τη συνειδητή τους προσπάθεια να την υποκαταστήσουν ή να την αλλάξουν σύμφωνα με τις όποιες ορθές ή μη επιθυμίες και επιδιώξεις τους.

Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι για δυο χιλιάδες χρόνια η ελληνική γλώσσα, όχι μόνο άντεξε αποτελεσματικά στον αφανιστικό κατατρεγμό της από το κίνημα των αττικιστών, αλλά και εξελίχτηκε αβίαστα ως τη σημερινή μορφή της.

Η γλώσσα από άποψη λειτουργική είναι μια διαδικασία επικοινωνίας. Αυτή είναι η αιτιολογία και η σκοπιμότητά της. Για να πραγματοποιηθεί αυτή η επικοινωνία χρειάζονται δυο πόλοι, ένας πομπός και ένας δέκτης, που είναι αυτονόητο πως τους χωρίζει μια απόσταση, σχετικά μικρή ή σχετικά μεγάλη. Η απόσταση που χωρίζει τους δυο πόλους της γλωσσικής επικοινωνίας γεφυρώνεται με ένα και μοναδικό μέσο, τον ήχο.

Αυτό που θέλω να υπογραμμίσω με αυτή τη στοιχειακή ανάλυση είναι ότι η γλώσσα αποτελεί φαινόμενο ηχητικό - ακουστικό. Και το υπογραμμίζω με ξεχωριστή έμφαση.

Η εμβέλεια του γλωσσικού ήχου όμως είναι περιορισμένη μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Καλύπτει μέσα στο χώρο ορισμένη έκταση, ως πούμε έναν κύκλο με ακτίνα 100 ή έστω 1.000 μέτρα. Οπωσδήποτε δεν είναι απεριόριστη. Η διάρκεια του επίσης είναι στιγμιαία, δεν κρατάει παρά μόνο μια ή λίγες στιγμές, όση είναι η εκφορά του. Έτσι δεν μπορεί κανένας να μιλήσει σε κάποιον που είναι μακριά, είτε απλώς απουσιάζει την ώρα που μιλάει.

Την αδυναμία αυτή του γλωσσικού ήχου, της ζωντανής μιλιάς δηλαδή, ο άνθρωπος αναπλήρωσε αργότερα με μια από τις πιο θαυμαστάς επινοήσεις του, τη γραφή. Η γραφή δεν είναι παρά ένα σύστημα συμβολικής αποτύπωσης του γλωσσικού ήχου, της ζωντανής μιλιάς, που, αντίθετα μ' αυτή, έχει το πλεονέκτημα να διαρκεί και να μεταφέρεται. Μ' αυτό το σύστημα η εμβέλεια του γλωσσικού ήχου επεκτείνεται απεριόριστα και στο χώρο και στο χρόνο. Με τη γραφή μπορεί κανένας να μιλάει παντού και πάντα.

Αυτά όλα θα μπορούσαν να μας βάλουν στον πειρασμό να αναιρέσουμε την προτερινή μας πρόταση, ότι δηλαδή η γλώσσα είναι φαινόμενο αποκλειστικά ηχη-

τικό. Επικοινωνούμε και με τη γραφή. Και τη γραφή τη βλέπουμε, με τα μάτια προσλαβαίνουμε τις παραστάσεις της. Άρα η γλώσσα είναι και φαινόμενο οπτικό; Η απάντηση είναι όχι.

Η γλώσσα λειτουργεί μονάχα με τον ήχο. Και όταν ακόμα διαβάζουμε σωτηρά ένα κείμενο, στην ουσία το ακούμε, έχουμε την πολύ αισθητή εντύπωση ότι ακούμε αόριστα κάποιον, ίσως αυτόν που τό 'γραφε, ή έστω τον ίδιο τον εαυτό μας, κι ας μην το φωνάζουμε. Αυτό σημαίνει ότι οι οπτικές εντυπώσεις της γραφής μετατρέπονται σε ηχητικές παραστάσεις μέσα στο νου μας, και αυτές ύστερα προκαλούν τις έννοιες.

Την ηχητικότητα της γλώσσας μπορούμε να διαπιστώσουμε ακόμα πιο αισθητά, αν τη συγκρίνουμε με άλλα σύμβολα της οπτικής σημειολογίας. Λογουχάρη με τα σήματα του κώδικα οδικής κυκλοφορίας. Τα τόξα, τα βέλη, οι κομματιαστές ή μονοκόμματα γραμμές στο κατάστρωμα του δρόμου σημαίνουν κάτι, που μας το μεταδίνουν. Όμως είναι «σήματα» βουβά. Γιατί μας μεταδίνουν τις αντίστοιχες έννοιες οπτικά. Αν όμως συναντήσουμε στο δρόμο μια πινακίδα λογουχάρη που να γράφει «οδηγοί προσοχή, ο δρόμος γλιστράει», έχουμε αμέσως την εντύπωση ότι ακούμε κάποιον αόριστα να μας το φωνάζει. Το μήνυμα εδώ μας μεταδίνεται με ακουστικές παραστάσεις, που συμβολίζουν τα γράμματα.

Το ξαναλέμε, λοιπόν, η γλώσσα είναι ηχητικό-ακουστικό φαινόμενο. Προϋποθέτει ζωντανούς ανθρώπους που να τη μιλάνε και να την ακούν, και ζωντανεύει μόνο με τη μιλιά. Σα ζωντανό στοιχείο εξουσιάζεται από τους δυο αντίρροπους νόμους της ζωής, της κοινωνικής ζωής ιδιαίτερα. Την τάση για αυτοσυντήρηση, και ταυτόχρονα την ανάγκη της αλλαγής. Δέχεται, δηλαδή, απόφους τους κραδασμούς και τη νομοτέλεια της κοινωνίας.

Δε γίνεται όμως το ίδιο και με τη γραφή. Η γραφή αποτυπώνει τη ζωντανή λαλιά σε μια ορισμένη χρονική στιγμή. Από κει και ύστερα το κείμενο μένει για πάντα το ίδιο, αποστεώνεται, δεν ακολουθεί τη ζωντανή λαλιά στην αδιάκοπη εξέλιξή της. Η γραφή, λοιπόν, είναι στοιχείο νεκρό, κι αυτό είναι το μειονέτημά της. Γι' αυτό επιμένουμε ότι η γλωσσική παράδοση, ο δεσμός με τις ρίζες, ανιχνεύεται στη ζωντανή λαλιά κυρίως, και όχι στα κείμενα. Το κείμενο όσο παλιώνει, τόσο χάνει ή αλλοιώνει το φωνητικό του συμβολισμό. Αν ο Θουκυδίδης άκουγε να του διαβάζουμε τα κείμενά του με τον τρόπο που μας μαθαίνουν οι φιλόλογοι να τα διαβάζουμε, σίγουρα δε θα καταλάβαινε τίποτα.

Θα σας αναφέρω ένα-δυο παραδείγματα:

1) Οι οπαδοί της «λόγιας παράδοσης», όπως τη λένε, μας ζορίσανε να προφέρουμε τη λέξη «γιατρός», όπως τη γράφουν τα αρχαία κείμενα, «ι-ατρός» δηλαδή. Ναι, έτσι την έγραφαν οι αρχαίοι, «ι-ατρός». Όμως την επρόφεραν διαφορετικά. Γιατί το «ι» μπροστά από το «α» συναποτελούσε ένα σφιχτό δίφθογγο, δίφθογγο καταχρηστικό όπως το λέει η Γραμματική, και έφτιανε το άκουσμα «για». Και οι αρχαίοι πρόφεραν τη λέξη, όπως την προφέρει ακόμα το στόμα του λαού, «γιατρός». Και όχι «ι-ατρός».

2) Οι φιλόλογοι μας μαθαίνουν επίσης στο σχολείο να λέμε: «κεκαυ(β)μένος», «κεκαυ(β)μένη», «κεκαυ(β)μένον», με την αυτάρεση εντύπωση ότι ανασταίνουν ακουστικά τον αρχαίο λόγο. Όμως, το «α, υ» δεν είχε τότε την εκφορά του «αβ». Ήταν ένα κανονικό δίφθογγο και προφέρονταν «άι». Έτσι οι μετοχές αυτές ακούγονταν «κεκαυμένος», «κεκαυμένη», «κεκαυμένον». Και με το

κύλισμα των καιρών απόληξαν στο σύγχρονο επίθετο «κατημένος», «κατημένη», «κατημένο».

3) Το αρχαίο αρνητικό μόριο «ουχί» επίσης το προφέρομε τώρα λαθεμένα. Γιατί το «ο,υ» δεν ήταν τότε μονόφθογγο, παρά δίφθογγο, και είχε άκουσμα «οί». Έτσι η λέξη δεν προφέρονταν «ουχί», προφέρονταν «οίχι». Με τον καιρό εστίγησε ο φθόγγος «ι» από το δίφθογγο «οί», και το αρχαίο «ουχί» απόληξε στο σύγχρονο «όχι».

Ας μην τραβήξουμε όμως άλλο σε μάκρος. Οπωσδήποτε η κάθε λέξη της λαϊκής μιλιás στο μεγαλύτερο μέρος του λεξιλογίου της, αν έχουμε την περιέργεια και την υπομονή να την εξερευνήσουμε, θα έχει να μας διηγηθεί μια πάρα πολύ παλιά, όσο και τερπνή ιστορία.

Και όλα αυτά γιατί η γραφή είναι νεκρό γλωσσικό στοιχείο, και το κείμενο όσο παλιώνει τόσο περισσότερο χάνει ή αλλοιώνει το φωνητικό του συμβολισμό.

★

Η γλώσσα, όπως είπαμε, από τη μια μεριά τείνει να κρατηθεί σταθερά σε μια στατική κατάσταση, και από την άλλη υποχρεώνεται αδιάκοπα ν' αλλάζει.

Αλλάζει φωνολογικά καταρχή. Λογουχάρη μπορεί σε μια προτερινή φάση της να έλεγαν «σφιγτά», «νύμφη», «πέπτω», «σιχαίνομαι» κλπ. Τώρα όμως λέμε αντίστοιχα: «σφιχτά», «νύφη», «πέφτω», «σιχαίνομαι» κλπ.

Αλλάζει μορφικά, ή τυπολογικά. Τα αρχαία, λογουχάρη, «φλοξ», «ελληνίς», «ελύθην» κλπ. έγιναν τώρα «φλόγα», «ελληνίδα», «λύθηκα» κλπ.

Αλλάζει επίσης, και αυτό έχει ίσως περισσότερη σημασία, η εκφραστική τεχνική, η δόμηση του λόγου, η συντακτική διάρθρωση της ομιλίας. Λογουχάρη: «Δαρείου και Παρισσάτιδος γίγνονται παῖδες δύο», έλεγαν οι αρχαίοι Έλληνες. «Ο Δημήτρης και η Δημητρούλα έxαvαv δυο παιδιά», λέμε τώρα οι νέοι Έλληνες. Αντί, δηλαδή, την παθητική σύνταξη των αρχαίων, μεταχειριζόμαστε τώρα κυρίως την ενεργητική.

Αλλαγές επίσης σημειώνονται και στις έννοιες των λέξεων. Αν περιεργαστούμε τα λεξικά οποιασδήποτε γλώσσας, θα διαπιστώσουμε ότι σχεδόν κάθε λέξη αντιπροσωπεύει ένα μικρό πλήθος από έννοιες. Είναι βέβαιο όμως ότι κάθε λέξη πρωτοφανεράνεται με μια μονάχα έννοια, ενώ με τον καιρό καταντάει να σημαίνει πολλά συγγενικά ή και ετερόκλητα πράγματα. Έτσι η αρχαία «κάραβος», εκτός από τη σύγχρονη «καραβίδα», έγινε και «καράβι», πλοίο, δηλαδή. Το «παιδεύω» είχε τότε την έννοια και τη σημασία του ανατρέφω, μορφώνω τα παιδιά, (από όπου και η «παιδεία»). Τώρα έχει κυρίως τη σημασία του βασανίζω, τυραννάω, ταλαιπωρώ, (από όπου και ο «παιδεμός»).

★

Όλες αυτές οι αλλαγές πραγματώνονται με μια πολύ σκληρή διεργασία επιλογής και αφομοίωσης, που όπως είπαμε, χρειάζονται μεγάλη χρονική διάρκεια για να συντελεστούν.

Η γλώσσα είναι ανοιχτή σε ποικίλες επενέργειες και επιρροές, που τείνουν αδιάκοπα να την αλλάζουν. Ας αναλογιστούμε τα εκατομμύρια στόματα που τη μεταχειρίζονται ασταμάτητα. Αυτά τα στόματα, ωθημένα από ποικίλες ανα-

γκαιότητες, ή και τυχαία ακόμα, πλάθουν, συνεχώς και ασυναίσθητα, και ήχους και λέξεις και τύπους και εννοιολογίες καινούριες. Οι ξένες γλώσσες και τα ιδιώματα, και τώρα και σε παλιότερες εποχές, αποτελούν επίσης πηγές αλλότριων στοιχείων, που εμφυτεύονται στο σώμα της γλώσσας και τείνουν να την παραμορφώνουν.

Σε όλες αυτές τις προσβολές η γλώσσα, όπως είπαμε, αντιστέκεται. Από το άπειρο πλήθος των νεωτερισμών και των ξένων στοιχείων ελαχιστότατα επιλέγει και δέχεται, ελάχιστα δηλαδή γίνονται κοινώς αποδεκτά και παγιώνονται. Το υπόλοιπο πλήθος απορρίπτεται είτε αμέσως, ή και σε λιγότερο ή περισσότερο χρόνο.

Ένα παράδειγμα: Αν ψάξουμε τα έντυπα πλατιάς κυκλοφορίας του μεσοπρόλεμου, πουθενά σχεδόν δε θα συναντήσουμε τη λέξη «τραγουδιστής» ή «τραγουδίστρια». Η αστική ξηपाσιά μεταχειρίζονταν με καμάρι τότε αναφομοιωτούς τους γαλλικούς όρους «Diseur» και «Diseuse». Σήμερα όμως δεν ακούγονται παρά μόνο τα ελληνικά «τραγουδιστής» και «τραγουδίστρια». Τα γαλλικά έχουν εντελώς αποβληθεί από τη γλώσσα.

Μια άλλη σημαντική πηγή που προκαλεί αλλαγές, αλλαγές όμως απόλυτα θετικές αυτή τη φορά, γιατί πλουτίζουν και αναπτύσσουν τη γλώσσα, είναι οι επιστημονικές ανακαλύψεις, οι τεχνολογικές επινοήσεις, η καλλιέργεια του στοχασμού και των τεχνών, με μια λέξη η ανάπτυξη του πολιτισμού. Αυτό οφείλεται στο ότι η πολιτιστική καλλιέργεια και ανάπτυξη, με το να διευρύνει τον κύκλο των εννοιών και των πραγμάτων που δημιουργεί, έχει σαν επακόλουθο να αναγκάζει το ανθρώπινο μυαλό να πλάθει νέες λέξεις, για να παραστήσει τις πρωτοφανέρες έννοιες ή πράγματα. Τότε, φυσικά και αυτόματα, η γλώσσα πλουταίνει και αναπτύσσεται.

Η ελληνική γλώσσα, απόρροια της μεγάλης πολιτιστικής ανάπτυξης των Ελλήνων, είναι μοναδική σε λεκτικό πλούτο· και είναι αυτή που τροφοδότησε και πλούτισε με όρους κυρίως της επιστήμης, της φιλοσοφίας, των τεχνών, αλλά και της τεχνολογίας και της καθημερινής ζωής τις ευρωπαϊκές γλώσσες, και σε επέκταση όλες τις γλώσσες του κόσμου. Τόσο που, για οποιαδήποτε αναπτυγμένη τώρα γλώσσα, το τρίτο σχεδόν του λεξιλογίου της, όπως οι ξένοι ειδικοί μελετητές αποφαίνονται, να έχει ελληνική καταγωγή.

★

Οι νεωτερισμοί που επιλέγει και αποδέχεται η γλώσσα, είναι πάντα αφομοιώσιμοι. Εύκολα, δηλαδή, εναρμονίζονται με το κοινό γλωσσικό αισθητήριο, με τους φωνολογικούς και τους κλιτικούς νόμους της. Αλλά και τα στοιχεία που δέχεται από άλλες ξένες γλώσσες, δεν τα κρατάει αναλλοίωτα στην αρχική τους μορφή. Τα αναπλάθει, φωνολογικά και μορφικά, ώστε να πειθαρχούν στους δικούς της νόμους. Στο τέλος τα κάνει αγνώριστα για την κοινωνία που τα πρωτόπλασε. Έτσι κανένας από μας τους Έλληνες δεν μπορεί να ξεχωρίσει το πλήθος τις ελληνικές λέξεις, που περιέχονται στις ευρωπαϊκές γλώσσες, εκτός κι αν έχει κάνει ειδικές μελέτες.

Με την ίδια ακριβώς νομοτέλεια λειτουργεί φυσικά και η δική μας γλώσσα. Ο λαός μας στη μακραίωνη ιστορική του διαδρομή, εξαιτίας ιδίως του γεωγραφικού σημείου της χώρας, ήρθε σε επαφή με ποικίλους λαούς και πολιτισμούς, και

φυσικό ήταν να αντλήσει και αυτός πολλά ξένα πολιτιστικά στοιχεία, με επακόλουθο να πολιτογραφησει και τις ξενικές τους ονομασίες. Όλα αυτά τα ξενικά γλωσσικά στοιχεία όμως τα μετάπλασε φωνολογικά και μορφικά, ώστε να αποκτήσουν πια ελληνική ιθαγένεια.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: Πριν από κάμποσες δεκαετίες, μαζί με το πρωτοφανέρωτο τότε αυτοκίνητο, μας ήρθε και η γαλλική λέξη «Chauffeur», που η αρχική της έννοια ήταν θερμαστής, μα που οι Γάλλοι της είχαν δώσει πια και την έννοια του οδηγού αυτοκινήτου. Για πολύ καιρό οι αστοί τη μεταχειρίζονταν αναφομοίωτη, και πολλοί με ατόφια τη γαλλική προφορά της.

Το λαϊκό γλωσσικό αίσθημα όμως, με τη φυσική αφομοιωτική του δύναμη την εξέλληνε στην εντέλεια. Την αναμόρφωσε φωνολογικά έτσι, που ο παχύς γαλλικός φθόγγος «Ch» έγινε ένα απλό «σ», και οι κλειστοί γαλλικοί φθόγγοι «Au» και «Eu» υποκαταστάθηκαν από τους ανοιχτούς ελληνικούς φθόγγους «ο» και «ε». Και η αφομοίωση συμπληρώθηκε και μορφικά με την προσθήκη της κατάληξης «ης». Το «Chauffeur», λοιπόν, αποχτώντας πια φωνή και μορφή ελληνική έγινε ένας απλός Έλληνας «σωφέρης».

Η διαδικασία αυτή της αφομοίωσης κρατάει συνήθως πολύ καιρό, ανάλογα με το πόσο συχνή και γενική είναι η χρήση της ξενικής λέξης. Στο τέλος τα ξενόφερτα αυτά στοιχεία παίρνουν οργανική θέση στη γλώσσα και κανένας από μας δεν υποπεύεται την ξενική τους προέλευση.

Ποιος λογουχάρη δεν παίρνει όρκο, ότι το αθώο «μαρούλι», το «σπανάκι», το «ροδάκινο», δεν είναι ελληνικά; Και όμως δεν είναι. Είναι λατινικά. Όσο για το «γιαούρτι», το «λουκούμι», το «μεζέ» και το «πιλάφι», είναι τουρκικοί μουσαφίρηδες. Ενώ η «σουπκα», η «σαλάτα», και τα «μακαρόνια», αυτά είναι δώρα της ιταλικής γλώσσας. Όσο κι αν όλα αυτά κανένας δεν τα υποπεύεται.

Οι γλωσσικές ανταλλαγές, λοιπόν, ανάμεσα στους λαούς αποτελούν ένα πολύ κανονικό φαινόμενο. Και ευεργετικό. Γιατί πλουτίζουν τις γλώσσες, φτάνει μονάχα να μην παρακωλύουμε αυτή τη φυσική διεργασία της γλωσσικής αφομοίωσης.

Αυτό δε σημαίνει ότι συνιστούμε την ακατάσχετη αποδοχή ξενικών όρων, όταν μάλιστα διαθέτουμε την πλουσιότερη γλώσσα του κόσμου, και οποιοδήποτε πολιτιστικό στοιχείο μπορεί άνετα να βρει το ελληνικό λεκτικό του ντύμα, ταιριαστή δηλαδή ελληνική λέξη.

Αλλά δεν μπορούμε, ούτε και συμφέρει, να σηκώσουμε ένα σινικό τείχος στα σύνορα για να προφυλάξουμε τη γλώσσα από τις αλλότριες εισβολές. Η γλώσσα μπορεί και ξέρει να αμύνεται μοναχή της, φτάνει μονάχα να μην παρεμποδίζουμε τις φυσικές της διεργασίες με τους καταναγκασμούς, και τις αυθαιρεσίες μας ή και την αρχοντοχωριάτικη ξιπασιά μας.

Όπως είναι γνωστό η καθαρεύουσα αποτελεί το ιστορικό τέκνο του αττικισμού. Αττικισμός είναι η κίνηση που παρουσιάστηκε στους αλεξανδρινούς χρόνους με σκοπό να ξαναζωντανέψει την παλιά δοξασμένη αττική γλώσσα, που τότε όμως είχε πια ξεπεραστεί. Πέρασαν από τότε δυο χιλιάδες χρόνια, μα η κίνηση αυτή για τη νεκρανάσταση της αρχαίας ελληνικής, συνεχίστηκε αδιάπτωτη ως τις μέρες μας.

Παράλληλα η δημοτική, ακολουθώντας τη φυσική νομοτέλεια, εξελίσσονταν ομαλά, σιγανά, και αβίαστα, για να πάρει γύρω στο 15ο αιώνα τη σημερινή σχεδόν μορφή της.

Την εποχή του νεοελληνικού διαφωτισμού, το 18ο και στις αρχές του 19ου αιώνα, η καθαρολογία σημείωσε μια νέα έξαρση. Όταν ιδρύθηκε το νεοελληνικό κράτος, ανακήρυξε μοναδική εθνική και επίσημη γλώσσα του την καθαρεύουσα, και υποχρέωσε τους πάντες και τα πάντα να λειτουργούν με αυτή, τη διοίκηση, τους οργανισμούς, την παιδεία σε όλους τους βαθμούς της, τον τύπο κλπ.

Και το σπουδαιότερο: είχε επικρατήσει και στο χώρο της λογοτεχνίας. Πεζογραφία, θέατρο, ποίηση, γράφονταν όλα στην καθαρεύουσα. Το μοναδικό καταφύγιο της δημοτικής σ' αυτά τα χρόνια με τις άδειες και παραφουσκωμένες ιδέες, απόμεινε το στόμα του λαού.

Η λογοτεχνία έμελλε να δώσει το πρώτο θανατερό χτύπημα στην καθαρεύουσα. Ύστερα από την τρανταχτή χρεοκοπία της καθαρευουσιάνικης παραγωγής, αναγκάζεται να υιοθετήσει σαν όργανό της τη γλώσσα του λαού, και γίνεται δεκτή με ικανοποίηση από το κοινό. Ήταν ο πρώτος μεγάλος θρίαμβος της δημοτικής στη σύγχρονη εποχή, που από τότε συνέχισε ακάθεκτη την πορεία της.

Παράλληλα όμως και ο γλωσσικός καταναγκασμός του κράτους συνεχίστηκε με πείσμα και πάθος και αμείωτη ένταση.

Τέκνο αυτού του κρατικού παρεμβατισμού στο γλωσσικό θέμα είναι η σύγχρονη μιξοκαθαρεύουσα. Στις μέρες μας αναπτύσσεται μια θεωρία, που υπερασπίζεται ακριβώς αυτό το αποκύημα του κρατικού καταναγκασμού, με μια επίφαση επιστημονικότητας, που στην ουσία δεν είναι παρά η συνέχεια του παλιού στείρου συντηρητικού πεισματος με νέο ντύμα και μορφή.

Αυτή η γλώσσα, απολειψάδι της καθαρεύουσας, και που ως τώρα ονομάζαμε μιχτή, προβάλλεται σα μια νέα γλώσσα, «σύγχρονική», ή «κοινή», ή «πέρα της δημοτικής και της καθαρευούσης», όπως λένε. Για να πάρετε μια γεύση της νέας —δήθεν— «κοινής νεοελληνικής», παρουσιάζω δείγματα από αυτή τη βασική τους διακήρυξη, το μανιφέστο τους. Ακούστε τα:

«Επί των ημερών μας συντελείται η πορεία προς άπαρτισμόν τής τρίτης κατά τήν ιστορικήν τάξιν (Μετά τήν Προϊστορικήν και τήν Ἀλεξανδρινήν) Κοινής, τής νεοελληνικής Κοινής. Τό γλωσσικόν τοῦτο φαινόμενον ἤρχισε ἀπό πολλοῦ... Τά δύο ὄψη τής Νέας Ἑλληνικῆς, καθαρεύουσα καί δημοτική, πορεύονται ἤδη σταθερῶς πρὸς τήν φάσιν τῆς ἐνοποιήσεώς των... Ἡ κοινή αὐτή νεοελληνική ἀποτελεῖ τήν γνησιότεραν ἔκφρασιν τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος καί ἔχει ἤδη κατισχύσει εἰς τόν προφορικόν λόγον, τῶν μορφωμένων κυρίως, καί γενικότερον εἰς τόν ὄρον τῆς παιδείας, ἐπιδίδουσα συνεχῶς καί εἰς τόν γραπτόν λόγον... Εὐρισκόμεθα περὶ τήν λύσιν τοῦ προβλήματος... πού θά μπορούσε νά ἔχη ἐπιστεύσει ἡ χρησιμοποίησίς τῆς ὑπό μῆας μεγαλοφυοῦς λογοτεχνικῆς προσωπικότητος πανελληνίου κύρους, δυναμένης νά τήν ἐπιβάλη...»*

Αυτό, λοιπόν, το κράμα από καθαρεύουσα με λίγο μαϊντανό δημοτικής ονομάζεται «νέα γλώσσα».

* Γ. Μπαμπινιώτη, Νεοελληνική Κοινή, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1979, σ. 89.

Αν όμως εξετάσουμε οποιαδήποτε φυσική γλώσσα του κόσμου, ιστορική ή σύγχρονη, θα διαπιστώσουμε ότι το πρώτο βασικό γνώρισμά της είναι η αυστηρή συγκρότηση και η ομοιογένεια. Κάθε γλώσσα, δηλαδή, έχει τους δικούς της γλωσσικούς νόμους, που ρυθμίζουν ενιαία τη λειτουργική της. Αυτό σημαίνει καταρχή ότι κάθε λέξη ακολουθεί το τυπικό της ομάδας της. Δεν μπορούμε να έχουμε λογουχάρη «η ελπίς, της ελπίδος» και ταυτόχρονα «η ελπίδα, της ελπίδας», ή να λέμε «απογυμνώθηκα» και ταυτόχρονα «απεγυμνώθην», ούτε «φαινόμενον ήρχισε από πολλού» και ταυτόχρονα «το φαινόμενο άρχισε από πολύ καιρό», ούτε «ευρισκόμεθα περί την λύσιν» και ταυτόχρονα «βρισκόμαστε κοντά στη λύση».

Αν ανακατώσουμε τα δυο τυπικά δεν κάνουμε γλώσσα, δημιουργούμε ένα νόθο κατασκευάσμα, ένα γλωσσικό τέρας.

Ακόμα περισσότερο χειροτερεύει η κατάσταση, όταν επιχειρούμε να προσμίξουμε τα δυο «ύφη». Αυτό το «ύφος» είναι πιο ουσιαστικό στοιχείο, είναι ο ξεχωριστός χαρακτήρας του κάθε γλωσσικού συστήματος και γίνεται αντιληπτό κυρίως με την αίσθηση. Οπωσδήποτε το ύφος αποδίνεται με τον τρόπο που η κάθε γλώσσα δομεί το λόγο της και συνθέτει την εκφραστική της τεχνική.

Οι διαφορές ύφους ανάμεσα στην καθαρεύουσα και στη δημοτική είναι πολύ χτυπητές, και κάποτε αντιθετικές.

Η καθαρεύουσα λογουχάρη μεταχειρίζεται βασικά την παθητική σύνταξη, κι αυτό δημιουργεί μια αίσθηση ουδετερότητας. Επίσης η απανωτή παράθεση ρηματικών ουσιαστικών και μετοχών, οι εξαρτημένες γενικές, το πλουσιότερο τυπικό και η συνθετικότητα της προσδίνουν στο ύφος της την αίσθηση της ακαμψίας, του βάρους και της στερεότητας, του παγιωμένου.

Αντίθετα η δημοτική μεταχειρίζεται βασικά την ενεργητική σύνταξη, κι αυτό προσδίνει στο ύφος της ενάργεια και κινητικότητα. Αντί να παραθέτει τα ρηματικά ουσιαστικά και τις μετοχές της καθαρεύουσας, δίνει το λόγο της με ρήματα, αντί για εξαρτημένες γενικές, μεταχειρίζεται εμπρόθετες αιτιατικές. Και γενικά, σε αντίθεση με τη συνθετικότητα της καθαρεύουσας, αυτή είναι αναλυτική, εξαιτίας του ότι το τυπικό της είναι πιο απλό. Με αυτά τα στοιχεία η εκφραστική λειτουργική της αποκτάει ζωντάνια, πλαστικότητα και ευχυμία.

Η πρόσμιξη του ύφους των δυο γλωσσικών συστημάτων είναι σχεδόν ατελέσφορη, γιατί δεν είναι εύκολο να αισθάνεται ή να είναι κανένας δυο μαζί αντίθετα πράγματα, δεν μπορεί να στέρξει εύκολα σ' αυτή την κατάσταση γλωσσικής σχιζοφρένειας.

Γι' αυτό αν εξετάσουμε προσεχτικά τη μιχτή —όπως τουλάχιστο προβάλλεται στη διακήρυξη— δε θα συναντήσουμε παρά το σκέλετρο της καθαρεύουσας, με κάποια μπαλώματα δημοτικής. Γι' αυτό λέμε ότι η μιχτή δεν είναι παρά αυτή η ίδια η καθαρεύουσα σε μια από τις άπειρες, την τελευταία ίσως, μεταμφιεσής της. Αλλά και την πιο αξιοθρήνητη.

Η μιχτή είναι το απότοκο του γλωσσικού καταναγκασμού, που άσκησε το ελληνικό κράτος από τη σύστασή του. Δεν είναι προϊόν αβίαστης φυσικής διεργασίας, αυτόματης φυσικής νομοτέπιας. Και επειδή καμιά ανθρώπινη, ατομική ή συλλογική δύναμη και θέληση δεν μπορεί να προσβάλει και να αλλάξει μια γλώσσα, εκείνο που κατάφερε ο κρατικός καταναγκασμός να κάνει, είναι να εμφυτέφει πλάι και παράλληλα στη φυσική γλώσσα και ένα δεύτερο τεχνητό γλωσσικό σύστημα. Να επιβάλει, δηλαδή, αυτή τη φριχτή διγλωσσία, που συνιστά τη σύγχρονη γλωσσική μας καχοδαιμονία.

Ας υποθέσουμε ότι το κράτος μας, παρακινημένο απ' την πολλή αποστροφή του προς τη «βάρβαρη» και «χυδαία» γλώσσα του λαού, όπως τη χαρακτηρίζον τότε, ας υποθέσουμε ότι υιοθετούσε μια ξένη γλώσσα, τη γαλλική ας πούμε, ή την αγγλική, ή τη ρωσική, και υποχρέωνε τους πάντες να μαθαίνουν και να μεταχειρίζονται αυτή την κρατική γλώσσα, στη διοίκηση, στην παιδεία, στον τύπο, παντού. Είναι βέβαιο ότι η ίδια διγλωσσική κατάσταση θα είχε δημιουργηθεί και τότε, όπως λογουχάρη σε κάποιες σύγχρονες κοινωνίες της Αφρικής, που αποδεσμεύονται από τον αποικισμό των Ευρωπαίων.

Θα λειτουργούσαμε, δηλαδή, με δυο γλώσσες. Με την κρατική γλώσσα στις δημόσιες συναλλαγές και εμφανίσεις μας, και με τη φυσική μας γλώσσα στην καθημερινή και προσωπική μας ζωή.

Μόνο που τα πράγματα τότε θα ήταν πιο ξεκαθαρισμένα, γιατί η κάθε γλώσσα θα είχε τα όρια και το περίγραμμά της. Ενώ η καθαρεύουσα προκάλεσε και προκαλεί μια απερίγραπτη σύγχυση, και αυτό εξαιτίας της κοινής προέλευσης του λεξιλογίου των δυο γλωσσών. Και η δημοτική και η καθαρεύουσα αντλούν το λεκτικό τους από την ίδια πηγή, την αρχαία ελληνική, τη μητέρα γλώσσα. Η δημοτική με την εξελικτική διαφοροποίηση που επιβάλλει η ιστορική ροή, και η καθαρεύουσα με τη σχηματικό εταθελισμό ενός στείρου συντηρητισμού, που τείνει να διατηρήσει, ή καλύτερα να επαναφέρει την ακαμψία μιας ιστορικά ξεπερασμένης γλωσσικής μορφής.

Αυτή η κοινή ρίζα του λεξιλογίου μπερδεύει χειρότερα τα πράγματα. Γιατί, υποχρεώνοντάς μας να μεταχειριζόμαστε ταυτόχρονα και παράλληλα το τυπικό και τη φωνολογία και της δημοτικής και της καθαρεύουσας, εκτρεπόμαστε σε ένα γλωσσικό μίγμα, σε ένα τερατικό συνονθύλευμα χωρίς αρχή και τέλος, χωρίς, δηλαδή, αυτό το μίγμα να καθορίζεται από κάποια νομοτέλεια. Έτσι η ποσολογία των συστατικών του, το πόσο δημοτική και το πόσο καθαρεύουσα ανακατώνουμε την κάθε φορά, δηλαδή, αυτό είναι ολότελα αυθαίρετο ή τυχαίο.

Μια τέτοια γλώσσα όμως ούτε αποτελεσματικότητα έχει, ούτε μπορεί πραγματικά να μαθευτεί από κανέναν. Γιατί δεν έχει απλούς και ενιαίους δικούς της νόμους, ούτε έναν δικό της καθαρό υφολογικό χαρακτήρα.

Το πόσο ζημιόγono είναι αυτό το διγλωσσικό καρκίνωμα, που εντούτοις επιμένουμε ακόμα να συντηρούμε, καταφαίνεται λογουχάρη από την αμηχανία που μας κατέχει για το πώς να εκφραστούμε για τις νέες γυναικείες επαγγελματικές ιδιότητες, που μέχρι τώρα ήταν αντρικές. Και με την επίδραση της «λόγιας παράδοσης» εκτρεπόμαστε σε ανώμαλη μεταχείριση της γλώσσας.

Λέμε για παράδειγμα: «η βουλευτής», «η επιστήμονας», «η γιατρός», «η πρόεδρος» κλπ. Και στη γενική τί λέμε; «ο λόγος της βουλευτής!» ή «της βουλευτού!» «το έργο της επιστήμονα!» ή «της επιστήμονος!» Στα δικαστήρια προσαγορεύουν: «κυρία πρόεδρος!» Επίσης ακούμε: «οι γιατροί στη δεξίωση φορούσαν μεταξωτά φουστάνια». Το ίδιο και «οι αξιωματικοί», «οι αστυνομικοί» κλπ.

Όλα αυτά όμως δεν είναι απλά και μόνο λάθη. Είναι στρεβλή και αφύσικη κακομορφία. Είναι γλωσσικά αδιέξοδα. Και αυτό γιατί δεν αφήνουμε ανεμπόδιστη την πλαστικότητα της γλώσσας, γιατί δεν εννοούμε να συμμορφωθούμε με τους φυσικούς της νόμους.

Η γλώσσα έχει γι' αυτή την περίπτωση ένα απλό νόμο, που λειτουργεί έτσι ώστε τα γένη των ονομάτων να σχηματίζονται με ξεχωριστή το καθένα κατάληξη. Όστε τα ονόματα με έννοιες που αναφέρονται και στα δυο (ή και στα τρία)

γένη, να διαφορίζονται τυπολογικά. Και είναι τόση η καθολικότητα αυτού του νόμου, ώστε, όσο και να φάξουμε, δε θα βρούμε ούτε μια εξαίρεση.

Έτσι τα ερμητικά μονοκατάληκτα διπλόγενα ονόματα είναι για τη νέα ελληνική ανύπαρκτα και απαράδεκτα. Δε λέμε ποτέ στη φυσική γλώσσα: «η παπάς»! Παρά «η παπαδιά». Ούτε «η μιλωνάς»! Παρά «η μιλωνού». Ούτε «η αρχοντας»! Παρά «η αρχόντισσα». Ούτε και «η συγγενής», παρά «η συγγένισσα» κλπ. Θα είναι, λοιπόν, ορθό, άνετο και φυσικό να πούμε αντί «η επιστήμονας», «η επιστημόνισσα», «η γεωπόνισσα», «η αρχιτεκτόνισσα», «η εμπόρισσα», «η εισπραχτόρισσα». Να πούμε «η βουλευτίνα» (ή και «βουλευτρία», όπως προτάθηκε από πολλούς), και όχι «η βουλευτής». «Η γιατρίνα» ή και «γιάτρισσα», και όχι «η γιατρός». Όχι «η νοσοκόμος», «η συνταξιούχος», «η βόρειος Ελλάδα», «η νότιος Κορέα», παρά «η νοσοκόμα», «η συνταξιούχα», «η βόρεια Ελλάδα», «η νότια Κορέα» κλπ. κλπ.

Και όταν υποστηρίζουμε αυτά τα απλά και αυτονόητα πράγματα, κατηγοριόμαστε πονηρότατα για δογματισμό. Δογματικός είναι αυτός που κατασκευάζει με το νου του αλύγιστους νόμους, και επιχειρεί μ' αυτούς να βιάσει και να φορμάρει την πραγματικότητα. Εμείς αντίθετα κηρύχνουμε το σεβασμό και τη συμμόρφωση στους νόμους που θέσπισε η ίδια η φύση, που μοναχή της η γλώσσα με μακράωνη διεργασία διαμόρφωσε. Γιατί τότε μόνο θα αποδώσουμε στη γλώσσα τη φυσική ευλυγισία, την πλαστικότητα και την εκφραστικότητά της, το αληθινό αυθεντικό της πρόσωπο σε όλη του τη χάρη, τη λάμψη και την ομορφιά.

Βασ. Αναστασιάδη, δ.φ.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΘΕΣΗ

Η γλώσσα δεν αποτελεί, όπως πίστευαν καλιότερα, μόνο το ένδυμα της σκέψης, αλλά συγχρόνως και την ίδια τη σκέψη. Γλώσσα και σκέψη, σκεπτική και γλωσσική διαδικασία, είναι δυο μηχανισμοί, που λειτουργούν με μια ενιαία κίνηση και δεν μπορούν να νοηθούν χωρισμένοι. Γι' αυτό και είναι αδιανόητη η εξω-γλωσσική ή αλεκτική σκέψη.¹ Γλώσσα και σκέψη βρίσκονται σε μια στενή διαλεκτική σχέση και ακολουθούν παράλληλη πορεία. Είναι όμως ευνόητο ότι οι λέξεις δεν έχουν από μόνες τους νοηματική αυτονομία, αλλά αποκτούν τη σημασία τους μέσα σε μια ομάδα λέξεων μέσα στο νοηματικό και ιστορικό πεδίο μιας νοηματικής κοινότητας. Αυτό επιβάλλει να εξετάζουμε τις λέξεις μέσα από τις ιστορικές συγκυρίες, που τις γέννησαν, ή τις κυρίαρχες κοινωνικές συνθήκες, μέσα στις οποίες χρησιμοποιούνται.² Πάνω σ' αυτό ο Η. Bergson λέει τα εξής: «Οι λέξεις μιας πρότασης δεν έχουν απόλυτο νόημα. Καθεμιά παίρνει ιδιαίτερη σημασιολογική απόχρωση από αυτό που προηγείται και από αυτό που ακολουθεί. Δεν είναι όλες ικανές να ανακαλέσουν μίαν ανεξάρτητη εικόνα ή ιδέα. Πολλές απ' αυτές εκφράζουν σχέσεις με τη θέση τους στο σύνολο και με το δεσμό τους με άλλες λέξεις της πρότασης. Μια κατανόηση, που θα προχωρούσε από τη λέξη στην ιδέα, θα βρισκόταν διαρκώς σε σύγχυση και θα ήταν σφαλερή».³

Με άλλα λόγια ο άνθρωπος δε σκέπτεται απλά μόνο με τις λέξεις, αλλά με το όλο σύστημα της γλώσσας, δηλαδή με τις πλήρεις λέξεις (ουσιαστικά, επίθετα, αντωνυμίες, ρήματα, επιρρήματα) και το συνδυασμό τους με τις λειτουργικές λέξεις (άρθρα, σύνδεσμοι, προθέσεις, επιφωνήματα, αριθμητικά) σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού.⁴ Σκεπτόμαστε δηλαδή πάντοτε όχι μόνο σε μια γλώσσα αλλά και με τη μεσολάβηση της γλώσσας αυτής, που ρευστοποιεί και εξωτερικεύει τις σκέψεις, τα αισθήματα, τα συναισθήματα και τις επιθυμίες και τα κάνει κατανοητά στους άλλους και η αλήθεια αποκτά αντικειμενικότητα. Γι' αυτό όσοι ασχολούνται με την εκπαίδευση πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι, για να το πούμε καλά κάτι, είναι ανάγκη πρώτα να το καλοσκεφτούμε, γιατί γλώσσα και σκέψη είναι αλληλένδετα και δεν μπορούν να αποχωριστούν. Αποτελούν τις δυο όψεις του ίδιου νομίσματος σύμφωνα με τον ιδρυτή της σύγχρονης γλωσσολογίας F. Saussure.

Αυτό το δείχνει και η πολυσήμαντη ελληνική λέξη λόγος, που δηλώνει και τη σκέψη και το λόγο, την ομιλία. Η γλώσσα λοιπόν δεν εκφράζει μόνο τη σκέψη, αλλά και την προωθεί και ο πλούτος της μιας πλουτίζει και την άλλη. Γι' αυτό και ο Γ. Σεφέρης γράφει⁵ πως «όσο λιγότερο σε απασχολεί η έκφραση, τόσο περισσότερο νομίζεις πως έχεις μέσα σου στοιβαγμένα αξιόλογα πράγματα». Επίσης και ο Ευ. Παπανούτσος⁶ γράφει ότι σκεπτόμαστε και αισθανόμαστε με λέξεις και οι λέξεις, που ακούμε και διαβάζουμε, γίνονται μέσα μας σκέψεις και συναισθήματα

και κινητοποιούν τις νοητικές και συγκινησιακές μας δυνάμεις και εκείνες με τη σειρά τους δημιουργούν τα αντίστοιχα βιώματα. Δηλαδή οι λέξεις, όσο κι αν θέλομε να ατιθράσομε, επιδρούν στη συνειδησή μας και επηρεάζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά μας. Και ο Descartes, για να τονίσει τη στενή σχέση ανάμεσα στη σκέψη και στη γλώσσα, έλεγε ότι τα ζώα δε σκέπτονται, γιατί δε μιλούν.⁷

Εφόσον λοιπόν η γλώσσα συνυφαίνεται με τη σκέψη και καθορίζει και τα όρια των πνευματικών δυνατοτήτων του ανθρώπου, είναι απόλυτη ανάγκη να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές με τη βοήθεια του σχολείου την αδιάσπαστη ενότητα της σκέψης και της γλώσσας, εξαιτίας της οποίας εύκολα ξεγλιστρά κανείς, χωρίς να το καταλαβαίνει, από τον παραλογισμό στη φραστική ασυναρτησία και αντίθετα από την κενή διατύπωση στη σαφή επιχειρηματολογία. Γι' αυτό και όσο πλουσιότερο είναι το λεξιλόγιο και τελειότερη η εκφραστική ικανότητα, τόσο βαθύτερα, πλατύτερα και κατανοητότερα εκφράζεται η σκέψη. Και για να εκφραστούμε και προφορικά και γραπτά με σωστό και κατανοητό τρόπο, πρέπει πρώτα να σκεφτούμε καλά και να ξεκαθαρίσουμε μέσα στο μυαλό μας τι θέλομε να πούμε. Εξάλλου κανόνας του καλού ύφους είναι πρώτο να έχομε να πούμε κάτι το συγκεκριμένο και δεύτερο να το πούμε αυτό με απλότητα. Όπως λέει και ο Σοπενχάουερ, το βιασμένο ύφος και η πιο αξιοθρήνητη φτώχεια ιδεών κρύβονται κάτω από μια ατέλειωτη και ανιαρή φλυαρία.

Για να αποφευχτεί λοιπόν αυτό, επιβάλλεται το σχολείο από το νηπιαγωγείο ακόμη να συνηθίσει το μαθητή να λέει ό,τι έχει να πει απλά και ξεκάθαρα χωρίς αοριστίες, γενικότητες και περιστροφές, αλλά με λίγα λόγια και σταράτα, αποφεύγοντας το λεκτικό φόρτο με τα φουσκωμένα λόγια με τις πληθωρικές, επιτηδευμένες και περίπλοκες διατυπώσεις, τα εκφραστικά στολίσια, την περισσολογία και την ωραιολογία με τις δήθεν εντυπωσιακές και λογοτεχνικές εκφράσεις, τα ρητορικά πυροτεχνήματα και τις εξεζητημένες λέξεις. Γι' αυτό πρέπει να συνηθίσει ο μαθητής να απαλλάξει την έκφραση του από το μεταφορικό ντύσιμο και γενικά από το βαρύ άχρηστο φορτίο των κούφιων λέξεων και να επιδιώκει να εκφράζει αυτό ακριβώς που σκέπτεται να πει με παρρησία, ειλικρίνεια, τιμιότητα, σαφήνεια και πειθαρχημένη σκέψη, αποφεύγοντας το θόλωμα, τη γενικότητα και την αοριστία με τα «περίπου» και τα «αρκετά».⁸ Δεν είναι τα πολλά εκφραστικά μέσα (επίθετα, επιρρήματα, μεταφορές, παρομοιώσεις και τα διάφορα άλλα σχήματα λόγου), που με το πλήθος τους θα ομορφύνουν το λόγο. Η σπάταλη και ασυλλόγιστη χρήση τους ζημιώνουν συχνά ένα κείμενο, όπως ακριβώς ένας άνθρωπος με τα πολλά στολίσια επιφέρει αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που επιδιώκει. Δεν κερδίζει λοιπόν ένα κείμενο με τα πολλά εκφραστικά μέσα αλλά με τα απαραίτητα απ' αυτά χρησιμοποιημένα σοφά και ταιριαστά.

Πρέπει επομένως να συνειδητοποιήσει ο μαθητής ότι η καλή έκθεση δεν προϋποθέτει οπωσδήποτε συγγραφικά και λογοτεχνικά χαρίσματα ούτε σημαίνει υποχρεωτικά έντεχνο ωραιοποιημένο λόγο. Οι συναισθηματικές γλυκερότητες, τα μεγαλοφάνταστα πετάγματα στο κενό, οι συγκινησιακές μεταρσιώσεις και οι φευτορομαντισμοί βλάπτουν την έκθεση και γι' αυτό πρέπει να αποφεύγονται. Αντίθετα ο πηγαίος και ειλικρινής συναισθηματισμός και η ειλικρινής συγκίνηση μπορούν να μπουν στην κάθε έκθεση με κάποιο μέτρο και στην κατάλληλη θέση.⁹ Δυστυχώς όμως μερικοί εκπαιδευτικοί, ιδιαίτερα στο δημοτικό αλλά και στο γυμνάσιο, καλλιεργούν στους μαθητές τους μια τάση νοσηρού λογοτεχνισμού, ωθώντας τους να μιμούνται το λογοτεχνικό ύφος των κειμένων και τους διδάσκουν ότι η έ-

κθεσή τους κερδίζει με τη διάνησή της με όση το δυνατό περισσότερα επίθετα και σχήματα λόγου. Νομίζουν ότι έτσι καλλιεργούν σωστά το γλωσσικό αίσθημα των μαθητών τους, αλλά τους διαφεύγει ότι ο σκοπός της έκθεσης δεν είναι η εκκώλυση λογοτεχνιών παρά η προετοιμασία ανθρώπων για τη ζωή. Για το καθετί, που θα γράφουν, πρέπει πρώτα να σκεφτούν καλά τι θα γράφουν, γιατί θα το γράφουν και πώς θα το γράφουν.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να τονίσουμε ότι οι μεγαλύτερες πληγές του νεοελληνικού λόγου είναι η αοριστολογία, ο ρητορισμός και ο στόμφος. Η αοριστολογία δημιουργείται με τη χρήση λέξεων, των οποίων αγνοούμε τη σημασία, και με την αλυσιδωτή παράθεση πληθωρικών λέξεων και υράσεων, που έχουν την ίδια ακριβώς σημασία, καθώς και με το παραφόρτωμα του λόγου με φραστικά παραγεμίσματα. Και όλα αυτά γίνονται μόνο και μόνο για την επίδειξη πνεύματος και για εντυπωσιασμό, με αποτέλεσμα να ξεπέφτει ο λόγος στην ανακριβολογία και στην ασάφεια. Ο ρητορισμός προκαλείται με τα πολλά και περιττά λόγια, την πολυλογία και την περιττολογία, που οδηγούν σε συντακτικά και εκφραστικά λάθη και κουράζουν τον αναγνώστη. Επιβάλλεται λοιπόν να χρησιμοποιεί κανείς μόνο τις απαραίτητες και αναγκαίες λέξεις και όχι πολλές για την ίδια έννοια και να αποφεύγει τα πολλά σχήματα λόγου. Ο στόμφος δημιουργείται με το να εκφράζεται κανείς με παχιά και μεγάλα λόγια, με βαρύγδουπες εκφράσεις, κωχισιολογία και κομπασμό.

Και το αντίδοτο για όλα τα παραπάνω είναι να προτιμά κανείς να αφαιρεί από το λόγο του κατι το καλό παρά να προσθέτει κάτι το ασήμαντο.¹⁰ Ο καλός χειριστής του λόγου μοιάζει με τον καλό κλαδευτή, που κόβει, χωρίς να λυπάται, κάθε περιττό κλαδί από το δέντρο.¹¹ Δεν πρέπει όμως να καταντά ο λόγος και ελλιπίης, γιατί, αν ο πλεονασμός καταστρέφει το καλό ύφος, από την άλλη η έλλειψη εμποδίζει την κατανόηση.¹² Την κατανόηση την εμποδίζει πολύ και η χρήση των ασυνήθιστων, ξενικών, παράδοξων και άγνωστων λέξεων και των νεολογισμών.¹³ Ας μην ξεχνούμε όμως ότι ο άλλος δεν έχει μαντικές ικανότητες, για να καταλάβει τις σκέψεις μας και στηρίζεται μόνο στο λόγο μας.

Επίσης η κατανόηση του λόγου δυσχεραίνεται από τα πολλά επίθετα και από την κατάχρηση των σχημάτων του λόγου. Γι' αυτό πρέπει να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές, αλλά και ο καθένας, που γράφει, ότι σωστή χρήση της γλώσσας δε σημαίνει να καταπνίγεται το ουσιαστικό από τη σπάταλη χρήση του επιθέτου και το ρήμα από το επιρρημα, η ακρίβεια και η σαφήνεια του λόγου από τη θολή έκφραση, τη γλυκερή λογοτεχνικότητα και τον φευδολογοτεχνικό βερμπαλισμό. Ιδιαίτερα αποτελεί σφάλμα η συχνή, μηχανική χρήση των επιθέτων και η αρμαθωτή συσσώρευσή τους και προπάντων η χρήση των επιθέτων, που σημαίνουν υπερβολή, για συνηθισμένα και ασήμαντα πράγματα, καθώς και των επιθέτων, που έχουν μικρή μόνο σχέση με το ουσιαστικό.¹⁴ Επίσης ιδιαίτερη προσοχή απαιτούν η χρήση των επιθέτων και των επιρρημάτων υπερθετικού βαθμού και γενικά εκείνων που δηλώνουν ποσό, όπως πολός, όλος, καθένας, λίγος, κανένας κτλ.

Βέβαια με την κατάλληλη και προσεκτική χρήση των επιθέτων και των επιρρημάτων εκφράζουμε σαφέστερα και ακριβέστερα τις σκέψεις μας, ενώ με την κατάχρησή τους θολώνουμε το νόημα και δημιουργούμε ασάφεια, σύγχυση και δυσκολία στην κατανόηση.¹⁵ Γι' αυτό και, αν τα ουσιαστικά και τα ρήματα, που σηκώνουν το κύριο βάρος της έκφρασης του νόηματος, εκφράζουν κάτι με σαφήνεια, τότε περιττεύουν τα επίθετα και τα επιρρήματα, εκτός αν θέλουμε να τονίσουμε κάτι

και να το εκφράσουμε με έμφαση. Μόνο λοιπόν, όταν δεν επαρκούν τα ουσιαστικά και τα ρήματα, τότε τα συμπληρώνουμε με επίθετα και επιρρήματα. Κλασική χρήση των ουσιαστικών και των ρημάτων βρίσκουμε στα δημοτικά μας τραγούδια.

Το καλοδιαλεγμένο επίθετο βοηθάει το ουσιαστικό να εκφράσει με μεγαλύτερη ακριβολογία ένα πρόσωπο ή ένα αντικείμενο ή μια ιδιότητά τους (χαρακτηριστικό επίθετο). Υπάρχουν όμως και επίθετα, που προσθέτουν στο ουσιαστικό περισσότερο μια υποκειμενική εντύπωση του συγγραφέα και το προσδιορίζουν πολύ γενικά, δηλαδή εκφράζουν γενικές εντυπώσεις του (ωραίος, θαυμάσιος, έξοχος, περίφημος κτλ.). Γι' αυτό χρησιμοποιούνται στις θεματικές προτάσεις και περισσότερο στις περιγραφές, αλλά πρέπει να αναπτυχτούν λεπτομερειακά παρακάτω, για να μη δημιουργηθεί ασάφεια. Τα ρήματα έχουν τη μεγαλύτερη εκφραστική δύναμη και ικανότητα και προσθέτουν στο λόγο ζωντάνια και παραστατικότητα. Γι' αυτό και χρειάζεται σχολαστική επιλογή τους και πολύ προσεκτική χρήση τους. Επίσης και τα επιρρήματα εκφράζουν με μεγαλύτερη ακρίβεια και παραστατικότητα το νόημα των ρημάτων και των επιθέτων και δίνουν μια διαφορετική απόχρωσή τους.¹⁶

Σήμερα υπάρχει η τάση να απογυμνώνεται ο λόγος όλο και περισσότερο από τα περιττά στολίδια και να χρησιμοποιούνται οι λέξεις μόνο στην κυριολεξία τους και χωρίς μεταφορική σημασία. Αυτή η φάση όμως, όταν φτάνει στα ακρότατα όριά της, καταντά κατάχρηση και μειονέκτημα του γραπτού λόγου, γιατί φτωχαίνει και δυσχεραίνει την έκφραση. Γι' αυτό και δεν πρέπει να εξοβελίζονται η μεταφορική χρήση των λέξεων και τα σχήματα λόγου και να απογυμνώνεται ο λόγος εντελώς από τα επίθετα και τα επιρρήματα, αλλά πρέπει μόνον να χρησιμοποιούνται με μεγάλη προσοχή, σχολαστικότητα και οικονομία. Πάντως από πειραματικές έρευνες της ψυχολογίας αποδείχτηκε ότι οι πλήρεις λέξεις (ουσιαστικά, ρήματα, επιρρήματα και επίθετα) δυσκολεύουν την κατανόηση ενός κειμένου, ενώ οι λειτουργικές λέξεις (άρθρα, σύνδεσμοι, προθέσεις, επιφωνήματα και αριθμητικά) διευκολύνουν την κατανόησή του.¹⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στ. Σ. Βασιλάκου - Η. Σιμουδαλά, Για τη μέθοδο και την επιστήμη της έκφρασης, Αθήνα 1984, σ. 136-137.
2. Στο ίδιο, σ. 166.
3. Μ. Βάμβουκα, Ψυχοπαιδαγωγική θεώρηση της κατανόησης των αναγνωσμάτων, Αθήνα 1984, σ. 16.
4. Στο ίδιο, σ. 29-30.
5. Γ. Σεφέρης, Δοκιμές, τ. Α', εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974, σ. 278, Μ. Πλωρίτη, «Πτωχαλαζονεία» παιδείας και γλώσσας, Εφ. Το «Βήμα» 14-7-1985.
6. Ευ. Παπανούτσου, Η δύναμη της γλώσσας, Εφ. Το «Βήμα» 19-10-1975.
7. Μ. Βάμβουκα, ό.π., σ. 5.
8. Ευ. Παπανούτσου, Οι κούφες λέξεις, Εφ. «Το Βήμα» 10-5-1981, Οι αρετές του λόγου, Εφ. «Το Βήμα» 15-4-1979.
9. Κ. Κατσιμάνη, Η έκθεση ιδεών στη Μέση Εκπαίδευση, Σύγχρονη Εκπαίδευση 10 (1983), σ. 24-29.
10. Στ. Σ. Βασιλάκου - Η. Σιμουδαλά, ό.π., σ. 227.
11. Στο ίδιο, σ. 227.
12. Στο ίδιο, σ. 228.
13. Στο ίδιο, σ. 216-217.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΘΕΣΗ

14. Στο ίδιο, σ. 219.
15. Μ. Βάμβουκα. ό.π., σ. 31-32.
16. Ν. Γρηγοριάδη, Το δημιουργικό γράψιμο, 1 παράγραφος, Αθήνα, σ. 99-107.
17. Μ. Βάμβουκα. ό.π., σ. 31-32.

Συνιστούμε στους συναδέλφους το

Η διδασκαλία της Λογοτεχνίας

Συνέδριο του Σεριζί

Δ/ση: Serge Doubrovsky

Tzvetan Todorov

μετ. Ι. Ν. Βασιλαράκη

εκδ. Επικαιρότητα

Κώστα Γ. Καλαντζή
Ειδικού Παιδαγωγού, Δρ. Φ.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΒΑΡΗΚΩΝ ΚΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΤΩΝ ΚΩΦΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Ι. ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ
ΤΩΝ ΒΑΡΗΚΩΝ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΤΩΝ ΚΩΦΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.

Όταν μιλάμε για «Διδακτικά και Παιδαγωγικά προβλήματα» στο χώρο των ωτογενών δυσλαλιών και αλαλιών, σε γενική έννοια, είναι όλα αυτά που αποτελούν το ευρύ κατάλληλο πλαίσιο ή μάλλον καλύτερα τις ευνοϊκές προϋποθέσεις (υλικές και επιστημονικές) για την επιτυχία του κεντρικού, του θεμελιακού και πιο αγωνιώδους προβλήματος της «γλωσσικής αγωγής των βαρηκόνων και ιδιαίτερα των κωφών παιδιών».

Ο σκοπός της αγωγής των ειδικών αυτών παιδιών είναι: 1) Να λυτρώσει το παιδί από τη γλωσσική ένδεια, να το τελειοποιήσει, όσο το δυνατό, γλωσσικά, 2) να το προφυλάξει ή να το απελευθερώσει απ' την απομόνωση, με άλλα λόγια να το εντάξει στον κόσμο των «ακουόντων» και 3) να το εξοπλίσει με γνώσεις και δεξιότητες, ώστε να του ανοίξει την πόρτα της επαγγελματικής δραστηριότητας. Με όλα αυτά, για να το οδηγήσει στην αυτοτέλεια, στην αυτοβεβαίωση, στη βίωση της αξίας της ζωής του και της προσωπικής ευτυχίας του. Εδώ θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τα πράγματα λίγο. Με το να μπαίνει η «γλώσσα» στο κέντρο της Ειδικής αυτής αγωγής, αυτό δεν σημαίνει ότι τα «Σχολεία Βαρηκόνων και Κωφών» είναι μόνον «Σχολεία γλωσσικής αγωγής». Τα Σχολεία αυτά είναι «Σχολεία Γενικής Μόρφωσης», μιας μόρφωσης που έχει στόχο την προσωπικότητα: 1) Στην έννοια της θεραπείας: μιας διαταραγμένης ειδικής προσωπικότητας, της εναρμόνισής της δηλαδή και της ολοκλήρωσής της, και 2) στην έννοια της παραπέρα ωρίμανσής της και του εξοπλισμού της για την επιτυχία του τελικού σκοπού, της «κοινωνικής ένταξης».

Η γλώσσα λοιπόν δεν είναι ο τελικός σκοπός, είναι όμως το πρώτο και το πιο αναγκαίο μέσο για την επίτευξη αυτού του τελικού σκοπού που αναφέραμε. Η τεράστια διδακτική προσπάθεια για την κατάκτηση αυτού του μέσου, είναι αυτό που δίνει την ιδιορρυθμία στα Σχολεία αυτά, αλλά δε στενεύει, δεν περιορίζει τους σκοπούς του, όπως για αιώνες τώρα γινόταν.

Γι' αυτό δεν πρέπει μεμονωμένα, με κριτήριο δηλαδή μόνο τη γλώσσα, να σκεπτόμαστε πώς θα ρίξομε το παιδί μας αυτό σ' έναν κόσμο διαρκώς μεταβαλλόμενο, επιταχυνόμενο στη γνώση και την τεχνική, σ' έναν κόσμο, που ο αυτοματισμός των παραγωγικών και διοικητικών λειτουργιών, ασκεί μια ισχυρή επίδραση και αλλάζει το χαρακτήρα, την οργάνωσή της καθώς και ολόκληρο το βιοτικό τύπο του ανθρώπου. Γι' αυτό δεν πρέπει μεμονωμένα να κυνηγάμε μόνο σύγ-

χρονες μεθόδους, τεχνικά μέσα κλπ. για τη «γλωσσική αγωγή» των παιδιών μας και να εξαντλούμε έτσι όλη την παιδική ενέργεια στον τομέα αυτόν.

Παντού σήμερα, σ' όλα τα κανονικά αλλά και Ειδικά Σχολεία και Ιδρύματα, πραγματοποιείται μια αλλαγή, μια αναπροσαρμογή στις νέες απαιτήσεις της ζωής και στους νέους σκοπούς της αγωγής γενικά. Δημιουργούνται νέα συστήματα, θεσμοί, προγράμματα. Έτσι έχουμε αναδιάρθρωση και εξειδίκευση στο σχολικό αυτόν τομέα, ειδίκευση βαθιά και επιμόρφωση συνεχή του προσωπικού, πλουτισμό με νέα όργανα, μέσα και υλικό, εισαγωγή νέων μεθόδων έρευνας, διάγνωσης και αγωγής, νέα αναλυτικά προγράμματα κλπ.

Χωρίς την ανανέωση αυτή που την επιστημάναμε στις προϋποθέσεις, δεν θα λυθεί σωστά και το κεντρικό πρόβλημα της «γλωσσικής αγωγής», δεν είναι δηλαδή δυνατό να λυθεί μεμονωμένα.

Δεν θα είναι σωστός άνθρωπος αυτός, ο βαρήκοος ή ο κωφός, που σπατάλησε όλα τα σχολικά του χρόνια για να μάθει έστω κι ένα «πλάσμα γλώσσας» κι ένα τυποποιημένο, χειροτεχνικό, όπως ξέρομε, επάγγελμα. Το «κοινωνικό γκέττο» τον περιμένει ή η «γωνιά του δρόμου», ή έστω κάποιο φιλανθρωπικό εργαστήριο, ένα κοινωνικό επίδομα ή όποια προνοιακή κάλυψη.

Δεν είναι δυνατό σήμερα, σ' ένα άρθρο, να αναλυθούν διεξοδικά, όχι βέβαια να εξαντληθούν τα θέματα αυτά. Ούτε και νομίζω πως «κομίζω γλαύκα». Σαν άνθρωπος που έζησα και πάλαιψα, πενήντα χρόνια, στη θεωρία και πράξη με τα θέματα της Ειδικής Αγωγής, θάθελα να τα θίξω πάλι κάτω απ' τις νέες σκοπιές και τις προόδους της Επιστήμης.

Έτσι θα αναφερθώ πρώτα σύντομα στα «Γενικά διδακτικά και παιδαγωγικά προβλήματα» και κατόπιν αναλυτικότερα κάπως στο «πρόβλημα της γλωσσικής αγωγής των βαρηκώων και κωφών παιδιών».

Καλό θάναυ να κρατάμε τα θέματα αυτά ζωντανά στο προσκήνιο της επικαιρότητας, να τα προβάλλουμε, να τα κάνουμε κοινό βίωμα και συνείδηση. Έτσι από αιτήματα θα φτάσουν στις «πραγματώσεις».

Θα πρέπει εδώ να τονίσω ακόμα πως δεν κάνω ιστορική θεώρηση για να σημειώσω, τις προσπάθειες, θετικές ή μη που έγιναν στον τόπο μας ή άλλες που τώρα ξεκινούν ή βρίσκονται σε πειραματική βάση. Οι πιο βασικές λοιπόν απαιτήσεις που προβάλλει η προβληματικότητα στο χώρο της «Αγωγής των βαρηκώων, κωφών παιδιών» είναι:

1) Να γίνεται διαχωρισμός των παιδιών με διαταραχές ακοής κατά το βαθμό και τον τύπο της ακουστικής ικανότητας. Εδώ είναι αναγκαίο να τονίσουμε, ότι θα πρέπει να αποκλειστούν από τα Σχολεία Βαρηκώων και Κωφών περιπτώσεις που έχουν ανάγκη από άλλα ειδικά σχολεία και άλλες μεθόδους θεραπείας: α) Παιδιά με βαριές γλωσσικές διαταραχές άλλης αιτιολογίας, β) παιδιά άλαλα από «αισθητηριακή ή ακουστική αφασία», γ) παιδιά με «αλαλία και ακοή» είτε κινητικής-αρθρωτικής μορφής, είτε αισθητηριακής-ακουστικής που είναι γνωστές περιπτώσεις «αγνωστικών διαταραχών» και δ) τα παιδιά που πάσχουν από «φυχογενείς ακουστικές αλαλίες».

Έπειτα ένας απαραίτητος διαχωρισμός ανάμεσα σε βαρήκοα και κωφάλαλα είναι: α) Κατά το βαθμό νοημοσύνης, β) της διαταραχής της προσωπικότητας, και γ) της δεκτικότητας αγωγής. Αυτό θα γίνει ή «με εργασία ομάδας», όπως λέγεται, ειδικών γιατρών (Ωτολαρυγγολόγων κυρίως φωνιάτρων και ακουσολόγων, Παιδοψυχιάτρων-Παιδιάτρων, Ψυχολόγων, Κινητικών λειτουργών και ειδικής

παιδαγωγού θεραπείας του λόγου). Στην έρευνα και στις εξετάσεις αυτές, αυτονόητο είναι πως θα γίνει εκμετάλλευση όλων των συγχρόνων μέσων, οργάνων και μεθόδων, όπως είναι ηλεκτροακουστικές συσκευές, τα ακουόμετρα, τα παιδοακουλογικά τεστς για βαρήκοους και κωφούς, ό,τι έχει εφεύρει η επιστήμη και η τεχνική στον τομέα αυτόν, τέλος οι ειδικές παιδαγωγικές παρατηρήσεις κλπ.

Σήμερα θα μου επιτρέψετε να επεκταθώ και σε κάτι που δεν είναι τελείως άσχετο με το θέμα μας: Κάτω απ' τις νέες παιδοακουσολογικές αποκαλύπτεται πώς, πίσω από το μεγαλύτερο ποσοστό των διαταραχών του λόγου στη νηπιακή και παιδική ηλικία, βρίσκεται κάποια ατέλεια στην ακουστική περιοχή, είτε μια ελαφρά βαρηκοΐα —μη αντιληπτή άμεσα— είτε μια διαφορά στην ακοή των δυο αυτιών, στο ύψος του τόνου κλπ. Αυτό διαπιστώνετε καθημερινά στα Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα. Θα ήταν ευχής έργο, εάν καθιερώνονταν υποχρεωτικά η ακουομέτρηση σ' όλα τα παιδιά της νηπιακής ηλικίας. Έτσι πριν πάνε στο Νηπαιγωγείο να έχουν μαζί με το «πιστοποιητικό γέννησης» και το «ακουόγραμμα» τους. Αυτό βέβαια ανάγεται και στην προληπτική υγιεινή του θεματός μας.

2) Οι παραπάνω εξετάσεις και διαχωρισμοί, στα βαρήκοα και κωφά παιδιά, θα έχουν ως συνέπεια την εξειδίκευση των ιδρυμάτων (Ειδικό τύποι Σχολείων, ειδικό προσωπικό, ειδικά μέσα και μέθοδοι). Έτσι έχουμε: α) Σχολεία, όπου θα φοιτούν μόνον κωφά παιδιά και φυσικά κι όσα έχουν ελάχιστα ίχνη ακοής, υπόλοιπα δηλαδή ακοής μη αξιοποιησιμα γλωσσικά-διδασκτικά παρόλα τα σύγχρονα ακουολογικά μέσα, β) Σχολεία, όπου θα φοιτούν παιδιά με υψηλούς βαθμούς βαρηκοΐας κι άλλα με υπόλοιπα ακοής που μπορούν να αξιοποιηθούν γλωσσικά-διδασκτικά, με τη βοήθεια ακουστικών και ειδικών άλλων μεθόδων. (Σημ.: Στα δυο αυτά βασικού τύπου Σχολεία, είναι προσαρτημένο Νηπιαγωγείο ή Προβαθμίδες για παιδιά νηπιακής ηλικίας τουλάχιστον 4 ετών).

3) Άλλος σχολικός θεσμός, βασικός και στοιχειώδης, είναι τα «Ειδικά Τμήματα ή Ομάδες» για παιδιά με μέση βαρηκοΐα που θα λειτουργούν μέσα σε μεγάλα Σχολεία Ακουόντων παιδιών. Φυσικά τα παιδιά αυτά δεν θα αποκρίνονται από τις τάξεις τους, θα συμμετέχουν με τα ειδικά ακουστικά τους στο κοινό κανονικό πρόγραμμα κατά μέγα μέρος και μόνο γλωσσικά θα δέχονται ειδική βοήθεια σε φροντιστηριακή μορφή χωριστά.

Τέλος 4) Τα παιδιά με ελαφρές βαρηκοΐες θα πρέπει να εισάγονται και να φοιτούν, φορώντας το ατομικό ακουστικό τους, στα κανονικά Δημοτικά Σχολεία, στα Γυμνάσια, Λύκεια κλπ. Φυσικά όλα αυτά, όπως είναι ευνόητο, εξαρτώνται και από τη νοημοσύνη των παιδιών κι από την ομαλότητα της προσωπικότητάς τους. Για παιδιά π.χ. βαρήκοα και νοητικά καθυστερημένα ή με διαταραχές συμπεριφοράς λειτουργούν «Ειδικά Τμήματα ή Ομάδες» μέσα σε Σχολεία Βαρηκίων παιδιών, καθώς επίσης τέτοια τμήματα λειτουργούν και για παιδιά κωφά και νοητικά καθυστερημένα μέσα σε Σχολεία Κωφών παιδιών.

Για τα ευφυή βαρήκοα παιδιά ανοίγεται ο δρόμος για την Ανωτέρα και συχνά για την Ανωτάτη Εκπαίδευση. Επίσης για κωφά και ευφυή παιδιά υπάρχουν τάξεις Μέσης Εκπαίδευσης και μεγαλύτερες δυνατότητες εξέλιξης. Εξαιρεση αποτελούν βέβαια οι ιδιοφυείς και μεγαλοευφυείς, όπως η τυφλοκωφάλαλη Έλεν Κέλλερ.

Η εισαγωγή τώρα των παιδιών στα διαφοροποιημένα Ειδικά Σχολεία και Τμήματα που αναφέραμε, θα γίνεται: 1) Από άποψη ακοής, όχι απόλυτα με το ακουόγραμμα, αλλά και ύστερα από παρατήρηση κατά πόσον δέχεται —με ακου-

στικό κυρίως ή μη— το λόγο, από το δρόμο της ακοής ή από τον οπτικό και οπτικοκιναισθητικό δρόμο περισσότερο.

Το «ακουόγραμμα» θάνατι βασικό αλλά όχι τελειωτικό για την κρίση της εισαγωγής. Ξέρουμε πως υπάρχουν τόσες ιδιορρυθμίες στις βαρηκοίες, τόσες δηλαδή περιπτώσεις (διαφόρου αιτιολογίας, διαφόρου χρόνου εμφάνισης της κώφωσης) και ακόμα παιδιά που έρχονται για εγγραφή με εποικοδομημάτα, με άσχημες φωνητικές συνήθειες και παρεκλίσεις ύστερα από κακή γλωσσική και ακουστική αγωγή, εγκατάλειψη κλπ. 2) Η κατάταξη σε «Ειδικά Τμήματα ή Ομάδες» θα γίνεται ύστερα από τεστς νοημοσύνης και προσωπικότητας.

Η τάση τώρα σ' όλον τον κόσμο, είναι ν' ανοίξουμε —όσο μπορούμε πιο πολύ— τις πόρτες των κανονικών Σχολείων για όλα τα ειδικά παιδιά και φυσικά και για τα βαρήκοα και κωφά. Απ' όσο ξέρω, ειδήσεις για τολμηρές λύσεις είχαμε από πολλές χώρες και πριν από μερικά χρόνια, όπως πρώτα από τη Δανία κλπ. Παντού συζητιέται, όπως και στον τόπο μας, το θέμα του «Ενιαίου Σχολείου» —όχι στην έννοια της αφομοίωσης αλλά της συνύπαρξης των μαθητών (με τη δημιουργία, όπως είπαμε «Φροντιστηριακών Τμημάτων» ή με την πλήρη συμφοίτηση). Φυσικά όλα αυτά για τις περιπτώσεις που έχουν τις δυνατότητες, έστω και σε ελάχιστο βαθμό, της προσαρμογής και μάθησης στο χώρο του κανονικού Σχολείου.

Η λύση του «Ενιαίου Σχολείου» είναι πολύ τολμηρή, απαιτεί περισσεφει, δουλειά και υψηλή επιστημονική ευθύνη. Γι' αυτό θα λέγαμε πως εκεί που τόλμησαν αυτό, πέρασαν απ' όλους τους νέους δρόμους και τις ανακατατάξεις που αναφέραμε, είχαν πίσω τους μια μακρά και πλούσια παράδοση κι ανοδική εξελικτική πορεία. Σήμερα έχουν μια υψηλής στάθμης επιστημονική παρουσία, μια δηλαδή εξαιρετικά αυξημένη πλαισίωση από ειδικότητες (ακουολόγους, τεχνικούς, λογοθεραπευτές, ψυχολόγους, παιδοψυχιάτρους και παιδιάτρους, κοινωνικούς λειτουργούς, επαγγελματικούς συμβούλους κλπ.). Και πάνω απ' όλα ένα κλίμα κοινωνικής παραδοχής και κοινωνικής πολιτικής του Κράτους.

Δεν είναι δυνατό σ' αυτή τη μελέτη να επεκταθούμε άλλο σε λεπτομέρειες οργάνωσης, προγράμματα κλπ. γιατί ο κεντρικός σκοπός μας είναι να αναπτύξουμε το θέμα της «γλωσσικής αγωγής των βαρηκώων και κωφών». Δεν μπορούμε όμως να μην επιστημόνουμε τη βασική αφετηρία των καταπληκτικών εξελίξεων στον τομέα αυτόν. Κι αυτή είναι η πραγμάτωση —μετά τον πόλεμο ιδιαίτερα— της ιδέας της «όσο το δυνατό πιο ενωρίς διάγνωσης και θεραπείας». Στον τομέα μας αυτό σημαίνει: «Όσο το δυνατό ενωρίς «ακουολογική εξέταση» του παιδιού με νέες μεθόδους και μέσα και όσο το δυνατό πιο ενωρίς «αγωγή της ακοής» και «αγωγή λόγου» στο σπίτι, σε Ειδικό παιδικό ακουολογικό κέντρο, σε ειδικό νηπιαγωγείο κλπ. Αυτό έχει τελευταία κατανοηθεί και στον τόπο μας κι έτσι έχουμε τα πρώτα θετικά βήματα στην πράξη. Αν τώρα κι εμείς περνώντας απ' τη δημιουργία των προϋποθέσεων, φτάσουμε στο σχηματισμό μιας δικής μας βίωσης και εμπειρίας, τότε θα μπορούσαμε να τολμήσουμε την εφαρμογή ενός δικού μας μοντέλου Ενιαίου Σχολείου.

II. Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΒΑΡΗΚΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΤΩΝ ΚΩΦΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Α' ΣΧΟΛΕΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Αλλά ας γυρίσουμε στο κεντρικό, όπως είπαμε, πρόβλημα της «γλωσσικής αγωγής». Η αγωγή αυτή διακρίνεται για την τεράστια προσπάθειά της να διορθώσει, να συμπληρώσει, να μεθωριμάσει ή να αναπληρώσει τη διαταραχή ή και την έλλειψη της ανθρώπινης λαλιάς που οφείλεται στη διαταραχή ή την έλλειψη της ακοής. Η καθοριστική αυστηρή γραμμή που χαράξαμε προηγούμενα ανάμεσα στη βαρηκοία και την κώφωση (πέρα απ' την κλιμάκωση αυτών οι διάφορες βαθμίδες), μας αναγκάζει σ' ένα χωριστό χειρισμό και θεώρηση του θέματος. Βέβαια τα θέματα των βαρηκώων και κωφών, όσο χωρίζονται, τόσο πάλι υπάρχουν γι' αυτά παράλληλες πορείες και κοινές ακόμα αντιμετώπισεις. Στους δρόμους όμως της «ακουστικής και γλωσσικής αγωγής» σαφώς χωρίζονται, στο διδακτικό δηλαδή χειρισμό και τους επιδιωκόμενους άμεσους σκοπούς. Ο χωρισμός αυτός είναι αντικειμενικά αναγκαστικός γιατί ο δρόμος της γλωσσικής υποδοχής δηλ. η «ακοή», στους πρώτους (τους βαρηκούς) είναι ακόμα βατός ή έχει και κάποια ίχνη ακόμα, ενώ στους άλλους (στους κωφούς) δεν υπάρχει καθόλου ή έχει κάποια ίχνη που δεν οδηγούν πουθενά. Εδώ θα αναφερθούμε κυρίως στο πρόβλημα της αγωγής των κωφών παιδιών — που είναι και το πιο δυσεπίλυτο — και κάπου κάπου παράλληλα στο πρόβλημα των βαρηκώων, όπου το απαιτεί ένας συσχετισμός ή διευκρίνιση ή βαθύτερος φωτισμός του κεντρικού θέματος. Μια άλλη φορά ίσως μπορέσουμε να ασχοληθούμε για τα γλωσσικά προβλήματα των βαρηκώων, για την «αγωγή της ακοής» σε συσχετισμό με γλωσσικές διαταραχές κλπ. Γενικά, όπως ξέρομε, ο λόγος είναι «φορέας του πνεύματος» αλλά και το πιο σημαντικό μέσο κοινωνικής επαφής, καθοριστικό δηλαδή της σχέσης του ατόμου με τους συνανθρώπους του, καθοριστικό του βαθμού της κοινωνικής του ένταξης και αποφασιστικό για την επιτυχία του στον αγώνα για την επιβίωσή του.

Τα παιδιά που καταχτούν την ανθρώπινη ομιλία, δεν αναπτύσσονται και πνευματικά, παθαίνουν μια «δευτερογενούς μορφής νοητική καθυστέρηση», μένουν στο επίπεδο του υποανάπτυχτου. Τέτοια εικόνα παρουσιάζουν κυρίως παιδιά που δεν φοίτησαν καθόλου σε Ειδικά Σχολεία Κωφών ή δέχτηκαν μια αποτυχημένη αγωγή. Επίσης τίποτε άλλο δεν απομονώνει τον άνθρωπο, δεν τον απομακρύνει απ' την κοινωνία, όσο η γλωσσική διαταραχή και κυρίως η έλλειψη λόγου και τίποτα άλλο δεν τον γεμίζει με τόση βαθιά πίκρα και συναισθήματα κατωτερότητας. Συχνά έχουμε εικόνες ακοινωνικότητας και αντικοινωνικότητας σ' αυτά τα παιδιά. Πρωταρχική, τεράστια σημασία έχει λοιπόν για τον άνθρωπο ο λόγος, η ομιλία, η ανθρώπινη λαλιά, η φθογγόγλωσσα τέλος, όπως μπορούμε να την πούμε.

Η προσπάθεια να δοθεί στον κωφό μια γλώσσα καλύπτει τέσσερες αιώνες περίπου. Ας αφήσουμε τις πρώτες προδρομικές προσπάθειες για μια συστηματική κάπως διδασκαλία (με χειρονομίες, άλλοτε συνδυασμένες με γραφή και γλωσσολογικές ασκήσεις ή μ' ένα είδος «δακτυλικού αλφάβητου»), που εμφανίζεται στην Ισπανία στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα (P. de Ponce, J. Bonet κλπ.). Θα σταματήσουμε όμως για λίγο — χωρίς να κάνουμε ιστορία — στις δυο κυρίως μεγάλες σχολές που αντιμετρήθησαν στους αιώνες αυτούς, για να φτάσουμε στις σημερινές αντιλήψεις.

1. Σαν πρώτη θα αναφέρουμε τη «Σχολή της παντομίας» (της γλώσσας κυρίως των χειρονομιών αλλά και των μορφασμών μαζί)* που συστηματοποιείται, ολοκληρώνεται και καθιερώνεται σαν «Γαλλική μέθοδος» απ' το Γάλλο Michel de l'Épée (τέλος του 18ου αιώνα). Είναι μια καθαρή αυστηρή «μέθοδος των χειρονομιών». Είναι αλήθεια πως το κωφό παιδί αναπτύσσει τη φυσική μιμική ικανότητα και καταλήγει σε μια μικρή γλώσσα χειρονομιών. Εδώ ο de l'Épée την είδε σαν «φυσική», μητρική θα λέγαμε, γλώσσα των κωφών και θέλησε να την τελειοποιήσει με την αγωγή και μ' αυτήν να ασκήσει το πνεύμα των κωφών. Πήρε λοιπόν σαν βασικό υλικό τις πρώτες αυτές χειρονομίες των κωφών παιδιών και στη βάση αυτών δημιούργησε μια «τεχνητή γλώσσα» κλουτίζοντάς την με μια σειρά σημάδια και χειρονομίες που παριστάνουν τις λέξεις με τις έννοιες της ομιλουμένης γλώσσας. Έτσι δημιούργησε μια καθαρά συμβολική φτωχή γλώσσα, μ' έναν κόσμο κλειστόν και ιδιόμορφο, ειδικά για τους κωφούς.

2. Η δεύτερη μεγάλη «Σχολή της γλωσσικής αγωγής των κωφών παιδιών» είναι η «Σχολή της φθογογλωσσικής μεθόδου», που θέτει ως σκοπό να μάθουν τα κωφά παιδιά να μιλάνε την ανθρώπινη λαλιά. Αυτή η Σχολή ξεκινάει απ' τον Ελβετό γιατρό J. Aman (τέλη του 17ου αιώνα), συστηματοποιείται απ' το Γερμανό Samuel Heinicke (τέλη του 18ου αιώνα) στη Λιψία και απ' αυτόν καθιερώνεται σαν «Γερμανική μέθοδος». Η μέθοδος αυτή αναπτύσσεται και σχεδόν κυριαρχεί στη διδακτική πράξη για τη γλωσσική αγωγή των κωφών στις μέρες μας.

Αλλά τι έγινε για να αμφισβητηθεί η «Γαλλική μέθοδος της χειρονομιών» και ν' αρχίσει να εφαρμόζεται σε πολλές χώρες «η Γερμανική μέθοδος διδασκαλίας της ανθρώπινης λαλιάς»; Γι' αυτό δεν έπαιξε μόνο ρόλο το συνέδριο του Μονάχου πριν από εκατό χρόνια (1881), αλλά οι νέες μας γνώσεις, η κριτική των μεθόδων κάτω από τις επιστημονικές ανακαλύψεις της Γλωσσικής Επιστήμης, της Φωνητικής κλπ. Τέλος η ίδια η ζωή και η πράξη, δηλαδή τα αποτελέσματα τόσων αιώνων «γλωσσικής αγωγής των βαρηκόων και κωφών», μας οδήγησαν στις σημερινές αντιλήψεις, να μάθουν δηλαδή τα κωφά παιδιά να μιλάνε την καθαρή ανθρώπινη λαλιά. Η γλώσσα της παντομίας (χειρονομιών και μορφασμών), καθώς ξέρομε, σαν γλώσσα φυσική ιδωμένη, απαντιέται σε μια ορισμένη εξελικτική βαθμίδα (πρωτόγονοι, άγριες φυλές), ή στις πρώτες απόπειρες για εκφραστική επικοινωνία με το περιβάλλον του κωφού παιδιού. Είναι μια πρωτόγονη προμορφή της γλώσσας μας, υποτυπώδης, αδιαφοροποίητη. Είναι η πιο πανάρχαια, φυλογενετικά ιδωμένη γλώσσα, στη σχέση «μάτι-χέρι», στην οπτικο-κινητική δηλαδή σχέση. Ενώ η νεότερη, πάνω στην οποία εξελίχτηκε η γλώσσα, είναι οικοδομημένη στην ακουστικοκινητική σχέση «αυτί-γλώσσα».

Όχι μόνο το κωφό παιδί αλλά και το βαρήκοο με τις πρώτες δυσκολίες πέφτει στην πιο παλιά και ισχυρή εκφραστική σχέση «μάτι-χέρι». Αυτό μπορεί να γίνει κι από το δρόμο της «ελάσσονος προσπάθειας», γιατί ο δρόμος της εκμάθησης της ομιλίας είναι τρομερά δύσκολος.

Η παντομία (κινήσεις του σώματος, των χεριών, των μυών του προσώπου, των ματιών) πέρασε στην εξελικτική πορεία του ανθρώπου σε δεύτερο πλάνο —στις αυτοματικές λειτουργίες— (στη θυμική βάση, στα υποφλοιώδη στρώματα του εγκεφάλου), ακολούθησε τον έναρθρο λόγο σαν «μια συνοδευτική εκφραστική

* «Νοηματική γλώσσα» είναι ο όρος που χρησιμοποιείται εδώ σήμερα. Καλό θάταν όμως μια ομάδα ειδικών επιστημόνων να ασχοληθεί με την ορολογία του κλάδου.

μορφή του τονισμού του και του χρωματισμού του». Το βλέπομε στην καθημερινή ομιλία και πιο πολύ στη ρητορική και στον καλλιτεχνικό λόγο. Παντομίμα ή χειρονομίες σαν «γλώσσα» δεν υπάρχει ούτε υπήρξε στην πραγματική έννοια, ούτε σε εθνική, ούτε σε παγκόσμια κλίμακα, όπως εννοούμε δηλαδή τις ομιλούμενες γλώσσες ή εκείνες που μιλήθηκαν. Όταν λέμε «γλώσσα των χειρονομιών ή της παντομίμας» πρόκειται για μια συμβατική γλώσσα, δημιουργημένη απ' τον άνθρωπο λογικά, όπως το γνωστό θεατρικό είδος η «Παντομίμα» ή η «γλώσσα χειρονομιών των ενηλίκων κωφάλλων» που τη διδάχτηκαν, ακόμα και η βοηθητική γλώσσα μεταξύ δυο ξενογλώσσων. Σε περιπτώσεις τώρα έλλειψης ή παθολογικής έκπτωσης του λόγου (εδώ από έλλειψη ή απώλεια της ακοής τείνει να υποκατανοήσει το λόγο σαν μέσο έκφρασης και κοινωνικής επαφής). Η γλώσσα των χειρονομιών είναι, όπως είπαμε φυλογενετικά πιο παλιά, σχεδόν ριζωμένη στο ένστικτο, γραμμένη στο βιολογικό γενετικό κώδικα. Τελευταία μένει στις αρθρωτικές και ακουστικές αφασίες και τελευταία πέφτει στην «ολοκληρωτική αφασία» που λέγεται και «ασημία ή ασυμβολία». Ο de l'Érée από πρώτη άποψη ξεκινούσε σωστά, αλλά δεν έβλεπε ότι έριχνε τον άνθρωπο πίσω, πολύ πίσω στον πρωτογονισμό, στον άνθρωπο σχεδόν ζώο. Μόνο σε μια ανώτερη, τεχνητή όμως γλώσσα χειρονομιών και σε ιδιοφυή κωφά άτομα, ύστερα από μακροχρόνια άσκηση, μπορεί να επιτύχουν οι σκοποί μιας πνευματικής ανάπτυξης.

Ο Kusmaul το 1910 αναφέρει πως μια συντροφιά κωφάλλων στη Γερμανία έπαιξε με παντομίμα ένα δράμα του Σαίξπηρ. Αυτό όμως αποτελεί εξαίρεση και ανήκει σε άλλη, καλλιτεχνική μορφή κι όχι στη «γλώσσα των χειρονομιών» ως γλώσσα έκφρασης και κοινωνικής επαφής των ανθρώπων. Αλλά κι αν όλοι οι κωφοί φθάνανε (αυτό μοιάζει σαν μια «εις άτοπον απαγωγή») σε υψηλά πνευματικά επιτεύγματα, η γλώσσα των χειρονομιών θα ήταν μόνο για μια «κλειστή κοινωνία κωφάλλων». Η αλήθεια η απλή και ωμή είναι, ότι η «γλώσσα των χειρονομιών» απομονώνει τον κωφό άνθρωπο απ' την κοινωνία, τον κάνει άχρηστο κοινωνικά.

Ο Heinicke και η Σχολή του ξεκινούσαν από δυο βασικές αντιλήψεις: α) ότι το κωφό παιδί είναι ένα κανονικό ψυχικά παιδί που του λείπει από οργανικά αίτια μόνο μια «αίσθηση». Φέρει όμως μέσα του ακέρια την καταβολή της γλώσσας, έχει δηλαδή τη φθογγόγλωσσα μέσα του σε λανθάνουσα κατάσταση, έτοιμη. Η φθογγόγλωσσα είναι ο μόνος φυσικός δρόμος έκφρασης και πνευματικής ανάπτυξης του ανθρώπου απεριόριστος. Έργο της ομιλίας είναι να αναπτύξει αυτήν την καταβολή ακολουθώντας το φυσικό δρόμο. Επειδή όμως στο κωφό παιδί λείπει η ακοή, η ανάπτυξη αυτή θα γίνει απ' τους βοηθητικούς δρόμους των άλλων υγιών αισθήσεων, της όρασης, της αφής και των κιναισθητικών αισθημάτων. Ο νόμος της αναπλήρωσης που διακρίνει και βιολογικά ή οργανικά και ψυχικά ή πνευματικά τον άνθρωπο, λειτουργεί κι εδώ.

β) Η άλλη αντίληψη κι η πιο σπουδαία, απ' όπου ξεκινούσε η Σχολή του Heinicke, ήταν η «κοινωνική αντίληψη». Οι κωφοί πρέπει να ενταχθούν στην κοινωνική ζωή, να ζήσουν με τους ανθρώπους που μιλούν και ακούν. Κι ο μόνος τρόπος, ο μόνος δρόμος γι' αυτό είναι να μάθουν να μιλούν την ανθρώπινη γλώσσα, τη φθογγόγλωσσα. Αξίζει να δούμε πιο βαθύτερα την αλήθεια και τη νομοτέλεια της γλωσσικής εξέλιξης.

Την προδιάθεση για τον έναρθο λόγο, για τη φθογγόγλωσσα, την ορμή για

ομιλία, τη φέρνει μαζί του ο άνθρωπος, όταν γεννηθεί. Είναι μες στον κληρονομικό του προικισμό. Ο έναρθρος λόγος είναι φυλογενετικά νεότερη κατάκτηση κι έτσι γράφτηκε στον πολιτιστικό γενετικό κώδικα. Αυτό όμως που κληρονομεί ο άνθρωπος είναι δυνάμεις (καταβολές ή προδιαθέσεις), δεν κληρονομεί τα περιεχόμενα αυτών (δηλ. γνώσεις, ειδικές κινητικές, συναισθηματικές και κοινωνικές συμπεριφορές κλπ.). Αυτά τα αποκτά. Κληρονομεί λοιπόν (εδώ, για να περιορίσουμε στο θέμα μας) και τη δύναμη και την τάση για ομιλία, όχι όμως και τις λέξεις (ως αρθρωτικές κινήσεις, φώνηση, σημασιολογικό φορτίο κλπ.). Αλλιώς τι κα: Ο άνθρωπος κληρονομεί δυνάμεις που θα γίνουν λειτουργίες, όργανα ειδικά που θα συλλάβουν τον κόσμο γύρω του (όργανα αισθητηριακά, γλωσσικά, πνευματικά κλπ.). Η εσωτερική όμως αυτή «δύναμη» εδώ η γλωσσική, για να γίνει «ενέργεια γλωσσική», να εξελιχτεί σε «λειτουργία γλωσσική» και να τελειοποιηθεί ως «όργανο» (εδώ γλωσσικό), πρέπει να συναντήσει, να αντιμετρηθεί, όπως πρέπει να πούμε σωστά, με την ομόλογη δύναμη του περιβάλλοντος δηλαδή το «ομιλούν περιβάλλον», την ομιλία των άλλων ανθρώπων. Είναι γνωστά τα πειράματα του Φαραά Ψαμήτιχου, του Φρειδερίκου του Μεγάλου και τα αποτελέσματα του Ιδρυματισμού. Ειδικά θα ήθελα να θυμίσω τις γνωστές κλασικές τραγικές περιπτώσεις του Κάσπαρ Hauser και του «άγγριου παιδιού» της Avero. Θα ξέρετε βέβαια, όχι απ' τις κινηματογραφικές ταινίες αλλά από επιστημονικές πηγές, πως τα παιδιά αυτά δεν μίλησαν, παρά έλεγαν λίγες λέξεις, ύστερα από πολλές προσπάθειες να μιλήσουν. Έπειτα νοητικά είχαν πέσει στη σκάλα του ζώου. Η εξελικτική λειτουργική μηχανή δεν κινητοποιούνταν πλέον απ' την αγρηστία. Η παρέκκλιση ήταν προς τα πίσω. Ήταν λοιπόν αργά. Αυτό το βλέπουμε κι εμείς. Όσο πιο αργά έρχονται τα παιδιά στο «Ειδικό Σχολείο για κωφά παιδιά», τόσο βλέπουμε πως οι παρέκκλίσεις και τα άσχημα εποικοδομήματα είναι δύσκολο να παραμερισθούν. Η γλωσσική αγωγή είναι τότε —σε μεγαλύτερες ηλικίες— σχεδόν σαν την πέτρα του Σισύφου. Πόσα παιδιά βαρήκοα κι άλλα με υπόλοιπα ακοής αξιοποιήσιμα ή παιδιά που κωφάθηκαν σε μικρές ηλικίες, δεν έμειναν άλαλα γιατί δεν έγινε σωστή διάγνωση και δεν είχαν έγκαιρα τη σωστή γλωσσική αγωγή;

Β' ΕΓΚΑΙΡΗ ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΙΑ.

Η ανάγκη της όσο πιο ενωρίς ακουστικής εξέτασης και γλωσσικής αγωγής στα κωφά παιδιά (όσο και ακουστικής αγωγής με ακουστικό κλπ. στα βαρήκοα) έγινε συνειδητή σ' όλες τις χώρες και σε πολλές έχουμε ειδικούς θεσμούς και προγράμματα για την προσχολική ηλικία. Τέτοια είναι π.χ. τα «παιδοακουσολογικά Κέντρα», «Παιδικοί Ακουσολογικοί Σταθμοί», που εξετάζονται τα μικρά παιδιά και αναδιαπαιδαγωγούνται οι μητέρες για μια έναρξη της «γλωσσικής αγωγής» από πολύ μικρή ηλικία, ίσως και από το 1ο έτος. Έπειτα υπάρχουν και νηπιαγωγεία για κωφά παιδιά ή προβαθμίδες στα Ειδικά Σχολεία για κωφά.

Για κάθε λειτουργία, για κάθε βαθμίδα ανάπτυξης της, υπάρχει και η «κατάλληλη ώρα της λειτουργικής γονιμοποίησης». Για τη γλώσσα τα 2 πρώτα χρόνια είναι αποφασιστικά. Τότε η «γλωσσική μίμηση» και η «γλωσσική μηχανική μνήμη» είναι σε έξαρση. Μετά τα 3 χρόνια υποχωρεί. Αλλά και κάτι ακόμα μας αναγκάζει να σπεύσουμε όσο το δυνατό πιο ενωρίς. Είναι γνωστό πως ως το «στάδιο του φελλισμού» φτάνει και το κωφό παιδί. Είναι το στάδιο το «πειραματικό, της άσκησης των γλωσσικών οργάνων και της συλλογής του πρώτου φθογ-

γικού υλικού». Ως εδώ λοιπόν φτάνει και στο κωφό παιδί η αυθόρμησία στην εκδήλωση της καταβολής της φυσικής εξέλιξης των γλωσσικών οργάνων. Η έλλειψη όμως της ακοής, φέρνει το σταμάτημα της αυτομίμησης, σπάει τη χαρά για ομιλία και το παιδί μένει άλαλο. Ωστόσο το παιδί μας δεν είναι ο κλεισμένος σε μια σοφίτα Hauser κι ο εγκαταλελειμένος άγριος στο δάσος της Averoņ. Το παιδί μας ζει ανάμεσα στους ανθρώπους. Η ορμή του ενστίκτου είναι μεγάλη, έχει ανάγκη να εκφραστεί. Μέσα του ξυπνούν προγλωσσικές μορφές έκφρασης, η χειρονομία κι η μιμική. Δοκιμάζει μόνος του. Βέβαια αυτό θα του σταθεί πηγή δοκιμασίας ύστερα απ' την ασυνεννοησία με το περιβάλλον κλπ. Εδώ πρέπει, στο στάδιο αυτό, να επέμβουμε σκόπιμα, πριν ή αρχίσει η παρέκκλιση η καταφυγή στις χειρονομίες κι ο ψυχικός τραυματισμός του παιδιού. Σε κανονική εξέλιξη (εν. στο παιδί που ακούει), τώρα με τη φάση της αυτομίμησης, αρχίζει το «στάδιο της γλωσσικής λειτουργικής γονιμοποίησης» (6ο με 8ο μήνα και πριν). Μετά τον 8ο μήνα περίπου θα αρχίσει η δεύτερη φάση της «αντανακλαστικής μίμησης» απ' το στόμα των άλλων (της μητέρας πρώτα), έπειτα η εσωτερική βίωση και γλωσσική κατανόηση και τέλος στο 12ο μήνα η παραστατική λειτουργία με τη «γένεση της συνείδησης του συμβόλου» (κάθε πράγμα δηλαδή έχει τ' όνομά του κλπ.). Το παιδί περνάει από το φέλλισμα στον αυθόρμητο λόγο κι ας μην αρθρώνει ακόμα καλά. Αυτό θα γίνει σιγά σιγά το πολύ ως το τέλος του 3ου έτους (λέξεις, πρώτες φράσεις, ένας λόγος με την πρώτη γραμματική και συντακτική δομή).

Η ανακάλυψη του συμβόλου είναι μια πραγματική επανάσταση στην ψυχή του παιδιού. Βροχή οι ερωτήσεις: τί είναι αυτό; πώς το λένε; Αυτά όλα τα αναφέραμε πολύ σύντομα. Θα γνωρίζετε βέβαια την εξέλιξη της γλώσσας απ' την Ψυχολογία του παιδιού. Εμείς, οι ειδικοί παιδαγωγοί του λόγου, πρέπει να την ξέρουμε πολύ καλά. Πριν λοιπόν είναι ακόμα αργά στο κωφό παιδί, αμέσως με τη διαπίστωση της κώφωσης και πριν ή αρχίσει η αλαλία και οι χειρονομίες, στη φάση του φέλλισμου, να επέμβουμε. Στο σπίτι το ρόλο του παιδαγωγού, με φυσικό παιγνιδιάρικο τρόπο, θα τον παίξει η μητέρα που θα καθοδηγηθεί γι' αυτό από ειδικούς επιστήμονες. Δεν είναι όμως εύκολο πολλές φορές να πηγαίνει στο ειδικό Κέντρο. Τότε υπάρχουν επισκέπτες ειδικοί παιδαγωγοί που πηγαίνουν στα σπίτια, παρακολουθούν την εξέλιξη του παιδιού, συμβουλεύουν τη μητέρα, δίνουν οδηγίες κλπ. Όχι ιδιωτικοί επαγγελματίες αλλά σταλμένοι από Ειδικά επίσημα κρατικά Ινστιτούτα ή Κέντρα. Ακόμα στα Κέντρα αυτά, τα Παιδοακουολογικά που αναφέρουμε, σε πολλές χώρες, λειτουργούν Φροντιστήρια για μητέρες κωφών μικρών παιδιών. Εκεί προβάλλονται και ταινίες για κατατόπιση του κοινού κλπ. Κάθε μητέρα μαθαίνει πώς φυσικά και αβίαστα να συμπεριφέρεται γλωσσικά στο παιδί της, ως ποιο σημείο μπορεί να κάνει μια «γύμναση χειλεανάνγωσης» και τέλος πως να ρυθμίσει την όλη επαφή με το παιδί. Έτσι ώστε να το προετοιμάσει για το Ειδικό Νηπιαγωγείο. Στο Νηπιαγωγείο ή στις Προβαθμίδες του Ειδικού Σχολείου για κωφά παιδιά, προετοιμάζονται τα παιδιά ώστε να ωριμάσουν (γλωσσικά, πνευματικά και χαρακτηρολογικά), για να δεχτούν τη συστηματική πια αγωγή στο κυρίως Σχολείο τους για κωφά παιδιά.

Στο Νηπιαγωγείο όλα θα πάρουν το φυσικό δρόμο και τη μορφή του ζωντανού παιγνιδιού. Εκεί το παιδί θα ασκήσει έτσι τις αισθήσεις που του μένουν, θα ξυπνήσει μέσα του η χαρά της μίμησης, θα αποκτήσει μια σειρά λέξεις και φρασούλες μιμητικά, θα συνδέσει ονόματα και αντικείμενα, θα συνδέσει τη γραφή (μια σειρά ονόματα-ταμπέλες στα γύρω του αντικείμενα) με τη χειλεανάνγωση.

Πολύ μπορεί να βοηθήσει μια άσκηση σ' όλο το σύστημα των κινήσεων. Τα παιδιά τα κωφά είναι γενικά άρρυθμα στην κίνησή τους, στη γλώσσα, στη συμπεριφορά κλπ. Πώς μπορούν να βιώσουν το ρυθμό αφού τους λείπει η ακοή; Κι όμως στη Ζυρίχη ή Scheiblaue (της Σχολής Dalkrose) δοκίμασε να κάνει στα μικρά κωφά παιδιά Ρυθμική Γυμναστική. Την επισκέφθηκα στο στούντιό της πριν από μερικά χρόνια. Χρησιμοποιούσε βέβαια μουσική. Όχι Cong και τύμπανο (αυτά προξενούσαν πόνο στο αυτί). Με πιάνο, αλλά πώς; Η Σχολή Dalkrose δεν κάνει εξήγηση ή υπόδειξη ή επιδειξη αλλά αφήνει να ξυπνάει μέσα τους ο φυσικός ρυθμός... Στην αρχή αισθάνονται τους παλμούς με τα γυμνά πόδια απ' το ξύλινο πάτωμα κοντά στο πιάνο ή ακουμπώντας με τα χέρια το πιάνο ή και σ' ολόκληρο το σώμα τους. Η δυσκολία να προχωρήσουν ήταν μεγάλη. Τη λύση έδωσε ο μικρός Heini. Η δασκάλα είχε δώσει στα παιδιά μικρά ταμπούρα (ταμποουρίνα) για το χορό. Κάθισε στο πιάνο κι χι έπαιξε κάτι. Ξαφνικά ο Heini έβγαλε δυνατή φωνή και έδειχνε το τεντωμένο δέρμα του ταμποουρίνου που το κρατούσε φηλαφιστά σα να έλεγε: «ακούω-ακούω!» Ένωθε πράγματι τους παλμούς. Τον μιμήθηκαν και τα άλλα. Έτσι φηλαφώντας το τεντωμένο δέρμα ένιωθαν τα παιδιά τη μουσική, έτρεχαν, πηδούσαν ή πήγαιναν σιγά... Έφτασε να τους βάλει αργότερα και νότες για νάχουν, όσα ιχνηλατούσαν με την αφή, και γραμμένα. Σιγά σιγά η απτική αίσθηση γινόταν πιο λεπτή, διαμοιράζονταν σ' όλο τους το σώμα και τέλος αρκετά παιδιά άφηναν το ταμποουρίνο τους και ακολουθούσαν το ρυθμό με τη μουσική... Αυτό είχε μεγάλο αντίκτυπο στη γλωσσική αγωγή των παιδιών.

Γ' ΜΕΘΟΔΟΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΚΩΦΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.

Είναι καιρός τώρα να ρίξουμε μια σύντομη ματιά στις μεθόδους της γλωσσικής αγωγής των κωφών παιδιών. Πώς θα μάθει λοιπόν το κωφό παιδί να αρθρώνει και να μιλάει; Εδώ αναπληρώνουν, όπως ξέρομε, την ακοή ο «απτικός-κιναισθητικός δρόμος» πρώτα κι έπειτα ο «οπτικός». Ο απτικός δρόμος είναι η «αίσθηση των κραδασμών». Το παιδί φηλαφώντας το λάρυγγά του και το στόμα του (και το λάρυγγα και το στόμα του δασκάλου για σύγκριση), αισθάνεται τους κραδασμούς όταν προφέρονται οι φθόγγοι, κάνει διάκριση αυτών. Έτσι μ' αυτόν τον τρόπο φτάνει να κανονίζει τη φωνή του και να παράγει φθόγγους. Αυτήν την αίσθηση την έχει σε όλο το δέρμα (απτικοκιναισθητικό πλέγμα), ώστε αισθάνεται έτσι τους παλμούς κι όταν του μιλάς μέσα στο χέρι και στο χώρο του αυτιού. Παράλληλα το κωφό παιδί μιμείται τη «στοματική κινητική ή αρθρωτική εικόνα» δηλαδή τη θέση και την κίνηση των γλωσσικών οργάνων του δασκάλου. Με την «κιναισθητική λειτουργία» που έχει τα όργανά της μέσα στους μύς και νευρική σύνδεση με τον εγκέφαλο, αποχτά αισθήματα και αντιλήψεις της θέσης και της κίνησης των δικών του γλωσσικών οργάνων. Η κιναισθητική αντίληψη του λόγου αναπτύσσεται με τη δημιουργία της χαράς για την κίνηση των οργάνων του λόγου. Το παιδί μιμείται τις κινήσεις από το δάσκαλο και μπορεί να κάνει έλεγχο μέσα σ' έναν καθρέφτη. Εδώ μπαίνουν οι βάσεις «της χειλεανάγνωσης» (όπως λέμε την αντίληψη και την κατανόηση της γλώσσας των άλλων απ' την κίνηση των χειλέων τους και γενικά όλων των στοματικών τους οργάνων). Το παιδί, όπως ξέρομε, είναι πολύ ισχυρά «οπτικά» τοποθετημένο (ενώ αντίθετα και στα κανονικά παιδιά που ακούν ο ακουστικός δρόμος είναι δυσκολότερα βατός). Γι' αυτό το παιδί βλέπει την κίνηση και τη μιμείται. Εδώ πρέπει να ξεχωρίσουμε κά-

τι. Η οπτική σύλληψη, είναι ένα μέσο διαβίβασης. Το βασικό είναι το «κινητικό αίσθημα». Δεν είναι δηλαδή το ότι βλέπουμε μια κίνηση και την κάνουμε, αλλά το ότι η «ίδια κίνηση μας ερεθίζει να την επαναλάβουμε». Και μόνο «απτικά» να διαβιβαστεί (παράδειγμα οι τυφλοί) την επαναλαμβάνουμε. Στην εκμάθηση της γλώσσας αυτό παίζει σπουδαίο ρόλο. Λέγεται «κινητική αρχή Karl Brauckman». Την κιναισθητική αντίληψη θα την στηρίζουμε εμείς κι απ' τον «απτικό δρόμο» με ασκήσεις αφής στο στόμα και στο λάρυγγα. Ο Ειδικός Παιδαγωγός του λόγου ξέρει τι σημασία έχει η ανάπτυξη κιναισθητικών βιωμάτων.

Πολύ βοηθάει τη γλωσσική διδασκαλία των κωφών παιδιών μια «σύγχρονη τύπωση με την ανάγνωση και γραφή». Το παιδί στην αρχή: α) βλέπει πρώτα την κινητική εικόνα στο στόμα του δασκάλου, β) συλλαμβάνει «απτικά» έπειτα την εικόνα των κραδασμών της προφερόμενης λέξης και γ) δοκιμάζει να μιμηθεί όλα αυτά με τα δικά του όργανα ομιλίας. Αλλά οι δυο αυτές εικόνες η «οπτικοκινητική» και η «απτικοκινητική» είναι ρευστές, φεύγουν γρήγορα, δεν έχουν σταθερότητα και διάρκεια. Τώρα αν προστεθεί και η «γραφοοπτική εικόνα» (εάν δηλαδή βλέπει σύγχρονα και το όνομα γραμμένο κάτω απ' την εικόνα του αντικείμενου ή σε ταμπέλα κρεμασμένη κάτω απ' το ίδιο αντικείμενο) τότε προσφέρουμε ένα υλικό εξωτερικό στήριγμα, στις παραπάνω ρευστές εικόνες. Εάν μάλιστα το παιδί γράφει και τη λέξη, τότε έχουμε μαζί κι ένα νέο στήριγμα, τη «γραφοκινητική εικόνα».

Δυο είναι οι βασικές μέθοδοι της γλωσσικής αγωγής των κωφών παιδιών δηλαδή της διδασκαλίας της φθογγόγλωσσας, της ανθρώπινης λαλιάς. Πολλά όμοια και παράλληλα μπορούμε να βρούμε και στη διδασκαλία της ανάγνωσης και γραφής στα «ακούοντα παιδιά» και στη διδασκαλία της ομιλίας και ανάγνωσης και γραφής στα βαρήκοα.

1. Η καθαρή «φθογγική μέθοδος ή η συνθετική» που ξεκινάει από το μεμονωμένο φθόγγο, φθάνει στη συλλαβή και ύστερα στη λέξη, η μέθοδος Johannes Vatter (τέλος του 19ου αιώνα), όπως ονομάστηκε στη βιβλιογραφία της γλωσσικής αγωγής των κωφών. Κομματιάζονται όχι μόνο οι λέξεις στα στοιχεία τους αλλά και το ενιαίο της γλωσσικής λειτουργίας: α) λάρυγγας σαν διαμορφωτής της φωνής, β) φαρυγγικός, στοματικός και ρινικός χώρος σαν χώρος μετασχηματισμού της φωνής σε φθόγγο, και γ) αναπνοή. Έτσι απ' το τριπλό αυτό χώρισμα βγήκαν σαν μορφές ασκήσεων στον ίδιο φθόγγο: α) σχηματισμός της φωνής, β) σχηματισμός του φθόγγου, γ) σχηματισμός της ομιλουμένης λέξης με ρυθμικές ασκήσεις και ασκήσεις αναπνοής. Βέβαια κάθε φθόγγος ασκείται και στη γραφή του, έπειτα ακολουθούσε η άσκηση στη συλλαβή και τέλος στη λέξη. Η μέθοδος αυτή ήταν αφύσικη, μηχανιστική, επηρεασμένη απ' τη «ψυχολογία των στοιχείων» και την Ερβαρτιανή παιδαγωγική της εποχής. Η διδασκαλία καταντούσε τόσο δύσκολη και πιεστική, ώστε είχε σαν αποτέλεσμα να καταφεύγουν τα παιδιά... στη γλώσσα των χειρονομιών. Το αποτέλεσμα ήταν να επικρατεί μια σύνθετη μέθοδος με «διδασκαλία φθόγγων + χειρονομίες + δακτυλικό αλφάβητο». Αυτό όμως έφερνε σύγχυση γλωσσική και δυσχέραινε την κοινωνική ένταξη των κωφών. Ένα κάποιο μέρος επιτυχίας που παρουσιάζονταν, οφειλονταν στη μεγάλη τέχνη και αφοσίωση των ειδικών παιδαγωγών σε πολύ ευφυή κωφά παιδιά, ή σε παιδιά με ικανά υπόλοιπα ακοής ή και απλώς βαρήκοα που φοιτούσαν σε σχολεία κωφών την εποχή εκείνη. Το περισσότερο έκανε ζημιά η μέθοδος αυτή.

2) Η δεύτερη βασική μέθοδος, η θεμελιωμένη στη σύγχρονη ψυχολογία και

παιδαγωγική, στη φωνητική και τη γλωσσική επιστήμη, είναι η «ολική μέθοδος ή αναλυτική» που ξεκινάει απ' την «ολόκληρη λέξη» περνάει στην ανάλυση των «στοιχείων-φθόγγων» για να φτάσει πάλι στη σύνθεση αυτών, στην ενιαία δηλαδή μορφή της λέξης. Η αντίληψη αυτή ξεκινάει απ' τη γεμάτη περιεχόμενο (νόημα) και δομή (φωνητική και κινήτικη) της λέξης. Η γλώσσα δεν είναι άθροισμα αλλά ολότητα, κάτι αλλιώςτικο απ' τα μεμονωμένα στοιχεία, κάτι ενιαίο. Ο άνθρωπος ξεκίνησε με φωνές στην αρχή ως σύνολα, που διαφοροποιήθηκαν στη μελωδία (βλέπε και ΚΡΑΤΥΛΟ του Πλάτωνα) πρώτα και μετά στα διάφορα φωνήεντα και σύμφωνα μέσα στις λέξεις. Τα πρώτα ντα-ντα, μα-μα, λα-λα του παιδιού είναι λέξεις που εκφράζουν ολόκληρες καταστάσεις και επιθυμίες και σηματοδοτούν τον γύρω του κόσμο. Λέγοντας «λο», είναι μία ολόκληρη φράση, σημαίνει «θέλω νερό», λέγοντας «μαμ» σημαίνει «πεινάω, θέλω να φάω» κλπ. Η ολική λειτουργία είναι ο βασικός δρόμος που σ' αυτόν στηρίζεται η όλη ψυχοπνευματική εξέλιξη του παιδιού. Η «ανάλυση» έρχεται κατόπιν αφού το παιδί έζησε «το όλο».

Ολότητες είναι και όλες οι γλωσσικές εικόνες: 1) η ακουστική εικόνα (όπως φαίνεται στο κυμογράφημα), 2) η στοματική ή οπτικοκινήτικη εικόνα (φαίνεται σε αργό γύρισμα ενός φιλμ), 3) η «απτική-κιναισθητική εικόνα» (όπως τη νιώθει το παιδί με το ψηλάφισμα κι όπως τη βιώνει στο ενιαίο κιναισθήμα), 4) η «γραφοοπτική εικόνα» (όπως τη βλέπει γραμμένη ως μορφή και όπως συμβολίζει τη στοματική κι εκείνη το αντικείμενο ή την πράξη κλπ.), 5) η «γραφοκινήτικη» (όταν γράφει το παιδί, αυτό δείχνει ενότητα κίνησης). Όλες οι εικόνες αυτές μαζί με το νόημα (το περιεχόμενο) δίνουν το «ενιαίο στη γλώσσα ως ολότητα».

Πρώτος εφάρμοσε την «Ολική μέθοδο» στα Σχολεία των κωφών παιδιών ο Γερμανός παιδαγωγός Konstantin Malisch (1925). Αρχίζει από ολόκληρες λέξεις και μικρές φρασούλες. Αφήνει τα παιδιά να τις διαβάσουν απ' τα χείλη του ολόκληρες και μετά έφτανε στους μεμονωμένους φθόγγους. Η μέθοδος αυτή έχει κάτι απ' τη φυσική μάθηση και την αυτόματη αντίληψη που είναι βάση και της απόκτησης της γλώσσας και στα παιδιά που ακούν. Το μόνο που χαρακτήριζε τη μεθόδου ήταν το ότι απαγόρευε τελείως κάθε χειρονομία στα παιδιά. Το ότι αυτό δεν είναι σωστό, όπως είπαμε, είναι γιατί η χειρονομία κι η μιμική στον «ακούοντα» άνθρωπο, συνοδεύει σαν εκφραστικό στοιχείο (τονισμού κλπ.) τον κανονικό λόγο. Σ' αυτό το ρόλο πρέπει να μένει και στο κωφό παιδί. Έχει αποδειχτεί πως όταν τα κωφά παιδιά αρχίζουν να μιλούν και επιτυγχάνουν να εκφράζονται και να επικοινωνούν με τους άλλους ανθρώπους, τα ίδια εγκαταλείπουν τις χειρονομίες, νιώθουν πως αυτές τα απομονώνουν, τα ξεχωρίζουν απ' τους άλλους. Η δίψα να μπορούν να μιλάνε κι αυτά κανονικά είναι μεγάλη. Ο καλός παιδαγωγός μπορεί να την εκμεταλλευτεί και να την κατευθύνει σωστά.

Θα ήθελα τέλος να γράψω και για την «Ολική μέθοδο» του καθηγητή Erwin Kern —άλλοτε Διευθυντού του Ινστιτούτου-Κωφολάλων της Heidelberg. (Έιχα την ευτυχία να τον γνωρίσω και να τον επισκεφθώ πολλές φορές). Ξεκινάει: 1) απ' τη γραφική εικόνα της λέξης (με το αντικείμενο ή την εικόνα του μαζί) και ασκεί τα παιδιά στη γραφή της. Η γραπτή γλώσσα, λέει, είναι παράσταση της φθογγόγλωσσας σε ορατή μορφή. Μεταξύ των μορφών του φαινομένου της γλώσσας (γραφική εικόνα, στοματική, χειρονομιών και ακουστικοκινήτικη) η γραφική εικόνα είναι εκείνη που εντυπώνεται πολύ ευκολότερα και διαρκεί πολύ, 2) συνεχίζει με χειλεσάνγνωση, 3) με απτική αισθητηριακή αντίληψη της λέξης, και 4) τέλος με κινήσεις, ομιλίες —με εξωτερικευση αρθρωτική. Ακολουθεί το στάδιο της

ανάλυσης απ' τη γραφή πρώτα. Η μέθοδός του είναι πολύ ενδιαφέρουσα. Την εκθέτει ο ίδιος στο βιβλίο του «Θεωρία και πράξις μιας ολικής γλωσσικής διδασκαλίας για το ακουστικά ανάπηρο παιδί» — Heidelberg 1958. Η ολική μέθοδος είχε και έχει μεγάλη διάδοση σ' όλο τον κόσμο. Μεγάλοι δάσκαλοι του λόγου, συγγραφείς κλπ. σε πολλές χώρες, την παραδέχτηκαν, την εφάρμοσαν κι έγραψαν γι' αυτήν. Ο μεγάλος δάσκαλός μου και ιδρυτής της «Σχολής της Βιέννης» καθηγητής γιατρός Emil Fröschels έλεγε πως «ο δρόμος αυτός της ολικής μεθόδου για τα παιδιά που γεννήθηκαν κουφά ή κουφάθηκαν ενωρίς, είναι ο μόνος σωστός. Για κείνους όμως που κουφάθηκαν μετά την εκμάθηση της γλώσσας, ο σωστός δρόμος είναι η συστηματική διδασκαλία των μεμονωμένων φθόγγων, εκείνων πρώτα που άρχισαν να χάνονται και πρώτοι εξαιτίας της κώφωσης».

Τελειώνοντας θάθελα να τονίσω πως η προσέγγιση με το κωφό παιδί και η προσπάθεια να του μάθει την «ανθρώπινη λαλιά», δεν είναι ένα «τεχνικοποιημένο παιδαγωγικό έργο». Είναι ένα τόλμημα «ένας ψυχικός άθλος», θέλει θυμικό θεμέλιωμα, θέλει και αγάπη και πίστη στον άνθρωπο. Όλα μπορεί να επιτευχθούν αρκεί να υπάρχει μαζί «νους και καρδιά», «σύστημα κι ενθουσιασμός», «τέχνη και αγάπη». Έτσι εμείς οι παιδαγωγοί που κινούμαστε στον ευαίσθητο αυτόν ανθρώπινο χώρο, θα κάνουμε το χρέος μας και θα πετύχουμε στα όρια βέβαια της ανθρώπινης προσπάθειας και μοίρας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. E. Fröschels: Lehrbuch der Sprachheilkunde (Logopädie), Wien-Leipzig 1913.
2. A. Kussmaul: Die Störungen der Sprache, Leipzig 1910.
3. E. Kern: Theorie und Praxis eines Ganzheitlichen Sprachunterrichtes für das Gehörsgeschädigte Kind, Freiburg 1958.
4. M. Seeman: Sprachstörungen bei Kindern, Halle (Saale) 1959.
5. H. Jussen: Die Erschliessung des verbalen Denkkreises im Taubstummenunterricht, 1961-
6. Κ.Γ. Καλαντζή: Διαταραχές του λόγου στην παιδική ηλικία. Συμβολή στην Παθολογία του λόγου, έκδ. Α', 1958 και Β' 1973, Αθήνα.
7. Κ.Γ. Καλαντζή: Η Ειδική Αγωγή χτες και σήμερα, περιοδ. ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τεύχος 32, Αθήνα 1984.
8. Αθ. Παπασιλέα: Διαταραχές του λόγου στην παιδική ηλικία, Αθήνα 1979.
9. ΛΟΓΟΘΕΡΑΠΕΙΑ: (Περιοδικό του Πανελληνίου συλλόγου ειδικών στις διαταραχές του λόγου, τεύχ. 1 και 2, Αθήνα 1983, 1984).
10. ΣΗΜ. ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ: Η παραπάνω μελέτη μου είναι επεξεργασία μιας πλατιάς ανακοίνωσής μου που έγινε με το ίδιο θέμα και τις ίδιες θέσεις στο 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο του Διδακτικού Προσωπικού όλων των Ιδρυμάτων και Σχολών βαρηνκόων και κωφών παιδιών, Αθήνα 1974.

Θ. Φ. Σαρηγιάννη
Φιλολόγου

ΚΑΛΒΟΣ, ΚΑΒΑΦΗΣ, ΕΛΥΤΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ

Η γλώσσα είναι δημιουργία
Noam Chomsky

Τρεις ποιητές, που ο καθένας τους κατέχει σημαντική θέση στη λογοτεχνία μας και σφραγίζει την εποχή του, είναι ο ιδιότυπος στη γλώσσα και στη μετρική Ανδρέας Κάλβος, ο μεγάλος Αλεξανδρινός Κ.Π. Καβάφης και ο τραγουδιστής του Αιγαίου, του φωτός και της θάλασσας Οδυσσεάς Ελύτης.

Όπως είναι φυσικό, και οι τρεις χρησιμοποιούν, στο λογοτεχνικό τους έργο, ένα πλήθος λέξεων και εκφράσεων σε διάφορους συνδυασμούς, ανάλογα με τη συντακτική πλοκή, που επιβάλλει ο ποιητικός λόγος.

Η λέξη είναι το μοναδικό και πρωταρχικό συστατικό στοιχείο της έκφρασης. Το κύτταρο του λόγου. Η βάση και η αφετηρία της λογοτεχνίας. Με την εργασία αυτή θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε αν υπάρχει κάποια σχέση στις λέξεις που χρησιμοποιούν οι τρεις αυτοί ποιητές και αν η λογοτεχνική τους έκφραση παρουσιάζει κοινά σημεία. Θα επιχειρήσουμε κάποιες συγκρίσεις επισημαινώντας παράλληλα ποιητικά κείμενα και θα σχολιάσουμε μερικές χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Α. Αρχίζουμε με τη λέξη «αγάπη». Ο Κάλβος τη χρησιμοποιεί 4 φορές, ο Ελύτης στο «Άξιον Εστί» 5 και ο Καβάφης 14. Ο Κάλβος γράφει:

και ατίμητα δώρα:

αγάπην, αρετήν

εύσπλαχνον στήθος.¹

Ενώ ο Καβάφης τονίζει:

Πρόσωπα της αγάπης, όπως τάθελεν

η ποίησίς μου... μες στες νύχτες της νεότητός μου,

μέσα στες νύχτες μου, κρυφά συναντημένα...²

Τη λέξη «δάκρυ» χρησιμοποιεί 20 φορές ο Κάλβος, 16 ο Ελύτης στο «Άξιον Εστί» και 6 ο Καβάφης. Ας θυμηθούμε το συγκλονιστικό:

Πού να βρω την ψυχή μου

το τετράφυλλο δάκρυ!³

Ο στίχος αυτός του Ελύτη είναι από τους πιο χαρακτηριστικούς.

Ο Καβάφης στο ποίημα «Τα άλογα του Αχιλλέως» φορτίζει αυτή τη λέξη με έναν ιδιαίτερο τρόπο και την αξιοποιεί δημιουργικά:

Τα δάκρυα είδε ο Ζευς των αθανάτων

αλόγων και λυπήθη...

... Όμως τα δάκρυά των...

...εχόνανε τα δυο τα ζώα τα ευγενή.⁴

Μια τελειώς διαφορετική χρήση της λέξης από τον Κάλβο:

Εγώ τα σκήπτρα σιάζοντα

αίματος και δακρύων

καταπατώ.⁵

Στον ίδιο ποιητή μια άλλη νοηματική απόχρωση της λέξης:

Ας το δροσίση πάντοτε

με τ' άργυρά της δάκρυα

η ροδόπεπλος κόρη.⁶

Στο «Άξιον Εστί» υπάρχει 23 φορές η λέξη «άνθρωπος». Στον Καβάφη 11.

Διαβάζουμε στη 2η Ωδή του Κάλβου:

και εις τον τραχύν τον δύσκολον

της Αρετής τον δρόμον,

του ανθρώπου τα γόνατα

ιδού πετάουν.⁷

Ο Αντιφωνητής στη «Μαρία Νεφέλη» του Ελύτη λέει:

Είναι που οι άνθρωποι δεν το θελήσανε ειδαλλιώς...

Μες στο κενό θησαυρίδα και τώρα πάλι

μες στους θησαυρούς μένω κενός.⁸

Ο Καβάφης στα 154 ποιήματά του χρησιμοποιεί 12 φορές τη λέξη «κόσμος». Ο Ελύτης στο «Άξιον Εστί» 38 φορές.

Ο Κάλβος στην Ωδή «Εις Χίον» γράφει:

ας γένη, ας γένη μίσημα

παντός του κόσμου.⁹

Η πιο συγκλονιστική ενσωμάτωση της λέξης αυτής στο ποιητικό κείμενο γίνεται στο τέλος του «Άξιον Εστί»:

Νυν η ταπεινώση των Θεών

Νυν η σποδός του Ανθρώπου

Νυν νυν το μηδέν

και Αιέν ο κόσμος ο μικρός, ο Μέγας!¹⁰

Στον Κάλβο η λέξη «θάλασσα» υπάρχει 43 φορές, στο «Άξιον Εστί» 12 και στον Καβάφη 5. Ας διαβάσουμε την 8η στροφή της 1ης Ωδής του Κάλβου:

Άγρια, μεγάλα τρέχουσι

τα νερά της θαλάσσης,

και ρίπτονται και σχίζονται

βίαια επί τους βράχους

αλβιονείους.¹¹

Τώρα μια άλλη ποιητική σύλληψη, με διαφορετική έκφραση βέβαια, αλλά και με κάποιες ομοιότητες. Από τη «Μαρία Νεφέλη» του Ελύτη:

Ξορκίζουμε τις νύχτες όρθιοι κατάντικρο

της ταραγμένης θάλασσας ξέμπαρκοι ναυτικοί

που εχάσαμε το θείο νανάγιο για πάντα.¹²

Στο «Άξιον Εστί» συναντάμε 12 φορές τη λέξη «πέλαγος». Στον Καβάφη 2. Η μια στο ποίημα «Του πλοίου»:

ένα μαγευτικό απόγευμα.

Το Ιόνιον πέλαγος ολόγυρά μας.¹³

Η δεύτερη στο ποίημα «Μέρες του 1909, 10 και 11»:

*Ενός τυραννισμένου πτωχοτάτου ναυτικού
(από νησί του Αιγαίου Πελάγους) ήταν υιός.¹⁴
Στη 18η στροφή της 1ης Ωδής του Κάλβου διαβάζουμε:*

*Μοσχοβολάει το κλίμα σου,
ω φιλάτη πατρίς μου,
και πλουτίζει το πέλαγος...¹⁵*

Τη λέξη «φως» τη συναντάμε 18 φορές στο «Άξιον Εστί», 11 φορές στον Καβάφη και 11 φορές στον Κάλβο. Ας δούμε μια περίπτωση από κάθε ποιητή. Στο «συνθετικό και πολύφωνο» «Άξιον Εστί»:

*Τόσο φως μες στο αίμα,
που κι η αγάπη μου πήρε
το κράτος και το νόημα τ' ουρανού.¹⁶*

Ποίημα-κλειδί που αποκαλύπτει την καιρία σημασία που έχει το φως στην ποίηση του Καβάφη είναι το «Για νάρθουν—»:

*Ένα κερί αρκεί. Το φως του το αμυδρό
αρμόζει πιο καλά...*

*Η κάμαρη απόγει
να μη έχει φως πολύ...*

*... και με το λίγο φως—
μέσα στην ρέμβην έτσι θα οραματισθώ
για νάρθουν της Αγάπης, για νάρθουν οι Σκιές.¹⁷*

Ο μεγαλόπνοος Κάλβος, σε στίχους που θυμίζουν χορικό του Αισχύλου, δίνει στη λέξη «φως» μια άλλη διάσταση:

*Των οσίων τα πνεύματα
ως αργυρέα ομίχλη
τα υψηλά αναβαίνει,
και εις ποταμούς διαλύεται
φωτός και δόξης.¹⁸*

Η λέξη «νύχτα» βρίσκεται 54 φορές στον Κάλβο, 18 στον Καβάφη και 13 στο «Άξιον Εστί».

Στις «Φωνές» ο Καβάφης με υποβλητικό τρόπο αισθητοποιεί τις αναμνήσεις μιας ζωής:

*ήχοι από την πρώτη ποίησι της ζωής μας—
σα μουσική, την νύχτα, μακρινή, που σβύνει.¹⁹*

Ας προσέξουμε κάποια σχέση με τα λόγια της Μαρίας Νεφέλης από την «Παρουσία»:

*Όλη την ώρα μου 'λεγε «θυμάσαι;»
Τι να θυμηθώ. Μονάχα τα όνειρα
θυμάμαι γιατί τα βλέπω νύχτα.²⁰*

Με πόση δύναμη φορτίζεται η λέξη «νύχτα» στην «Πορεία προς το μέτωπο» από το «Άξιον Εστί»:

*Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε
ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον
άλλο, ίδια τυφλοί.²¹*

Διαβάζοντας την 5η στροφή της 1ης Ωδής του Κάλβου παρατηρούμε ότι οι τρεις τελευταίοι στίχοι συσχετίζονται με τους στίχους του Καβάφη από τις

«Φωνές» και με τους στίχους του Ελύτη από τη «Μαρία Νεφέλη».

*Συ, όταν τα ουράνια
ρόδα με το αμαυρότατον
πέπλον σκεπάξη η νύχτα,
συ είσαι των ονείρων μου
η χαρά μόνη.²²*

Το ρήμα «επιστρέφω» το συναντάμε 11 φορές στον Καβάφη, 2 στο «Άξιον Εστί». Διαβάζουμε την 25η στροφή της Ωδής του Κάλβου «Εις Μούσας»:

*Και τώρα εις τέλος φέρετε
την μακράν ξενιτείαν.
Χρόνος χαράς επέστρεψε,
και λάμπει τώρα ελεύθερον
το Δέλφιον όρος.²³*

Στην αισθησιακή ατμόσφαιρα του ποιήματος «Επέστρεψε» εντάσσει ο Καβάφης και το ρήμα αυτό:

*Επέστρεψε σιγνά και παίρνε με,
αγαπημένη αίσθησις επέστρεψε και παίρνε με—
... την νύχτα,*

όταν τα χείλη και το δέρμα ενθουμούνται...²⁴

Θα τολμήσουμε και πάλι να αξιολογήσουμε και να θεωρήσουμε ως πιο επιτυχημένο το αισθητικό αποτέλεσμα στους στίχους του Ελύτη:

*Άξιον Εστί το χέρι που επιστρέφει
από φόνο φριχτόν και τώρα ξέρει
ποιος αλήθεια ο κόσμος που υπερέχει
ποιο το «νυν» και ποιο το «αιέν» του κόσμου.²⁵*

Η λέξη «ηδονή» στον «αισθαντικό» ποιητή Καβάφη υπάρχει 30 φορές και 5 στο «Άξιον Εστί». Όμως υπάρχει και στον Κάλβο:

*Φθάνει τώρα το κέρασμα,
φθάνει ο χορός και τ' άσμα·
κάθε ηδονή το μέτριον
εάν αγαπά, ας προσφύγωμεν
εις χαράν άλλην.²⁶*

Ρεαλισμός και αισθησιακή τόλμη χαρακτηρίζουν τους παρακάτω στίχους του Καβάφης, στους οποίους κυριαρχεί το ερωτικό στοιχείο:

*Στο ποίημα «Επήγα»
Κι ήπια από δυνατά κρασιά, καθώς
που πίνουν οι άνδρείοι της ηδονής.²⁷*

Στο ποίημα «Πολυέλαιος»
*Γι' άτολμα σώματα δεν είναι καμωμένη
αυτής της ζέστης η ηδονή.²⁸*

Το ίδιο τολμηρά και ρεαλιστικά, σ' ένα άλλο βέβαια επίπεδο, γράφει και ο Ελύτης στο «Άξιον Εστί»:

*Ενωρίς εξύπνησα τις ηδονές
ενωρίς τη λεύκα μου άναγα*

*.....
Έριξα το σκοτάδι στο κρεβάτι του έρωτα
.....*

και γεννήσανε πάλι τα ορατά.²⁹

Στο «Άξιον Εστί» συναντάμε 33 φορές τη λέξη «ήλιος», στον Καβάφη 2 και στον Κάλβο στις εξής, κυρίως, περιπτώσεις: Ωδή 1η, στροφή 6η, στίχος 3ος - 2, 10, 2 - 3, 14, 3 - 3, 20, 2 - 5, 7, 4 - 6, 21, 3 - 8, 5, 1...

Στον Καβάφη, η πρώτη φορά είναι στον τίτλο του ποιήματος «Ο ήλιος του απογεύματος» και η δεύτερη στο ίδιο ποίημα:

Πλάι στο παράθυρο ήταν το κρεβάτι·

ο ήλιος του απογεύματος τώφθανε ως τα μισά.³⁰

Μια άλλη ατμόσφαιρα και μια άλλη ποίηση στο «Άξιον Εστί»:

Της Δικαιοσύνης ήλιε νοητέ

και μυσταίνη συ δοξαστοική

μη παρακαλώ σας μη

λημονάτε τη χώρα μου!³¹

Πάλι από το «Άξιον Εστί»:

Καλό το νερό

και πέτρινο το χέρι του μεσημεριού

που κρατεί τον ήλιο στην ανοιχτή παλάμη του.³²

Και στον ήλιο πάλι να με αφήνει

σαν αρχαίο χαλκί των Κυκλάδων!³³

Την ίδια λέξη ο Κάλβος στην Ωδή «Εις Σάμον» τη χρησιμοποιεί ως εξής:

Ω κατοικία Ζεφύρων,

όταν αλλού τον ήλιου

καίουν τα βοννά οι ακτίνες

ή τον χειμώνα η νύκτα

κόπτη τας βρύσεις...³⁴

Στη λέξη «ήλιος» φαίνεται πιο έντονα το προσωπικό εκφραστικό στοιχείο του κάθε ποιητή. Οι λέξεις είναι το υλικό που τους βοηθάει να χτίσουν αυτό που λέμε «ύφος» και δημιουργεί τη χαρακτηριστική εκείνη ιδιαιτερότητα στην έκφραση.

Η λέξη «άνεμος» βρίσκεται 35 φορές στον Κάλβο και 18 στο «Άξιον Εστί». Ο Καβάφης τη χρησιμοποιεί μόνο στο ποίημα «Δέησης»:

στην Παναγία μπροστά ένα υψηλό κερί

για να επιστρέψει γρήγορα και ναν' καλοί καιροί—

και όλο προς τον άνεμο στήνει τ' αυτί.³⁵

Είναι φανερή η αγωνία, η ελπίδα, η πίστη και η προσμονή της μάνας.

Ας διαβάσουμε τώρα μια στροφή του Κάλβου και ας τη συγκρίνουμε με τους στίχους του Καβάφη.

Ακούω του λυσσώντος

ανέμου την ορμήν

κτυπά με βίαν· ανοίγονται

του ναού τα παράθυρα

κατασχισμένα.³⁶

«Ιδού» τώρα ο ποιητής του Αιγαιοπελαγίτικου ήλιου στο «Άξιον Εστί»:

Στις πλαγιές που αγναντεύουν

και φωνή τους ανέμους

το πέλαγο ετάραξεν...³⁷

Σε ένα άλλο σημείο:

*Και τα δέντρα βαδίζουν στο πλάι μου,
εναντίον του ανέμου.³⁸*

Πάλι από το «Άξιον Εστί» στίχοι που μας θυμίζουν το ποίημα «Δέησης»:

*Άξιον Εστί το χέρι της Γοργόνας
που κρατά το τρικάρτο σα να το σώζει
σα να το κάνει τάμα στους ανέμους
σα να λέει να τ' αφήσει και πάλι όχι...³⁹*

Σημειώνουμε την αντιστοιχία:

Η Γοργόνα — Η Παναγία,
το τρικάρτο — ο ναύτης,
το τάμα — ένα υψηλό κερί,
σα να το σώζει — για να επιστρέφει γρήγορα.

Η λέξη «ουρανόσ» υπάρχει 24 φορές στον Κάλβο, 21 στο «Άξιον Εστί» και 2 στον Καβάφη. Οι στίχοι από το «Άξιον Εστί» είναι:

*Τόσο φως μες στο αίμα,
που κι η αγάπη μου πήρε
το κράτος και το νόημα τ' ουρανού.⁴⁰*

Ο Καβάφης με μια εικόνα-ζωγραφιά περιγράφει:
Θάλασσας του πρωιού κι ανέφελου ουρανού
λαμπρά μαβιά, και κίτρινη όχθη.⁴¹

Η εικόνα του Καβάφη σε λυρισμό, και ειδικότερα σε λυρική τόλμη, έχει κάποια σχέση με τους στίχους του Κάλβου:

*Από τον ουρανό,
όπου τα μελανόπτερα
σύννεφα αμμενίζουν,
το ψυχρόν της αγύριον
ρίπτει η σελήνη...⁴²*

Τη λέξη «αίμα» τη συναντάμε 22 φορές στο «Άξιον Εστί», 15 στον Κάλβο και 6 στον Καβάφη. Ο Ελύτης στο «Άξιον Εστί» λέει:

*Πως για σένα τα αίματα
για σένα τα δάκρυα
Στους αιώνες το πάλεμα
το φοιχτό και το υπέροχο
Η σαγήνη για σένα και η ομορφιά...⁴³*

Ανοιχτή πληγή, ισχυρό βίωμα, πηγή έμπνευσης του Καβάφη θεωρείται ο ηδονικός ερωτισμός, που κατέχει πρωτεύουσα θέση σε ολόκληρη την ποίησή του και ειδικά στο ποίημα «Πέρασμα». Επισημαίνουμε την επανάληψη της λέξης «αίμα» μαζί με τα δυο επίθετα που τη συνοδεύουν.

*Κι ως είναι (για την τέχνη μας) σωστό,
το αίμα του, καινούριο και ζεστό,
η ηδονή το χαίρεται...
το αισθητικό παιδί με το αίμα του καινούριο και ζεστό.⁴⁴*

Με τους στίχους από το «Άξιον Εστί» παρουσιάζουν κάποια ομοιότητα οι στίχοι του Κάλβου:

*Τον καρτερού Αιακίδου
την φήμην εξηλεύσατε*

(αείμνηστος, θαυμάσιος
ζήλος) και τ' αίμα εχύσατε
δια την Ελλάδα.⁴⁵

Επίσης ας θυμηθούμε τους στίχους της 33ης στροφής της 3ης Ωδής του Κάλβου, που αναφέραμε όταν μιλούσαμε για τη λέξη «δάκρυ».

Τη λέξη «ελληνικός» τη χρησιμοποιεί 22 φορές ο Καβάφης, 2 ο Ελύτης και ο Κάλβος στους στίχους 2, 19, 2 – 2, 20, 4 – 7, 17, 2 κ.α.

Η Ελληνική επανάσταση του 1821 συγκίνησε, συγκλόνησε τον Κάλβο και τον έκανε ποιητή. Έτσι ερμηνεύεται ο φλογερός πατριωτισμός του και η πληθωρική του έξαρση.

Νέοι, γυναίκες, γέροντες,
Ελληνικά θηρία,
φιλούσιν, αποσπάουσι
τους κλάδους, στεφανώνουσι
τας κεφαλάς των.⁴⁶

«Ένωσα Έλληνας οργανικά και ακατανίκητα» λέει ο Ελύτης. Η αγάπη του για την Ελλάδα και την Ελληνική γλώσσα εκφράζεται στους στίχους του:

Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική
το σπίτι φτωχικό στις αμμουδιές του Ομήρου...
Μονάχη έγνοια η γλώσσα μου,
με τα πρώτα λόγια του Ύμνου!⁴⁷

Σε άλλο σημείο του «Άξιον Εστί» διαβάζουμε:

Στα μάτια ένα δελφίνι σύρετέ μου
να 'ναι ταχύ, κι ελληνικό, και να 'ναι η ώρα έντεκα!⁴⁸

Είναι χρήσιμο να δούμε πόσες φορές συναντάμε στα 154 ποιήματα του Καβάφη μια ποικιλία από τις ετυμολογικά συγγενείς παρακάτω λέξεις: Ελλάς 2 φορές, Έλλην 19, ελληνίζω 2, ελληνικός 22, ελληνικά (τα) 4, ελληνικά (επίρρημα) 3, ελληνική 1, ελληνής 2, ελληνισμοί (στη γλώσσα) 1, ελληνισμός 2, ελληνομάθεια 1, ελληνοντυμένος 1.

Χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι:
Γπήρξεν έτι το άριστον εκείνο, Ελληνικός –
ιδιότητα δεν έχ' η ανθρωπότης τιμιότεραν·
εις τους θεούς ευρίσκονται τα πέραν.⁴⁹

Περνάμε στο ποίημα «Στα 200 π.Χ.»:
Κι απ' την θαυμάσια πανελλήνιαν εκστρατεία...
την απαράμιλλη: βγήκαμ' εμείς·
ελληνικός καινούργιος κόσμος, μέγας...

Και την Κοινήν Ελληνική Λαλιά
ως μέσα στην Βακτριανή την πήγαμεν, ως τους Ινδούς.⁵⁰

Στο ποίημα «Θέατρον της Σιδώνος (400 μ.Χ.)» ο 3ος στίχος μάς θυμίζει το πάθος και του Ελύτη για την Ελληνική γλώσσα.

ενίοτε συνθέτω εν γλώσση ελληνική
λίαν ευτόλμους στίχους...⁵¹

Ο Καβάφης έκλεισε κάποτε μια ομιλία του με τη φράση: «Είμαι κι εγώ Ελληνικός. Προσοχή, όχι Έλλην, ούτε Ελληνίζων, αλλά Ελληνικός».⁵²

Τα λόγια αυτά του ποιητή της «Ιθάκης» είναι διατυπωμένα με τέτοια σαφήνεια και ακριβεία ώστε να μη χρειάζεται για το θέμα αυτό καμιά άλλη διευκρίνιση.

Β. Οι κυριότερες λέξεις που χρησιμοποιούν και οι τρεις ποιητές είναι:
 αγάπη, αλήθεια, άγιος, αγκαλιάζω, Αιγαίο, αίμα, αιώνας, ακούω, αλήθεια, αλλάζω, ανάγκη, ανεβαίνω, άνεμος, άνθος, άνθρωπος, ανοίγω, αρπάζω, αρχαίος, Ασία, αυτός (Καβάφης: 160 φορές — «Άξιον Εστί»: 90), αφήνω,
 βαθύς, βαρύς, βλέμμα, βλέπω (Καβάφης: 58 φορές — «Άξιον Εστί»: 44), βράδυ,
 γαλήνη, γελώ, γενναίος, γέροντας, γίνομαι, γλώσσα, γνώμη, γυναίκα, γυρεύω,
 δάκρυ, δεύχω, δίνω, δόξα, δρόμος, δύναμη/-ις, δύσκολος δώρο(ν),
 εδώ, έθνος, ελαφρός, Έλλην(ας), ελληνικός, επιστρέφω, έργο(ν), έρχομαι, έρωσ/έρωτας, ευχή, εχθρός, έχω,
 ζητώ, ζωή,
 ηδονή, ήλιος, ημέρα, ήρωσ/ήρωας,
 θάλασσα, θέλω, Θεός, θυσία,
 ιδέα, ίδιος, ιδού,
 καθαρός, καιρός, καίω, καλός, καλώ, κάμπος, καπνός, καρδιά, κατεβαίνω, κατοικώ, κερί, κεφάλι/κεφαλή, κήπος, κίνδυνος, κλαίω, κοιμάμαι, κοιτάζω, κόμη, κόρη, κορμί, κόσμος, κρατώ, κρίνος, κρύος, κύμα, κυριεύω,
 λαιμός, λάμπω, λάμψη/-ις, λατρεύω, λέ(γ)ω («Άξιον Εστί»: 75 φορές — Καβάφης: 72), λευκός, λόγος, λυπημένος,
 μακράν/μακριά, μάταιος, μαχαίρι, μέγας/μέγας, μένω, μέτρο(ν), μέτωπο(ν), μητέρα, μικρός, μνήμη, μοίρα, μόλις, μορφή, μουσική,
 ναός, νέο(ν), νερό, νησί/νήσος, νόμος, νους, νυξ/νύχτα, ξένος, ξύλινος (ξύλο),
 οδός, όμως, όνειρο, όνομα, όπως όργανο(ν), ορθός, όταν, ουρανός, οφθαλμός, όχθη, όχι,
 πάθος, παιδί, πάλι, παράθυρο, πατρίς/πατρίδα, πέλαγος, πίνω, πλέω, πλήθος, πλούτος, πνεύμα, πνοή, πόλεμος, πολύς, προσπάθεια, πρόσωπο(ν), πρώτος, ρίπτω/ρίχνω, ρόδο—Ρόδο (ροδόπεπλος: Κάλβος 4η Ωδή, 2η στροφή, 3ος στίχος),
 σελήνη—Σελήνη, σημαίνω, σκληρός, σκορπώ/σκορπίζω, σκοτεινός, σοβαρός, στέκομαι, στεφανώνω (στεφανώνομαι), στήθος, συνειδηση/-ις, σώμα, ταράζομαι, / ταράττομαι, τέλος, τιμή, τρέμω, τρέχω, τρομερός, τώρα, υάκινθος—Υάκινθος (υακίνθινου: Κάλβος: 5η Ωδή, 2η στροφή, 4ος στίχος), υιός, υπάρχω, υπηρετώ, ύπνος, υψηλός, υφώνω,
 φαίνομαι, φέρνω/φέρω, φεύγω, φήμη, φίλος, φιλώ (φιλώντας: «Άξιον Εστί» 2.56.25, δηλαδή τα Πάθη, σελίδα 56, στίχος 25), φλόγα (Κάλβος: 29 φορές), φοβερός, φόβος, φορά, φριχτός/φριχτός, φροντίδα, φθάνω/φτάνω, φυλάγω, φύλλο(ν), φύση/-ις, φυσώ, φωνάζω, φωνή, φως, φωτίζω,
 χαίρομαι, χαμογελώ (χαμογελάεις: Κάλβος 3η Ωδή, 10η στροφή, 3ος στίχος), χάνομαι, χαρά, το χελι (τα χελιη), χέρι («Άξιον Εστί»: 47 φορές — χέρια: Καβάφης 11 φορές), χρόνος, χρυσός, χύνω, χώμα, χώρα,
 ψιθυρίζω, ψυχή,
 ώρα, ωραίος (Καβάφης 43 φορές — «Άξιον Εστί» 11 φορές).

Γ. Από όλα αυτά νομίζουμε ότι φάνηκε πως ο Κάλβος, ο Καβάφης και ο Ελύτης, παρά τις διαφορές και τις ιδιοτυπίες τους, παρουσιάζουν κάποιες ομοιό-

τητες στη γλώσσα, στις λέξεις και στα εκφραστικά μέσα που χρησιμοποιούν. Σε μερικούς στίχους το γλωσσικό αισθητήριο λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο και στους τρεις. Η ποιητική έκφραση, ο λόγος, η δομή, το ύφος, οι λέξεις έχουν κοινά στοιχεία. Αν και ο καθένας από τους τρεις έχει τον ιδιαίτερο τρόπο του στην έκφραση, ωστόσο σε κάποιους στίχους υπάρχει μια «λεξιλογική» συνάντηση ανάμεσά τους.

Αφού μελετήσει κάποιος τις λέξεις και τα κείμενα, που είδαμε παραπάνω, μπορεί να καταλήξει στα εξής συμπεράσματα:

1. Διάχυτο είναι και στους τρεις το λυρικό στοιχείο. Μια λυρική τόλμη διαποτίζει τους στίχους των ποιημάτων τους. Η λυρική αυτή έκφραση εξωτερικεύεται, σαν απόρροια της ευαισθησίας του, πιο έντονα στον Ελύτη με εικόνες, μεταφορές, συνειρμούς και υπερρεαλιστικές αισθητικές αναζητήσεις. Ο Κάλβος φθάνει σε τολμηρές λυρικές εξάρσεις. Στον Καβάφη ο λυρισμός αποπνέει τρυφερότητα και χαρακτηρίζεται από συγκίνηση αλλά και αξιοπρέπεια.

2. Ο έρωτας παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην ποίηση του Καβάφη και του Ελύτη. Θερμαίνει το στίχο, φλογίζει το λόγο και οι λέξεις από γλωσσικά σύμβολα γίνονται ερωτικά λατρευτικά αφιερώματα. Ο έρωτας είναι θέμα διαχρονικό. Συγκινεί πάντοτε τους ανθρώπους και ιδιαίτερα τους ποιητές. Αισθαντικοί λογοτέχνες όπως ο Καβάφης και ο Ελύτης δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν εξαίρεση. Μάλιστα το ερωτικό στοιχείο συνδυάζεται και με έναν αποκαλυπτικό ρεαλισμό, που δίνει στην ποίηση του Καβάφη και του Ελύτη μια πρωτοποριακή διάσταση και ανοίγει καινούριους δρόμους ελεύθερης και ανανεωμένης έκφρασης στη λογοτεχνική δημιουργία.

3. Τα στοιχεία της φύσης (θάλασσα, άνεμος, ουρανός, ήλιος) έχουν μια επιβλητική παρουσία, που οδηγεί κατευθείαν σε συνειρμικές αναδρομές στους Προσωκρατικούς φιλοσόφους.

4. Η λατρεία του φωτός είναι κοινό στοιχείο· ωστόσο διαφοροποιείται στα ειδικότερα θέματα. Στον Ελύτη διαπιστώνουμε την κυριαρχία του ήλιου, στον Καβάφη μας παρουσιάζεται συχνά ένα μισοσβησμένο αδύναμο φως, ενώ στον Κάλβο η νύχτα σκεπάζει «με το αμαυρότατον πέπλον τα ουράνια ρόδα» αισθητοποιώντας μια βαριά και καταθλιπτική συναισθηματική κατάσταση.

5. Χρησιμοποιούν πολύ τα ονόματα και λιγότερο τα ρήματα· όμως τα ρήματα στην πρόταση έχουν καιρία σημασία. Ο ρόλος τους είναι καθοριστικός στη δομή του ποιητικού λόγου.

6. Πολλά στοιχεία συμβολισμού επισημάναμε σε στίχους και των τριών. Ο Καβάφης και ο Ελύτης μπορεί τελικά να ξεπέρασαν το συμβολισμό και να προχώρησαν σε άλλα μονοπάτια της Τέχνης. Ωστόσο η σφραγίδα αυτού του ποιητικού ρεύματος χαράχθηκε ανεξίτηλα στο έργο τους.

7. Μια ακαθόριστη μελαγχολία φαίνεται να διακατέχει και τους τρεις ποιητές. Ένα παράπονο, μια πίκρα, ένας καημός. Γενικά ένας ψυχισμός παρόμοιος, ένα ψυχικό βάρος, ένα συναισθηματικό κενό, μια συγκινησιακή φόρτιση τους χαρακτηρίζει και τους συνδέει.

8. Μια τραγικότητα, που μερικές φορές στον Κάλβο και στον Καβάφη φθάνει τα όρια της απελπισίας και της απόγνωσης δίνει στην ποίησή τους ένα δραματικό και ζοφερό πάθος, που το αλαφρώνει μόνο η ομορφιά και η ηδονή της Τέχνης.

9. Ο άνθρωπος και ο κόσμος «ο μικρός, ο Μέγας!» συγκροτούν το φιλοσοφικό υπόστρωμα των τριών ποιητών, που έχει τις ρίζες και τις βάσεις του, ίσως, στον Πυθαγόρα, στον Ηράκλειτο, στον Εμπεδοκλή και στο Δημόκριτο.

10. Έντονο, παρατηρούμε, το θρησκευτικό στοιχείο στην ποίηση κυρίως του Ελύτη. Ολόκληρο το «Άξιον Εστί» διαπνέεται από μια βαθιά θρησκευτικότητα: κυρίαρχη θέση στο έργο έχει η Βυζαντινή μουσική και φαλαμωδία. Στον Καβάφη η θρησκευτικότητα κινείται σ' ένα άλλο επίπεδο συναισθηματικό, που συνδέεται με τις ανθρώπινες σχέσεις, την τρυφερότητα, την ερωτική αγάπη (Μύρης· Αλεξάνδρεια του 340 μ.Χ.) ή την αγάπη της μητέρας (Δέησις).

11. Ελληνοκεντρικοί ποιητές και οι τρεις δίνουν στην Ελλάδα μια θέση, που πραγματικά δεσπόζει στην ποίησή τους. Η Ελλάδα σαν Ιδέα, Σύμβολο και Όραμα δίνει στο στίχο του Κάλβου, του Καβάφη και του Ελύτη φτερά για να πετάξει σε «αετόμορφα ψηλά βουνά», σε «Θερμοπύλες» που όσοι τις «φυλάγουν» πρέπει να έχουν «αρετήν και τόλμην». Έτσι ο στίχος καταξιώνεται και από λογοτεχνική λόγια έκφραση γίνεται τραγούδι της Λευτεριάς, της ελπίδας κι ακόμα Ύμνος και λάβαρο του λαού.

12. Οι τρεις ποιητές δεν δεσμεύονται από γλωσσικές προκαταλήψεις. Δεν αποφεύγουν να χρησιμοποιήσουν τη μια ή την άλλη λέξη ή έκφραση, επειδή ανήκει στη δημοτική ή στην καθαρεύουσα. Στα ποιήματά τους βλέπουμε να βρίσκονται στους ίδιους στίχους απλές, λαϊκές μαζί με λόγιες, αρχαιοελληνικής προέλευσης, λέξεις, παρμένες από τον πλούτο, την αφθονία, το θησαυρό της ενιαίας και διαρκώς εξελισσόμενης ελληνικής γλωσσικής παράδοσης. Το αισθητικό αποτέλεσμα είναι πραγματικά εντυπωσιακό και αυτό οφείλεται, ως ένα σημείο, και στην «πολυφωνική» γλώσσα.

Δ. Ειδικότερα, ως προς το θέμα της γλωσσικής έκφρασης, θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε τις εξής παρατηρήσεις:

Η γλώσσα του Κάλβου προβλημάτισε ιδιαίτερα τους μελετητές. Ο ποιητής κατηγορήθηκε ότι έφθασε σε μια γλωσσική αναρχία. Ο Οδυσσεύς Ελύτης σε ένα πολύ χρήσιμο κείμενό του σημειώνει πολύ εύστοχα: «Υπάρχει πριν απ' όλα, μέσα στις Ωδές, ένα ποσοστό από εντελώς αρχαϊζουσες κι εντελώς δημοτικές λέξεις: εχθαίρουν, αμαυρότατον, αλαλάζον, υψήνορα — από τη μια· κι από την άλλη: αγώνας, περιβόλια, ούτ' ένα χέρι, ξεφυτρώνουν, αστέρας, αστάχια... Όλες αυτές οι μυστηριακές μεταθέσεις, που για λογαριασμό τους, μονάχα η χειρονομία της έμπνευσης θα μπορούσε ν' απολογηθεί, εξαγιάζονται από τόσο ευνοϊκά αποτελέσματα, ώστε ν' αποτελούνε χωρίς κανένα διαταγμό, για μας τους νεότερους, παραδείγματα ενθαρρυντικά. Δε θέλω βέβαια να πω ότι μονάχα μετατρέποντας σε κανόνα την εξαίρεση θα πραγματοποιήσουμε μια καινούρια και ζωντανή ποίηση. Αλλά ότι τα τομήματα του Κάλβου είναι στα χέρια μας ισάριθμα όπλα που δεν πρέπει, δεν είναι σωστό να τ' αφήσουμε αχρησιμοποίητα...». ⁵³ Οι γλωσσολόγοι Νικόλαος Π. Ανδριώτης και Γεώργιος Ι. Κουρμούλης έχουν γράψει μελέτες με θέμα: «Η γλώσσα του Κάλβου».

Ο Καβάφης επιλέγει ελεύθερα, αλλά με προσοχή και έντονη προσπάθεια, τις λέξεις που χρησιμοποιεί κατά την ποιητική του δημιουργία. Είναι χαρακτηριστικά τα όσα λέει ο ίδιος σχετικά με τη γλώσσα: «Συμφωνώ με την γνώμη να περιορισθεί η προς την αρχαίαν τάσις της καθαρευούσης, και δια της αφθόνου εισαγωγής λέξεων και τύπων της δημώδους να διορθωθώσιν αι ασχημίαι της, να πληρωθώσιν αι ελλείψεις της, και να δοθή ζωή εις τας νεκράς της καλλονάς...». ⁵⁴

Εξάλλου ο εγκυρότερος και σοβαρότερος μελετητής του Καβαφικού έργου Γ.Π. Σαββίδης, απαντώντας στο ερώτημα «Τί ετόμισε στην Τέχνη ο Καβάφης;»,

μας κατατοπίζει υπεύθυνα και επιγραμματικά: «Αλήθεια, μια μεγάλη διαφορά του Καβάφη απέναντι σε όλους τους Έλληνες συγχρόνους του, είναι, θαρρώ, η ρεαλιστική νηφαλιότητά του απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα. Έγινε δημοτικιστής από νωρίς, αλλά αρνήθηκε να γίνει «καθαρευουσιάνος» της δημοτικής, δηλαδή νοθευτής της ζωτικής γλωσσικής παράδοσής μας. Προσπάθησε να σώσει και να ταιριάζει με ποιητική ακρίβεια όλα τα ζωντανά στοιχεία της γλώσσας μας: αρχαία, μεσαιωνικά, νεότερα — εκκλησιαστικά, λογοτεχνικά, ιδιωματικά και αγοραία, όπως, με άλλο τρόπο, το προσπάθησε και ο Παλαμάς. Μα ο Καβάφης το επέτυχε σε ασύγκριτο βαθμό, με την προσήλωση, την απλότητα, την τόλμη και την ιστορική αίσθηση που είπαμε...».⁵⁵

Για τη γλώσσα του Καβάφη έγινε στο Τρίτο Συμπόσιο Ποίησης, που ήταν αφιερωμένο στον Αλεξανδρινό ποιητή των «Κερίων», τον Ιούλιο του 1983 στην Πάτρα, μια πολύ ενδιαφέρουσα και αξιόλογη εισήγηση από τον καθηγητή Πέτρο Κολακλίδη.

Ο Ελύτης, σε μια ποίηση πλημμυρισμένη από φως, σφρίγος, λεβεντιά, δύναμη κι Ελλάδα, ενώ με συνέπεια γράφει στη δημοτική, παράλληλα χρησιμοποιεί λέξεις λόγιας προέλευσης και στην πιο αρχαϊκή τους μορφή. Μιλώντας για τη συνέχεια της ποιητικής παράδοσης και γλώσσας το 1980 στην Ακαδημία της Ισπανίας τόνιζε:

Βεβαίως, η γλώσσα, στην οποία εκφράζεται σήμερα ένας σύγχρονος Έλληνας ποιητής έχει υποστεί μεταβολές. Βεβαίως, μέσα σε δύομυα χιλιάδες χρόνια δεν ήταν δυνατόν παρά να σημειωθούν εξελίξεις σε ένα όργανο που δεν έπαφε να είναι ζωντανό αλλά οι διαφορές αυτές είναι πολύ μικρότερες απ' ό,τι εκ πρώτης όφως, θα μπορούσε να φανταστεί κανείς.

Πολύ συχνά, όταν αναφέρομαι σε βασικές έννοιες, όταν λέω ουρανός, γη, Θεός, Ήλιος, θάλασσα, βράχος, άνεμος, έρωσ, και συλλογίζομαι ότι ακριβώς στον ίδιο χώρο, χρησιμοποιούσε π.χ. η Σαπφώ των ευρωπαϊκών γραμμάτων τα συναισθήματά της —με καταλαμβάνει δέος...».⁵⁶

Εκείνο που ενδιαφέρει και τους τρεις ποιητές είναι, κυρίως, να εκφραστούν ποιητικά, όπως αισθάνονται, καινοποιώντας τις απαιτήσεις της Τέχνης τους. Πάνω απ' όλα η ποιητική, η λογοτεχνική έκφραση. Έπειτα η δημοτική, η καθαρεύουσα και κάθε άλλη συναντιληψη.

Βέβαια ο καθένας τους αποτελεί μια ξεχωριστή, διαφορετική, ιδιότυπη περίπτωση και η γλώσσα του έχει την προσωπική του σφραγίδα.

Ωστόσο το ότι και οι τρεις χρησιμοποιούν ίδιες λέξεις φανερώνει πως υπάρχει ένα κοινό υπόστρωμα ιδεών, κάτι κοινό στην ψυχοσύνθεση, στην τεχνοτροπία και ειδικότερα στον τρόπο της ποιητικής έκφρασης.

Ο ποιητής έχει ως κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα την ευαισθησία. Ο παραμικρός ερεθισμός, που θα άφηνε αδιάφορο έναν άλλο άνθρωπο, επηρεάζει, συγκινεί και μερικές φορές συγκλονίζει τον ποιητή, ο οποίος, με τη σειρά του, διοχετεύει τη συναισθηματική αυτή δόνηση και στην ψυχή του αναγνώστη. Τότε η συγκίνηση μεταδίδεται, το ποίημα εκπληρώνει το σκοπό του, η Τέχνη λειτουργεί.

Η ευαισθησία, η ιδιομορφία, η εκφραστική δύναμη είναι τα βασικότερα στοιχεία της ποίησης του Κάλβου, του Καβάφη και του Ελύτη, όπως φαίνεται από τις λέξεις και τους στίχους που επισημάναμε.

«Εχόμισαν εις την Τέχνην» τη σημαντική πνευματική τους προσφορά και δίκαια τους αναγνωρίζεται ότι είναι πραγματικοί, αληθινοί, καταξιωμένοι ποιητές.

Το έργο τους έχει σχέση με την εποχή τους, το περιβάλλον τους και τις ιδιαίτερες συνθήκες, κάτω απ' τις οποίες το δημιούργησαν· ωστόσο η ποιητική του αξία είναι αναμφισβήτητη.

Αναπόσπαστο τμήμα της παράδοσης της Ελληνικής Λογοτεχνίας που ξεκινάει απ' τον Όμηρο και συνεχίζεται ως τις μέρες μας με τους σύγχρονους Έλληνες ποιητές, το έργο αυτό του Ανδρέα Κάλβου, του Κ.Π. Καβάφη και του Οδυσσέα Ελύτη συνέβαλε καιρία και αποφασιστικά στην εξέλιξη της Νεοελληνικής Ποίησης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κάλβος, Ωδή 7η, στροφή 2η.
2. Καβάφης, Ποιήματα, Επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδη, τ. Α, σελ. 83.
3. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, Ίκαρος, σελ. 44.
4. Καβάφης, Α, σελ. 113.
5. Κάλβος, 3, 33.
6. Κάλβος 4, 2.
7. Κάλβος, 2, 2.
8. Ελύτης, Μαρία Νεφέλη, Ίκαρος, σελ. 21.
9. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 88.
10. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 88.
11. Κάλβος, 1, 8.
12. Ελύτης, Μαρία Νεφέλη, σελ. 39.
13. Καβάφης, Ποιήματα, Επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδη, τ. Β, σελ. 11.
14. Καβάφης, Β, σελ. 73.
15. Κάλβος 1, 18.
16. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 56.
17. Καβάφης, Β, σελ. 17.
18. Κάλβος 8, 4.
19. Καβάφης, Α, σελ. 95.
20. Ελύτης, Μαρία Νεφέλη, σελ. 13.
21. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 30.
22. Κάλβος, 1, 5.
23. Κάλβος, 5, 25.
24. Καβάφης, Α, σελ. 56.
25. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 87.
26. Κάλβος 12, 6.
27. Καβάφης Α, σελ. 59.
28. Καβάφης, Α, σελ. 60.
29. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 63.
30. Καβάφης, Β, σελ. 7.
31. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 46.
32. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 55.
33. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 55.
34. Κάλβος, 14, 10.
35. Καβάφης Α, σελ. 99.
36. Κάλβος, 3, 4.
37. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 58.
38. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 69.
39. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 73.
40. Ελύτης, 'Αξιον Εστί, σελ. 56.
41. Καβάφης, Α, σελ. 52.
42. Κάλβος, 3, 5.

43. Ελύτης, 'Άξιον Εστί, σελ. 29.
44. Καβάφης, Α, σελ. 86.
45. Κάλβος, 2, 14.
46. Κάλβος, 2, 19.
47. Ελύτης, 'Άξιον Εστί, σελ. 28.
48. Ελύτης, 'Άξιον Εστί, σελ. 55.
49. Καβάφης, Β, σελ. 36.
50. Καβάφης, Β, σελ. 88-89.
51. Καβάφης, Β, σελ. 37.
52. Καβάφης, Β, σελ. 104.
53. Οδυσσέα Ελύτη, Η αληθινή Φυσιολογία και η Λυρική τόλμη του Ανδρέα Κάλβου, από τα 'Άπαντα Κάλβου, Ιστορικές Εκδόσεις Λογοτεχνίας, τ. Α, σελ. 287-288.
54. Περιοδικό «η Αέξη», τεύχος 23, σελ. 179.
55. Περιοδικό «Διαβάζω», τεύχος 78, σελ. 35-36.
56. Εφημερίδα «Τα Νέα», 24-10-1980.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ξ. Α. Κοκόλη, Πίνακας λέξεων των 154 ποιημάτων του Κ.Π. Καβάφη, Ερμής, Αθήνα 1976.
2. Δημήτρης Κ. Μαυρομάτης, Πίνακας λέξεων του 'Άξιον Εστί του Οδυσσέα Ελύτη, Ιωάννινα 1981.
3. 'Άπαντα Κάλβου, Ιστορικές Εκδόσεις Λογοτεχνίας, τ. Α' και Β' Πρόλογος - Αναλύσεις Έλλης Αλεξίου.
4. Α. Κάλβου, 'Άπαντα, Εισαγωγή Κ. Τσάτσου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1979.
5. Κ. Π. Καβάφης, Ποιήματα, Φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, τ. Α' (1896-1918) και τ. Β' (1919-1933), Ίκαρος (1969).
6. Περιοδικό «Διαβάζω», τεύχος 78, Αφιέρωμα στον Καβάφη, 5-10-1983.
7. Περιοδικό «η Αέξη», τεύχος 23, Αφιέρωμα στον Καβάφη.
8. Πρακτικά Τρίτου Συμποσίου Ποίησης, Αφιέρωμα στον Κ. Π. Καβάφη, Πανεπιστήμιο Πατρών 1-3 Ιουλίου 1983, εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 1984 (Η Εισήγηση του Π. Κολακίδη στις σελ. 119-146).
9. Σόνιας Μπ. Ιλίνσκαγια, Κ. Καβάφης: η διαμόρφωση της μεθοδολογίας, περιοδικό «Ο Πολίτης» τεύχος 6, σελ. 55-41.
10. Οδυσσέα Ελύτη, «Το 'Άξιον Εστί», Ίκαρος.
11. Οδυσσέα Ελύτη, «Μαρία Νεφέλη», Ίκαρος.
12. Οδυσσέα Ελύτη, «Ανοιχτά Χαρτιά», β' έκδοση Αθήνα, 1982 (Ίκαρος).
13. Κ. Τοπούζη, Ο Ελύτης στη Μέση Εκπαίδευση, Περιοδικό «Νέα «Παιδεία», τεύχος 15, σελ. 141-160 και τεύχ. 16, σελ. 119-142.
14. Δανιήλ Ι. Ιακώβ, Η αρχαιογνωσία του Οδυσσέα Ελύτη, Εκδόσεις «Πολύτυπο», Αθήνα, 1983.
15. Αναστάσιου Αγ. Στέφου, Εισαγωγή στη σύγχρονη ποίηση, Περιοδικό «Νέα Παιδεία», τεύχος 25 σελ. 132-144.
16. Δημ. Καρβέλης, Η πρώτη μεταπολεμική ποιητική γενιά - Η ποίηση και η ερμηνεία της, Περιοδικό «Νέα Παιδεία», τεύχος 11, σελ. 93-117.
17. Κώστα Μπαλάσκα, Νεοελληνική Ποίηση, Κείμενα - Ερμηνεία - Θεωρία, Τρίτη έκδοση, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1984.

ΑΙΤΙΑ ΤΩΝ ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ

Είναι δύσκολο να βρει και να καθορίσει κανείς επακριβώς τους λόγους, για τους οποίους τα διάφορα λεξικολογικά στοιχεία υφίστανται ποικίλες φωνολογικές μεταβολές. Έχει λεχθεί ότι δυσκόλως προφερόμενα συμφωνικά συμπλέγματα υφίστανται διάφορες φωνολογικές μεταβολές προκειμένου να καταστούν εύκολα στην προφορά. Τούτο, όμως, δεν έχει γενική ισχύ, γιατί σε πολλά νεοελληνικά ιδιώματα παρατηρείται ακριβώς το αντίθετο φαινόμενο. Συγκεκριμένα, στα λεγόμενα βορειοδυτικά ιδιώματα δημιουργούνται δυσκόλως προφερόμενα συμφωνικά συμπλέγματα με την αποβολή των άτονων φωνηέντων *i* και *u*.

Ο πατέρας της ελληνικής γλωσσολογίας Γ.Ν. Χατζιδάκις (Αθηνά, 24 (1912), 17-19) διαιρεί τα πάθη των φωνηέντων στις ακόλουθες δύο τάξεις: α') Στην τάξη αυτών που αλλοιώθηκαν αναλογικά και παρετυμολογικά, και β') στην τάξη αυτών που το πάθος του είναι φωνολογικό. Η δεύτερη τάξη υποδιαιρείται πάλι σε δύο μικρότερες τάξεις: α') Στην τάξη αυτών που το πάθος του οφείλεται σε αφομοίωση, δηλαδή σε επίδραση του φωνηέντος της παρακείμενης συλλαβής, και β') στην τάξη αυτών που μεταβλήθησαν από επίδραση του παρακείμενου συμφώνου.

Δεν προτιθέμεθα, βέβαια, να εξετάσουμε στο σημείωμα αυτό όλα τα πιθανά αίτια των φωνολογικών μεταβολών, πολλά από τα οποία δεν είναι γνωστά. Κύριος σκοπός μας είναι να παρουσιάσουμε μια ελκυστική και ενδιαφέρουσα ερμηνεία ορισμένων φωνολογικών μεταβολών, την οποία έχει εισηγηθεί ο André Martinet στη μελέτη του «Function, Structure, and Sound Change», *Word*, 8 (1952), 1-32. Και εδώ τονίζεται ότι τα αίτια των φωνολογικών μεταβολών παραμένουν ένα από τα κύρια προβλήματα της γλωσσολογίας. Ας ονομάσουμε, λέει ο Martinet, Α το φώνημα που τείνει να μεταβληθεί, Β το φώνημα που βρίσκεται σε κάποια απόσταση από το Α, και C το φώνημα που βρίσκεται στη μικρότερη απόσταση από το Α. Τη δυναμική αυτή κατάσταση μπορούμε να παραστήσουμε ως εξής:

$$B \quad A \rightarrow C$$

Εάν οι φωνολογικοί νόμοι λειτουργούσαν «τυφλά», ανεξάρτητα δηλαδή των αναγκών των ομιλητών για επικοινωνία, τότε έπρεπε το Α και το C να συνέπιπταν, εκτός εάν, για κάποια μυστηριώδη αιτία, ανακοπτόταν η κίνηση του Α προς το C ή τρεπόταν το Α προς άλλη κατεύθυνση. Εάν το Β και το C αρχίζουν να κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση, προς την οποία κινείται και το Α, τότε η κατάσταση μπορεί να απεικονιστεί ως εξής:

$$B \rightarrow A \rightarrow C \rightarrow$$

Στην περίπτωση αυτή πρέπει να υποθεθεί ότι η ίδια άγνωστη αιτία επηρεάζει εξίσου και τα τρία αυτά στοιχεία. Αυτό σημαίνει, εκτός των άλλων, ότι είναι δύσκολο να δείχθει ότι η κίνηση του Α προηγείται της κίνησης του Β και του C.

Κατά τους οπαδούς της λειτουργικής γλωσσολογίας (Functionalists) οι μεταβολές των φθόγγων δε λαμβάνουν χώρα ανεξάρτητα των αναγκών για επικοινωνία. Συνεπώς, ένας από τους παράγοντες που μπορεί να καθορίσει την εμφάνιση και την κατεύθυνση των μεταβολών είναι η βασική ανάγκη της εξασφάλισης της αμοιβαίας κατανόησης με τη διατήρηση των χρήσιμων και αναγκαίων φωνηματικών αντιθέσεων.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι το Β παραμένει στην αρχική του θέση ή ότι τούτο κινείται σε κατεύθυνση διαφορετική από την κατεύθυνση του Α. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να λεχθεί ότι το Α δεν ασκεί καμιά επίδραση στο Β.

Ας πάρουμε την περίπτωση κατά την οποία το Β κινείται προς το Α, το οποίο Α επίσης μεταβάλλεται. Μπορούμε εδώ να υποθέσουμε ότι το Β εκμεταλλεύεται το χώρο που άφησε κενό η μεταβολή του Α. Το Β περιβάλλεται από άλλα φωνήματα και χωρίζεται απ' αυτά με περιθώρια ασφάλειας, το πλάτος των οποίων δε διαφέρει από το πλάτος μεταξύ του Β και του Α. Η έξω από τα περιθώρια αυτά τυχαία απομάκρυνση του Β και προς την κατεύθυνση ενός από τα γειτονικά φωνήματα θα δημιουργούσε προβλήματα επικοινωνίας. 'Όταν όμως το Α αρχίζει ν' απομακρύνεται από το Β, τότε η κίνηση του Β έξω από τα όριά του και προς την κατεύθυνση του απομακρυνόμενου Α δε δημιουργεί προβλήματα στην επικοινωνία. Στην περίπτωση αυτή, ένα από τα γειτονικά φωνήματα του Β εκμεταλλεύεται, με τη σειρά του, το κενό που προήλθε από την κίνηση του Β και κατ' αυτό τον τρόπο τίθεται σε κίνηση ένα είδος αλυσιδωτής αντίδρασης (Chain Reaction), που μπορεί να επηρεάσει ένα σημαντικό τμήμα του σχήματος. Ας λάβουμε το παρακάτω παράδειγμα: Η πορτογαλική διάλεκτος *São Miguel* στις Αζόρες συγκρινόμενη με την κυρίως πορτογαλική παρουσιάζει τις ακόλουθες διαφορές: Το *o* της πορτογαλικής έχει γίνει *u* στην παραπάνω διάλεκτο, το *o* έχει μετατραπεί σε *o* και το *a* έχει μεταβληθεί σε *o*. Φαίνεται εδώ ότι πρώτα το *o* ανυψώθηκε στη θέση του *u*, έπειτα ακολούθησε η αλλαγή του *o* σε *o* και μετά ταύτα το *a* έγινε *o*. Οι μεταβολές αυτές είναι δυνατό να παρασταθούν ως εξής:

$$a \rightarrow o \rightarrow o \rightarrow u \rightarrow$$

Ας έλθουμε πάλι στην προηγούμενη συζήτηση και ας δούμε τι συμβαίνει με το φώνημα *C*, προς την κατεύθυνση του οποίου κινείται το Α. Εάν το *C* δε μετακινηθεί από τη θέση του, τότε το Α και το *C* θα συμπέσουν. Επειδή τα φωνήματα χρησιμεύουν για τη διαφοροποίηση των λέξεων, είναι φανερό ότι κάθε σύμπτωση φωνημάτων συνεπάγεται αναπόφευκτα συγχύσεις επιζήμιες για την ομαλή λειτουργία της γλώσσας. Στο θεωρητικό αυτό παράδειγμά μας, ας υποθέσουμε ότι το *C* απομακρύνεται πριν από τον «επιδρομέα» και ότι διατηρείται πάντοτε ένα περιθώριο ασφάλειας μεταξύ αυτού και του Α. Το *C* τότε μπορεί να επηρεάσει άλλο γειτονικό φώνημα, το οποίο να τεθεί σε κίνηση απομακρυνόμενο του *C*, κ.ο.κ.

Γενικά, στις παραπάνω περιπτώσεις είναι πρακτικά δύσκολο να πούμε αν πρόκειται για *συρόμενη αλλαγή* (Drag-Chain) ή για *ωθούμενη αλλαγή* (Push-Chain). Οι φωνηεντικές μεταβολές της διαλέκτου *São Miguel* που σημειώθηκαν πιο πάνω αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα συρόμενης αλλαγής. Μπορούμε, όμως, να υποθέσουμε ότι πρώτα το *a* μετατράπηκε σε *o*, στη συνέχεια το *o* έγινε *o* και μετά ταύτα το *o* μεταβλήθηκε σε *u*. Η κίνηση αυτή είναι χαρακτηριστική της ωθούμενης αλλαγής.

ΞΑΝΑΓΥΡΝΩΝΤΑΣ ΣΤΑ ΠΑΛΙΑ

Κατ' απαίτηση νέων συναδέλφων μας σημειώνουμε εδώ ορισμένα σημεία από τη γραμματική και τη σύνταξη της αρχαίας ελληνικής, χωρίς ιδιαίτερο σχολιασμό:

1. *Επίορκος, έπεικίης*: Το *i* της πρόθεσης *έπί* στις λέξεις αυτές δεν αποβάλλεται, γιατί αρχικά η μορφή τους ήταν *έπίφορκος, έπίφεικίης*.
2. *Άφή* (=σαρδέλα), γεν. πληθ. *άφών* και όχι **άφών*. Τούτο γίνεται προς διάκριση από τη γεν. πληθ. *άφών* του επιθέτου *άφνης* (=αυτός που στερείται ευφύας, ο ηλίθιος).
3. *Επίσταμαι*: Παρόλο ότι παράγεται από το *έπί* + *ίσταμαι* δεν έγινε **έφίσταμαι*, γιατί κατά το χρόνο της σύνθεσης το δεύτερο συνθετικό έπαιρνε φιλή στην ιωνική διάλεκτο.

4. Το *χρυσό παράγγελμα του Σκαλιέρου*: Πρόκειται για γραμματικό κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο το ρήμα της αρχαίας ελληνικής, όταν συντεθεί με πρόθεση, παραμένει αμετάβλητο (*καταστέλλω, αναγράφω*), ενώ γίνεται συνηρημένο σε *-έω*, όταν συντεθεί με άλλο μέρος; του λόγου (*καρποφορέω-ώ*). Ο κανόνας αυτός δεν ισχύει, βέβαια, για τη δημοτική, στην οποία το ρήμα παραμένει αμετάβλητο, ανεξάρτητα από το τι μέρος του λόγου είναι το πρώτο συνθετικό του (*διαγράφω, καλοτρώγω*).

5. *Προσέχω (τόν νοῦν)*: Τέτοια ρήματα με προαιρετική την αιτιατική του ουσιαστικού είναι και τα: *έχω (χρήματα), αἴρω (τάς ἀγκύρας), τελευτώ (τόν βίον), διάγω (τόν χρόνον), λύω (τά προμνήσια), ἐπιτρέπω τινί (τήν δίαιταν)*.

6. Το *άν*, όταν προτάσσεται, τίθεται ξανά στο ρήμα της απόδοσης, όπως «ὡςπερ ἄν εἰ ἐτύγχανεν ὧν ὑποδημάτων δημιουργός, ἀπεκρίνατο ἄν δή πού σοι» (Πλάτ. Γοργ. 447D).

7. *Βούλομαι-ἤβουλόμην*: Η χρονική αύξηση του ρήματος αυτού είναι μετακλασική και αρχίζει από τους μακεδονικούς χρόνους, όπως διαπιστώνεται από αττικές επιγραφές. Η αύξηση αυτή οφείλεται σε αναλογία προς το ρήμα *ἐθέλω-ἤθελον*.

8. Η έννοια του υπερθετικού στην αρχαία ελληνική επιτείνεται με τη χρήση των *καί (καί μάλιστα), ἐν τοῖς (ἐν τοῖς χαλεπώτατα διήγον), δή (κίνησις αὐτῆ μεγίστη δή ἐγένετο), πολλῶ, μακρῶ, ὡς, ὅπως, ὅ,τι, πάντα (πάντων πάντα κράτιστος ἐνομιζέτο)*, με την τοποθέτηση του θετικού του επιθέτου σε γενική πτώση κοντά στον υπερθετικό του (*ὦ κακῶν κάκιστε*), κ.ά.

9. *Τεκμήριον-σημειῶν-μαρτύριον*: Κατά τη διδασκαλία των γραμματικών, το *τεκμήριον* είναι απόδειξη που συνάγεται από τη λογική των πραγμάτων. Έχει μικρή διαφορά από τις λέξεις *σημειῶν* και *μαρτύριον*. Το *σημειῶν* είναι η απόδειξη που συνάγεται απ' ὅ,τι υποπίπτει στις αισθήσεις μας, ενώ το *μαρτύριον* είναι απόδειξη από κατάθεση μάρτυρα.

10. *Δεί-χρη*: Το *δεί* σημαίνει ανάγκη που προκύπτει κυρίως από υλικά αίτια, ενώ το *χρη* δηλώνει ανάγκη που απορρέει από ηθικά αίτια.

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ

Στην ελληνική, όπως και σ' άλλες γλώσσες με πλούσιο κλιτικό σύστημα, η θέση των κυρίων ὀρων μέσα στην πρόταση είναι ελεύθερη γενικά. Έτσι, η ονομαστική φράση (NP) με λειτουργία υποκειμένου μπορεί να προηγείται ή να έπεται της ρηματικής φράσης (VP), η ονομαστική φράση με λειτουργία αντικειμένου μπορεί να προηγείται ή να έπεται του ρήματος (V), το ρήμα μπορεί να είναι στην αρχή ή στο τέλος της πρότασης (S), κλπ. Επίσης, το επίρρημα (Adv.) είναι δυνατό να καταλάβει οποιαδήποτε θέση μέσα στην πρόταση. Ακόμη και τα επίθετα (Adj.) είναι δυνατόν να χωρίζονται από τα ουσιαστικά που προσδιορίζουν με την παρεμβολή άλλων ὀρων, όπως στη γνωστή πρόταση «με τη δική σου ήρθα στον κόσμο τη λατρεία». Την αλλαγή αυτή της θέσης των κυρίων ὀρων μέσα στην πρόταση την ονομάζουμε *ανακάτωμα* (Scrambling) και, ακολουθώντας το γνωστό αμερικανό γλωσσολόγο John Robert Ross, δίνουμε τον ακόλουθο συντακτικό νόμο για το φαινόμενο αυτό:

$$1. X - \left(\begin{array}{c} NP \\ VP \\ N \\ V \\ Adj. \\ Adv. \end{array} \right) - \left(\begin{array}{c} NP \\ VP \\ N \\ V \\ Adj. \\ Adv. \end{array} \right) - Y$$

$$\begin{array}{cccc} 1 & 2 & 3 & 4 \\ 1 & 3 & 2 & 4 \end{array} \Rightarrow$$

Όρος: S_1 εξαρτά 2 εάν και μόνο εάν S_1 εξαρτά 3.

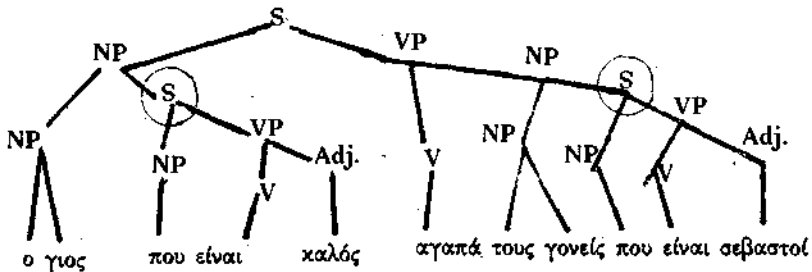
Ο νόμος αυτός είναι προαιρετικός και αλλάζει τη θέση των βασικών συστατικών στοιχείων της πρότασης, υπό τον όρο, βέβαια, ότι τα στοιχεία αυτά βρίσκονται στην ίδια πρόταση.

Με τη λειτουργία του νόμου (1) οι προτάσεις (2α), (3α) και (4α) μετατρέπονται στις (2β), (3β) και (4β), αντίστοιχα:

- 2α. Η όμορφη γυναίκα αγαπά τον ωραίο άντρα.
 2β. Τον ωραίο αγαπά άντρα η όμορφη γυναίκα.
 3α. Ο δυναμικός άντρας αντιμετωπίζει όλους τους κινδύνους.
 3β. Όλους αντιμετωπίζει τους κινδύνους ο δυναμικός άντρας.
 4α. Ο καλός γιός αγαπά τους σεβαστούς γονείς.
 4β. Τους σεβαστούς ο καλός γιός γονείς αγαπά.

Έχουμε και άλλοτε τονίσει (βλ. Γ.Χ. Σακελλαριάδη, *Εισαγωγή στη Μετασχηματιστική Γραμματική*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1979) ότι τα επίθετα που προσδιορίζουν ουσιαστικά παράγονται συνήθως από αναφορικές προτάσεις. Στην επιφανειακή, λοιπόν, δομή τα επίθετα βρίσκονται στην ίδια πρόταση με τα ουσιαστικά που προσδιορίζουν, ενώ στη βαθιά δομή το επίθετο και το ουσιαστικό του είναι σε διαφορετικές προτάσεις. Τούτο γίνεται περισσότερο σαφές με το ακόλουθο δέντρο-διάγραμμα, στο οποίο απεικονίζεται η πρόταση (4α) σε κάποιο στάδιο της βαθιάς δομής:

5.

Σύμφωνα με το νόμο (1), το ανακάτωμα των συστατικών στοιχείων της πρότασης γίνεται υπό τον όρο πάντα ότι τα στοιχεία αυτά βρίσκονται στην ίδια πρόταση. Στο παραπάνω δέντρο-διάγραμμα είναι οφθαλμοφανές ότι τα επίθετα δεν είναι στην ίδια πρόταση με τα ουσιαστικά που προσδιορίζουν. Τα επίθετα ανήκουν στις εντεθειμένες προτάσεις (S) που βρίσκονται μέσα σε κύκλο και εξαρτώνται από τον κόμβο NP, ενώ τα ουσιαστικά ανήκουν στην προηγούμενη πρόταση που δεν είναι μέσα σε κύκλο.

Πώς τώρα είναι δυνατό τα επίθετα να βρεθούν στην ίδια πρόταση με τα ουσιαστικά που προσδιορίζουν προκειμένου να λειτουργήσει ο νόμος (1); Στη δομή (5) μπορεί να λειτουργήσει άλλος μετασχηματιστικός νόμος, που αποβάλλει το *που είναι* τμήμα των αναφορικών προτάσεων. Μετά την αποβολή του τμήματος *που είναι* των αναφορικών προτάσεων οι κόμβοι S μέσα σε κύκλο δε διακλαδίζονται πλέον, γιατί εξαρτούν μόνο τα επίθετα *καλός* και *σεβαστοί*, αντίστοιχα. Συνεπώς, δεν υπάρχει κανένας ουσιαστικός λόγος για τη διατήρηση των κόμβων S και VP των αναφορικών προτάσεων. Οι κόμβοι αυτοί εξαλείφονται με τη γνωστή πλέον αρχή του κλαδέματος του δέντρου (Tree-Pruning). Η γενική αυτή αρχή, που εφαρμόζεται στις δευτερεύουσες προτάσεις, μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: Εξάλειψε τον κόμβο S των δευτερευουσών προτάσεων, όταν δε διακλαδίζεται, όταν δηλαδή δεν εξαρτά άμεσα δύο τουλάχιστον κόμβους. Με την εξάλειψη αυτή των κόμβων που δε διακλαδίζονται, τα επίθετα πλέον βρίσκονται στην ίδια πρόταση με τα ουσιαστικά που προσδιορίζουν και έτσι ικανοποιείται ο περιορισμός που θέτει ο νόμος (1).

ΤΟ ΥΦΟΣ

Από τη μελέτη μου *Συντακτικό Ερμηνευτικό της Δημοτικής, τόμος Α', βιβλιοπ. της «Εστίας», Αθήνα, 1983, σελ. 102, δανείζομαι την παρακάτω υποσημείωση: Είναι γνωστό ότι ο Μπιφόν (Buffon) είπε χαρακτηριστικά ότι ατο ύφος είναι ο ίδιος ο άνθρωπος». Ο ορισμός αυτός είναι ο πιο γενικός που μέχρι στιγμής έχει προταθεί για το ύφος. Στα λογοτεχνικά κείμενα, ύφος είναι ο ιδιαίτερος και προσωπικός τρόπος της έκφρασης κάθε λογοτέχνη. Άλλο είναι το ύφος του Σοφοκλή και άλλο το ύφος του Θουκυδίδη, άλλο του Καβάφη και άλλο του Παλαμά. Σήμερα η υφολογία (Stylistique, Stylistics) υπάγεται στη γλωσσολογία, χωρίς όμως οι έννοιες του ύφους και της υφολογίας να έχουν ακόμη καθοριστεί με σαφήνεια και πληρότητα. Ο André Mirambel γράφει τα εξής: «Με το ύφος φανερώνεται η δομή της γλώσσας, μαζί με το μηχανισμό των διαφόρων της συστημάτων. Το ύφος οδηγεί το γλωσσολόγο προς το structuralisme, που χαρακτηρίζει τη σημερινή γλωσσολογία, και προσανατολίζει τους ερευνητές προς τη μελέτη του επίδικου και του ζωντανού, κι όχι πια μόνο του περασμένου και του νεκρού· αυτό ανανεώνει και μεταμορφώνει τις γλωσσολογικές μεθόδους» («Υφος και Γλώσσα στη Σημερινή Γλωσσολογία», στον τόμο *Αφιέρωμα στη Μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Θεσσαλονίκη, 1960, σελ. 299).*

Γίνεται δεκτό σήμερα ότι δεν υπάρχουν κείμενα χωρίς κάποιο ύφος. Όχι μόνο τα φιλολογικά, αλλά και τα κάθε είδους κείμενα έχουν ύφος. Η γλωσσολογική σχολή της Πράγας εισάγει στην υφολογία την έννοια του αντικειμενικού ύφους (Objective Style). Τα επίσημα και τα διάφορα κρατικά έγγραφα, στα οποία δεσπόζουν οι στερεότυποι τρόποι έκφρασης, στερούνται σε μεγάλο βαθμό των στοιχείων της ατομικότητας. Στο άλλο άκρο βρίσκονται τα ποιητικά κείμενα, που να παρουσιάζουν την ατομικότητα του ποιητή σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Μερικά από τα στοιχεία που μπορούμε να προσέξουμε κατά την εξέταση του ύφους ενός συγγραφέα, όπως αυτό παρουσιάζεται στα έργα του, είναι τα ακόλουθα:

- α') Η χρήση ειδικών λεξιλογικών στοιχείων.
- β') Η φωνητική και η φωνολογία των στοιχείων που χρησιμοποιεί.
- γ') Η χρήση φράσεων από εκκλησιαστικά ή άλλα κείμενα.
- δ') Η θέση των λέξεων στην πρόταση.
- ε') Η χρήση μικρών ή μακρών προτάσεων.
- στ') Η συχνή χρήση της παθητικής σύνταξης αντί της ενεργητικής, κ.ά.

Σε ορισμένους συγγραφείς διακρίνουμε κάποια προσπάθεια να μιμηθούν το ύφος μεγάλων συγγραφέων, από τους οποίους άμεσα επηρεάζονται.

Το ύφος ποικίλλει ανάλογα με το είδος του λογοτεχνικού έργου. Ακόμα, και η εποχή στην οποία ζουν οι συγγραφείς επιδρά στη διαμόρφωση του ύφους. Από τις βασικές γενικές ιδιότητες του ύφους σημειώνουμε απλώς εδώ τη σαφήνεια, την κυριαλεξία, την ακρίβεια, την αρμονία, τη φυσικότητα και την ευγένεια. Από τα κύρια είδη του ύφους αναφέρουμε το απλό ύφος, το μέσο, το υψηλό και το μεικτό. Η συντομία, η απέλεια, η χάρη, η λεπτότητα, ο πλούτος, η μεγαλοπρέπεια, η ενεργητικότητα και η σφοδρότητα αποτελούν ειδικές ιδιότητες στα παραπάνω τέσσερα κύρια είδη του ύφους.

Για το ύφος, εκτός από τις πολύ καλές μελέτες, βλ. και τα εξής έργα: J. Marouzeau, *Précis de Stylistique Française*, Paris, 1946 (όπου υπάρχει και ικανή βιβλιογραφία). — Braj Kahru and Herbert Stahlke (eds.), *Current Trends in Stylistics*, Edmonton, 1972. — G.W. Turner, *Stylistics*, Penguin Books, 1973. — Thomas Sebeok (ed.), *Style in Language*, M.I.T. Press, Cambridge, 1960. — N.E. Enkvist, *Linguistics and Style*, Oxford University Press, Oxford, 1964. — William Strunk, *The Elements of Style*, Second Edition, New York, 1972, κ.ά.

ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Από πολύ παλιούς χρόνους οι άνθρωποι είχαν την περιέργεια να μάθουν ποια ήταν η πρώτη γλώσσα. Για το θέμα αυτό χαρακτηριστική είναι η παραϊάτω περιχοπή απ' τον Ηρόδοτο (II, 2-5): «Οι δὲ Αἰγύπτιοι πρὶν μὲν ἢ Ψαμμῆτιχος σφέων βασιλεύσαι, ἐνόμιζον ἑωυτοὺς πρώτους γενέσθαι πάντων ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ δὲ Ψαμμῆτιχος βασιλεύσας ἠθέλησε εἰδέναι οἵτινες γενοῖατο πρώτοι, ἀπὸ τούτου νομίζουσι Φρύγας προτέρους γενέσθαι ἑωυτῶν, τῶν δὲ ἄλλων ἑωυτούς. Ψαμμῆτιχος δὲ ὡς οὐκ ἔδυνάτο πυνθανόμενος πόρον οὐδένα τούτου ἀνευρεῖν οἱ γενοῖατο πρώτοι ἀνθρώπων, ἐπιτεχνᾷται τῶνδε· παιδία δύο νεογνὰ ἀνθρώπων τῶν ἐπιτυχόντων διδοῖ ποιμένι τρέφειν ἐς τὰ ποιμνία τροφήν τινα τοιήνδε, ἐντειλάμενος μηδένα ἀντίον αὐτῶν μηδεμίαν φωνὴν ἰέναι, ἐν στέγῃ δὲ ἐρήμη ἐπ' ἑωυτῶν κείσθαι αὐτὰ καὶ τὴν ὥρην ἐπαγινέειν σφι αἰγας, πλήσαντα δὲ γάλακτος τάλλα διαπρήσσεισθαι. Ταῦτα δὲ ἐποίησε τε καὶ ἐνετέλλετο ὁ Ψαμμῆτιχος θέλων ἀκούσαι τῶν παιδιῶν, ἀπαλλαχθέντων τῶν ἀσήμεων κνυζημάτων, ἦντινα φωνὴν ῥήξουσι πρώτην. Τὰ περ ὧν καὶ ἐγένετο. Ὡς γὰρ διέτης χρόνος ἐγεγόνει ταῦτα τῷ ποιμένι πρήσσοντι, ἀνοίγοντι τὴν θύρην καὶ ἐσιόντι τὰ παιδία ἀμφοτέρα προσπίπτοντα βεκὸς ἐφώνεον ὀρέγοντα τὰς χεῖρας. Τὰ μὲν δὴ πρώτα ἀκούσας ἤσυχος ἦν ὁ ποιμήν, ὡς δὲ πολλάκις φοιτῶντι καὶ ἐπιμελομένῳ πολλόν ἦν τοῦτο τὸ ἔπος, οὕτω δὴ σημήνας τῷ δεσπότῃ ἤγαγε τὰ παιδία κελύσαντος ἐς ὄφιν τὴν ἐκεῖνου. Ἀκούσας δὲ καὶ αὐτός ὁ Ψαμμῆτιχος ἐπυνθάνετο οἵτινες ἀνθρώπων βεκὸς τι καλέουσι, πυνθανόμενος δὲ εὗρισκε Φρύγας καλέοντας τὸν ἄρτον. Οὕτω συνεχώρησαν Αἰγύπτιοι καὶ τοιοῦτω σταθμησάμενοι πρήγματι τούς Φρύγας πρεσβυτέρους εἶναι ἑωυτῶν».

Μετά την ελκυστική αυτή αφήγηση του Ηροδότου σε διάλεκτο ιωνική, ας ἔθουμε τώρα στο θέμα της γένεσης της γλώσσας. Πρέπει να ομολογήσουμε πως για το θέμα αυτό τίποτε το θετικό δε γνωρίζουμε και ὅσα κατά καιρούς διάφοροι επιστήμονες εἶπαν δεν αποτελοῦν παρά πιθανές μόνο υποθέσεις.

Γενικά, υπάρχουν πολλές θεωρίες για τη γένεση της γλώσσας, που βασίζονται σε ἑμμεσες ενδείξεις, ὅπως στη γλώσσα των μικρῶν παιδιῶν, στη γλώσσα των πρωτόγονων κοινωνιῶν, στις μεταβολές που ἔχουν λάβει χώρα στις γλώσσες κατά τα διάφορα στάδια της ιστορικής τους εξέλιξης, στη συμπεριφορά των ζώων (π.χ. στη συμπεριφορά του χιμπαντζή) και στη συμπεριφορά ελαττωματικῶν ὡς προς τὴν ομιλία ἀνθρώπων.

Σε μελέτες ἔξωθεν ἐπιστημόνων ἔχει δεῖχθαι ὅτι οἱ πρώτες λέξεις των μικρῶν παιδιῶν εἶναι κυρίως ονόματα ἀνθρώπων (π.χ. μαμά, μπαμπά, κλπ.) καὶ πραγμάτων. Αυτό, ὁμως, δεν αποδεικνύει ὅτι οἱ πρώτες λέξεις του πρωτόγονου ἀνθρώπου ἦσαν ονόματα πραγμάτων καὶ ἀνθρώπων. Οἱ πρώτοι φθόγγοι που το νήπιο προφέρει εἶναι συνήθως DA, MA, NA, BA, WA. Ὅλες σχεδόν οἱ λέξεις του νηπίου αποτελοῦνται ἀπὸ ἓνα σύμφωνο που ἀκολουθεῖται ἀπὸ φωνήεν ἢ ἀπὸ μια διαδοχὴ συλλαβῶν του αὐτοῦ τύπου (π.χ. DA-DADA). Τοῦτο ἐξηγεῖ γιατί σε μεγάλο ἀριθμὸ γλωσσῶν οἱ νηπιακὲς λέξεις για τὴ μητέρα καὶ τὸν πατέρα εἶναι MAMA, DADA, ἢ BABA ἢ κάτι παρόμοιο. Μποροῦμε να υποθέσουμε ὅτι τέτοιες λέξεις εἶναι δυνατό να υπήρξαν οἱ πρώτες ἐκφράσεις του πρωτόγονου ἀνθρώπου.

Ενδείξεις για τὴ γένεση της γλώσσας προέρχονται καὶ ἀπὸ τὴ γλώσσα των πρωτόγονων, που εἶναι προσαρμοσμένη στις υλικές τους ἀνάγκες. Οἱ Εσκιμῶι, παραδείγματος χάρη, χρησιμοποιοῦν μια μεγάλη ποικιλία λέξεων για να ἀποδώσουν τους διάφορους τύπους του χιονιοῦ.

Ορισμένοι γλωσσολόγοι ισχυρίζονται ὅτι λέξεις που ἐκφράζουν ἐντολή, προσταγή ἢ προτροπή, ὅπως *δός, ἄφες, ἴσθη, θές*, κ.ά., εἶναι ἀρχαϊκές, γιατί στις ἀρχαιότερες γνωστὲς μορφές πολλῶν γλωσσῶν οἱ προστακτικοὶ αὐτοῦ τύπου σχηματίζονται ἀπὸ τὸ θέμα μόνο, χωρὶς εἰδικὸ καταληκτικὸ στοιχεῖο (πρβλ. τους λατινικούς τύπους *dic, duc, fac, fer*).

Ἄλλες ενδείξεις για τὴ γένεση της γλώσσας προέρχονται ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ μάλιστα ἀπὸ τους πιθήκους, που ἔχουν ἀναπτυγμένη νοημοσύνη. Οἱ ἐκφραστικοὶ θόρυβοι αὐτῶν, οἱ

συναισθηματικές τους κραυγές, οι χειρονομίες, κ.ά., ίσως δείχνουν πώς ο άνθρωπος άρχισε να δημιουργεί γλώσσα.

Αξιόλογη πηγή ενδείξεών αποτελεί η συμπεριφορά των ανθρώπων, που παρουσιάζουν ελαττώματα στην ομιλία. Ενδιαφέρουσα είναι η κατάσταση της αφασίας. Στην αφασία, η δύναμη της ομιλίας έχει ολικά ή μερικά απολεσθεί, κυρίως από βλάβη του εγκεφάλου. Όταν ο ασθενής αρχίζει ν' αναλαμβάνει από την ασθένεια αυτή, τότε φαίνεται να επαναλαμβάνει την ίδια λειτουργία του μικρού παιδιού που αρχίζει για πρώτη φορά να ομιλεί.

Από τέτοιες γενικές παρατηρήσεις ορμήθησαν διάφορες θεωρίες για τη γένεση της γλώσσας, μερικές από τις οποίες σημειώνουμε παρακάτω:

α) Η καλούμενη διεθνώς *BOW-WOW* θεωρία (: *Ονοματοποιία*). Η θεωρία αυτή δέχεται ότι αρχικά η γλώσσα ήταν μίμηση ήχων που παράγονταν στη φύση. Οι ονοματοποιίες είναι κυρίως ονόματα ή ρήματα και μιμούνται βασικά ήχους, θορύβους, κρότους και φωνές ζώων ή πτηνών. Π.χ. το αρχαίο *γράω* είναι ονοματοποιία από τον ήχο γρ-γρ που έκανε το μετάλλινο όργανο, με το οποίο χάραζαν κατά την αρχαιότητα τα γράμματα πάνω σε λίθους, πινακίδες ή σε άλλη σκληρή ύλη. Πρβλ. Ιλ. Ζ, 168-169:

«... πόρεν δ' ὄγε σήματα λυγρά,
γράφας ἐν πίνακι πτυκτῶ θυμοφθόρα πολλά».

Είναι σαφές ότι κατά τη μίμηση ήχων που παράγονται στη φύση χρησιμοποιούμε ένα ήδη υπάρχον σύστημα γλώσσας, με τα φωνήεντα και τα σύμφωνα του, με τους νόμους δομής, κ.ά., και στο σύστημα αυτό προσαρμόζουμε τις λέξεις που μιμούνται ήχους. Ο άνθρωπος, όμως, στο πρώτο του στάδιο, στο προγλωσσικό του στάδιο, δε διέθετε τέτοιο σύστημα γλώσσας. Συνεπώς, η μίμηση παραδείγματος χάρη, του αλόγου θα ήταν ένας απλός χρεμετισμός, χωρίς το έναρθρο χαρακτηριστικό της ομιλίας. Είναι λοιπόν φανερό ότι η θεωρία αυτή δεν μπορεί να ερμηνεύσει πώς η γλώσσα απέκτησε την έναρθρη δομή της. Ακόμη, οι λέξεις που προέρχονται από μίμηση ήχων σε μια γλώσσα είναι ελάχιστες σε σύγκριση με το σύνολο των λέξεων της γλώσσας αυτής. Το μικρό ποσοστό των λέξεων αυτών δεν είναι δυνατό να θεμελιώσει και στηρίξει επαρκώς τις απόψεις αυτών που υποστηρίζουν τη θεωρία αυτή.

β) Η λεγόμενη *POOH-POOH* θεωρία. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η γλώσσα δημιουργήθηκε από τις ενστικτώδεις συναισθηματικές κραυγές. Κατά συνέπεια, οι αρχαιότερες γλωσσικές εκφράσεις ήταν τα επιφωνήματα, απλές δηλ. αναφωνήσεις που δήλωναν συναισθηματικές καταστάσεις. Για τη θεωρία αυτή, ισχύει η κριτική που ασκήσαμε και για την προηγούμενη θεωρία.

γ) Η λεγόμενη *YO-HE-HO* θεωρία. Κατά τη θεωρία αυτή η γλώσσα δημιουργήθηκε από τις κραυγές των ατόμων που ασχολούνται σε ομαδικό έργο, όπως π.χ. στην προσπάθεια ομάδας ανθρώπων για τη μετακίνηση του κορμού ενός δέντρου ή για την ανύψωση ενός μεγάλου λίθου, κ.ά. Είναι γνωστό ότι στις περιπτώσεις αυτές παράγονται ακούσια διάφορες κραυγές. Στις ομαδικές αυτές προσπάθειες, που απαιτούν μυϊκή δύναμη, παγιδύεται η αναπνοή στους πνεύμονες με το ερμητικό κλείσιμο της γλωττίδας. Κατά διαστήματα, όμως, ανοίγεται η γλωττίδα και απελευθερώνεται ο αέρας. Έτσι παράγονται ποικίλοι γρυλλισμοί και βογγητά. Οι κραυγές αυτές συχνότατα αποτελούνται από ένα σύμφωνο και ένα φωνήεν.

Η θεωρία αυτή έχει δύο αρετές: α) Δίνει μια πιθανή ερμηνεία για τη δομή της γλώσσας, γιατί, όπως είπαμε, οι κραυγές αυτές αποτελούνται από σύμφωνο και φωνήεν, και β) ισχυρίζεται ότι η γλώσσα γεννήθηκε στην κατάσταση ομαδικής συνεργασίας του ανθρώπου προς επίτευξη κοινού έργου..

Παρά τις αρετές αυτές, η θεωρία αυτή έχει, εκτός των άλλων, το εξής βασικό μειονέκτημα: Προϋποθέτει μια προχωρημένη μορφή κοινωνικής συνεργασίας. Είναι, όμως, πρόδηλο ότι η γλώσσα ήταν αναγκαία προτού καταφέρουν οι άνθρωποι να φθάσουν και να επιτύχουν τη μορφή αυτή της κοινωνικής συνεργασίας.

δ') Η θεωρία των χειρονομιών. Οι υποστηρικτές της θεωρίας αυτής προβάλλουν ως επιχειρήματα τη μεγάλη χρήση των χειρονομιών από τους πρωτόγονους ανθρώπους. Υποστηρίζουν ότι η ομιλία και οι χειρονομίες συνδέονται στενά μεταξύ τους, γιατί τα κέντρα του εγκεφάλου, που ελέγχουν τις κινήσεις των χεριών, είναι συνδεδεμένα στενά με τα κέντρα, που ελέγχουν τα φωνητικά όργανα. Φαίνεται λοιπόν πιθανό πως η ομιλία και οι χειρονομίες αναπτύχθηκαν ταυτόχρονα.

ε') Η μουσική θεωρία. Η θεωρία αυτή δέχεται ότι η γλώσσα γεννήθηκε από τα άσματα. Κατά το Δανό γλωσσολόγο Otto Jespersen, η ομιλία και η μουσική εξεπήγασαν από κάτι αρχαιότερο, που περιείχε και τις δύο. Τούτο συνάγεται από την ιστορική εξέταση της γλώσσας. Κατά την εξέταση αυτή παρατηρούνται διάφορες μακροχρόνιες τάσεις. Οι τάσεις αυτές, υποθέτει ο παραπάνω γλωσσολόγος, πρέπει να υπήρχαν από τη γένεση της γλώσσας. Δέχεται, λοιπόν, ότι η γλώσσα στην αρχή ήταν ένα είδος άσματος χωρίς λέξεις. Άρα, οι γλώσσες στο πρώτο τους στάδιο δεν ήταν πρακτικές, αλλά ποιητικές και λυρικές και το ισχυρότερο συναίσθημα προς δημιουργία άσματος ήταν η αγάπη.

Πρέπει, όμως, να παρατηρήσουμε ότι είναι αμφίβολο αν οι τάσεις στη γλώσσα είναι τόσο σταθερές και καθολικές όσο ισχυρίζεται ο Otto Jespersen. Η θεωρία του δέχεται ότι οι αυτές γενικές αρχές έλαβαν χώρα σ' όλες τις γλώσσες κατά τη διάρκεια της ιστορικής τους εξέλιξης. Γενικά, μπορούμε να αντιτάξουμε στη θεωρία αυτή τα ακόλουθα βασικά επιχειρήματα: α') Οι ιστορικές μας γνώσεις για τις γλώσσες δεν ανάγονται πολύ στο παρελθόν. Ουσιαστικά, τίποτε δε γνωρίζουμε για τις γλώσσες πριν από την εποχή του ορειχάλκου. β') Οι αλλαγές που έλαβαν χώρα στις διάφορες γλώσσες δεν ακολούθησαν πάντοτε την αυτή πορεία, και γ') από τις 4.000 περίπου γλώσσες που μιλιούνται σήμερα σ' όλο τον κόσμο, λίγων μόνο τα γραπτά και άλλα μνημεία προχωρούν πέρα της προχριστιανικής περιόδου.

στ') Η θεωρία της κοινωνικής επαφής. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η γλώσσα γεννήθηκε από την ενστικτώδη ανάγκη του ανθρώπου για επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους. Και η θεωρία αυτή βρίσκεται σε αδυναμία να ερμηνεύσει την έναρθη δομή της γλώσσας.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ
Ph.D. στη γλωσσολογία του Παν/μίου
της πολιτείας INDIANA των Η.Π.Α.

ΣΧΟΛΙΑ

Ο ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ο σχολικός κώδικας επικοινωνίας είναι ένα σύστημα που διαιρείται σε υποσύστημα-τα όχι βέβαια αμιγή· το υποσύστημα όμως επικοινωνίας ανάμεσα στους καθηγητές και μαθητές είναι εκείνο που μπορεί κανένας να θεωρήσει προσδιορισμένο και να περιγράψει περίπου τα όριά του. Από τη μια μεριά (θα λέγαμε ο πομπός, αλλά πρέπει να σημειώσουμε ότι ο ρόλος αυτός οφείλει να είναι αμφοτερόπλευρος) όσοι διδάσκουν κι από την άλλη όσοι διδάσκονται. Δυο φορές λοιπόν —αν θέλουμε να είμαστε πιο ακριβείς το σχολείο ως κρατικός θεσμός και τα παιδιά— συναποτελούν ως ζωντανά στοιχεία το οικοσύστημα της εκπαίδευσης και πρέπει να συνυπάρξουν, να συνοδοιπορήσουν, να συν-ενοηθούν. Για όλα αυτά επιβάλλεται να βρεθεί μια ανθρωπιστικής μορφής επαφή που θα «συναρπάσει» τους νέους ανθρώπους και που μπορεί να θεμελιωθεί μόνο με ένα ευρετικό γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας κι όχι με τη συνηθισμένη γλώσσα της καθημερινής ζωής, ούτε με την οποιαδήποτε αρχικό, ούτε με κανόνες συμπεριφοράς «νεανισκευόμενους» από την πλευρά των μεγάλων.

Ας δούμε λοιπόν ποιος μπορεί να είναι αυτός ο γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας που θα επιτρέψει τη μετατροπή του σχολείου σε «εργατική κυψέλη». Το πρόβλημα φυσικά είναι σύνθετο και συναρτάται με τα οδηγητικά συμπεράσματα των Επιστημών της Αγωγής και ιδιαίτερα της θεωρίας των επικοινωνιών που εφαρμόζεται στην αγωγή. Όταν λοιπόν μιλάμε για ευρετικό κώδικα, νομίζω ότι θα πρέπει να περάσουμε πέρα από τα όρια της καθημερινής γλώσσας και ομιλίας και να μπούμε στον ιδιαίτερο χώρο μιας «τέχνης του λόγου» που θα έχει ως στόχο τη δημιουργία μιας επαφής με τα ακόλουθα κωδικά σημεία.

- α) την ποιότητα του λόγου που θα οδηγήσει
- β) στην αλληλογνωριμία που θα έχει ως βάση την κατάφαση της προσωπικότητας του άλλου κι αποτέλεσμα
- γ) την αλληλοκατανόηση που θα επιτρέψει στον καθένα
- δ) την εκπλήρωση του ρόλου του.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι το αρχικό «ωθούν» είναι η ποιότητα του λόγου. Τι εννοούμε όμως με τον όρο αυτό;

Καταρχή θα ήθελα να διευκρινίσω: τον προφορικό λόγο κυρίως, γιατί ο γραπτός λόγος είναι δοσμένος. Μόνο ο προφορικός λόγος είναι εκείνος που μας επιτρέπει διεξόδους και ο μαθητικός γραπτός λόγος όπως και όπου χρησιμοποιείται. Ο προφορικός λοιπόν λόγος είναι το κύριο όργανο επικοινωνίας που κινείται σε δυο βασικά επίπεδα· μέσα στην τάξη κι έξω απ' αυτήν. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η διαφοροποίηση των δυο επιπέδων επιβάλλεται. Αντίθετα πιστεύω ότι ο ρόλος που προδιαγράφουν οι επιστήμες της Αγωγής για τους εκπαιδευτικούς απαιτεί ο κώδικας γλωσσικής συμπεριφοράς τους να κινείται στα ίδια περίπου επίπεδα.

Ο κώδικας λοιπόν αυτός πρέπει να διακρίνεται για την ευγένεια, την καλοπιστία, το πλούσιο εκφραστικό, την ακριβόλογη διατύπωση, την επιμονή και υπομονή, τις προσεκτικές διορθωτικές ενέργειες, την εκμετάλλευση του θησαυρού της γλώσσας μας σ' όποια περίοδο κι αν ανήκει, την αποφυγή του παροπλισμού οποιουδήποτε «χρήσιμου» γλωσσικού στοιχείου, δηλ. την αποφυγή της «γλωσσικής πενίας» όπως τη λένε, την αξιοποίηση όλων των δυνατοτήτων στα σχολικά μέτρα βέβαια, την επίμονη διερεύνηση του εννοιολογικού περιεχομένου των στοιχείων του Λόγου, την καλλιέργεια της ερευνητικής διάθεσης, τη μελέτη εξωσχολικών κειμένων. Όλα αυτά είναι απαραίτητα να καλλιεργηθούν από το scho-

λειό αν θέλουμε να γίνει κτήμα των παιδιών η γλώσσα μας και φυσικά να ανέβει το πολιτιστικό μας επίπεδο.

Πώς θα γίνουν όμως πράξη αυτοί οι στόχοι; Αυτό είναι μια άλλη ιστορία που θα μας απασχολήσει άλλη φορά, αν και αρκετά έχουμε πει και γι' αυτό το θέμα από το βήμα του άλλου περιοδικού, της ΝΕΑΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ. Ένα μόνο μπορώ να πω αυτή την ώρα: ότι το γλωσσικό μάθημα με τις ιδιαιτερότητές του επιβάλλει άλλες μεθοδεύσεις και διαφορετική από την κατεστημένη χρόνια τώρα οργάνωσή του. Χρειάζεται «επαναστατικός» άνεμος για να ευδοκιμήσει αυτός ο τομέας με την αρωγή όλων των φορέων και την άμιλλα που θα καλλιεργήσει.

ΤΑ ΔΙΓΕΝΗ ΚΑΙ ΜΟΝΟΚΑΤΑΛΗΚΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Είναι γνωστά από τη Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής και της καθαρεύουσας τα ονόματα αυτά που χρησιμοποιούν ακόμα και σήμερα οι λόγιοι και της νεοελληνικής (δημοτικής) γλώσσας, όπως η δικηγόρος, η γιατρός, η βουλευτής κτλ. Διάλεξα επίτηδες τα τρία αυτά ονόματα γιατί ανήκουν στην ίδια κατηγορία ως προς το σχηματισμό του θηλυκου, που στη λαϊκή γλώσσα έχει κατάληξη -ινα, δηλ. δικηγορίνα, γιατρίνα (ή γιάτρισσα), βουλευτίνα. Κι όμως αποφεύγουν αυτή τη μορφή της λέξης για πολλούς και διάφορους λόγους.

Εκείνο που πιστεύω ότι θα προβληματίσει τον κάθε καλοπροαίρετο άνθρωπο είναι το εξής: λέμε η παπαδιά και εννοούμε η γυναίκα του παπά, όχι την «ιέρεια», δηλ. αυτή που είναι «παπάς». Λέμε η μυλωνά κι εννοούμε — τουλάχιστο στην ιδιαίτερη πατρίδα μου αυτή που είναι η γυναίκα του μυλωνά, αλλά και αυτή που περιστασιακά κάμνει και το «μυλωνά». Δηλαδή όσα είναι λαϊκής καταγωγής πήραν τη μορφή τους έχοντας το δικό τους γένος. Όσα όμως είναι λόγια τί θα γίνουν; Θα πούμε επιστημόνισσα, η γεωπόνισσα, η αρχιτεκτόνισσα, η εισπραχτόρισσα κτλ., όπως λέμε η μαγειρίσσα, η μανάβισσα, η αρχόντισσα κτλ.;

Η δυσκολία φυσικά προέρχεται από το ότι τα περισσότερα από τα επαγγέλματα αυτά είναι αντρικά. Τώρα λοιπόν που η γυναίκα βγήκε στην αγορά εργασίας οφείλουμε να δεχτούμε όρους που θα προσδιορίζουν τα επαγγέλματά τους. Το πρόβλημα μας το δημιουργούν η λαϊκή παράδοση σ' εκείνα που προϋπήρχαν και η λόγια. Τί θα προτιμήσουμε;

K. N. Π.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Το Ελληνικό Μεταφραστικό Τμήμα της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων διοργάνωσε από τις 6 έως 8 Δεκεμβρίου, στις Βρυξέλλες, συνέδριο με θέμα «Προβλήματα μετάφρασης στην ελληνική γλώσσα». Εισηγητές ήταν ειδικοί από διάφορους επιστημονικούς τομείς, τη δημοσιογραφία και τη λογοτεχνία, οι οποίοι παρουσίασαν τις απόψεις τους για τα μεταφραστικά, ορολογικά και γενικότερα γλωσσικά προβλήματα που θέτει η μετάφραση κειμένων στα νέα ελληνικά. Το ακροατήριο αποτελούνταν από μεταφραστές, διερμηνείς και άλλους υπαλλήλους των οργάνων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Η πρώτη συνεδρίαση ήταν αφιερωμένη στα μεταφραστικά προβλήματα στον οικονομικό τομέα. Ο καθηγητής κ. Α. Πεπελάσης, που δεν μπόρεσε τελικά να παραστεί στο συνέδριο, τόνισε ανάμεσα στ' άλλα στο γραπτό σχέδιο εισήγησής του τη γλωσσική σύγχυση που επικρατεί λόγω καθαρεύουσας και δημοτικής και τα προβλήματα που δημιουργούνται από την προσπάθεια εκδημοτικοποίησης λόγιων όρων. Ως προς το ύφος υπογραμμίζόταν η ανάγκη να αποφεύγονται στα επιστημονικά κείμενα η υπερβολική απλούστευση και η γλαφυρομανία και να επιδιώκεται να βρίσκεται το μεταφραστικό κείμενο στο επίπεδο λόγου και σκέψης με το πρωτότυπο. Ο άλλος εισηγητής στον ίδιο τομέα, ο κ. Σ. Κόλλιας, τμηματάρχης στην Επιτροπή της ΕΟΚ, επέμεινε ιδιαίτερα στην έλλειψη θεματικής εκπαίδευσης και στα πενιχρά μέσα προσφυγής, αδυναμίες που γίνονται ακόμα πιο έντονες από την ορολογική γονιμότητα στις οικονομικές συναλλαγές και μελέτες.

Θέμα της επόμενης συνεδρίασης ήταν τα μεταφραστικά προβλήματα στα κοινωνικά θέματα. Ο κ. Ν. Σκανδάμης, διευθυντής στην Επιτροπή της ΕΟΚ, πλησίασε το πρόβλημα από την άποψη της έλλειψης ορολογικής ενότητας στον κοινωνικό προβληματισμό, διαχωρίζοντας το παγιωμένο (νομικά) και το καινοφανές (κοινωνιολογία). Ενώ ο κ. Α. Γαβανάς, αναθεωρητής μεταφράσεων στην Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της ΕΟΚ, αναφέρθηκε κυρίως σε προβλήματα ορολογίας που ανακύπτουν από νεολογισμούς στις ξένες γλώσσες και από την έλλειψη αντίστοιχων ελληνικών θεσμών.

Τη δεύτερη μέρα του συνεδρίου συζητήθηκαν πρώτα τα μεταφραστικά προβλήματα σε κείμενα γεωργίας και αλιείας. Ο κ. Ι. Βαγιανός, επιτ. γεν. διευθυντής του υπουργείου γεωργίας ανέπτυξε τις προϋποθέσεις για την απόδοση στα ελληνικά της τεχνικής ορολογίας της γεωπονίας, της δασοπονίας, της κτηνοτροφίας, κττ. ενώ οι κ.κ. Χ. Σαφάλης και Α. Χρηστίδης, διοικητικοί υπάλληλοι της Επιτροπής της ΕΟΚ, έδωσαν συγκεκριμένα παραδείγματα απόδοσης όρων από τους τομείς της αλιείας και των γεωργικών διαρθρώσεων.

Τα γενικότερα γλωσσικά και ορολογικά προβλήματα στο χώρο των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας ανέπτυξαν ο καθηγητής κ. Θ. Τάσιος και ο κ. Ε. Βαρδάκας, γενικός γραμματέας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Τυποποίησης. Ο πρώτος εισηγητής αποκάλεσε χαρακτηριστικά τη χρήση των ξένων όρων «νάρκη στη γλώσσα» και επέσυρε την προσοχή στις άτυχες παλινοστήσεις στα ελληνικά ελληνογενών όρων και στη μεταγλώττιση από την καθαρεύουσα στη δημοτική έ-

θιξε επίσης τα ζητήματα ύφους, δομής και επιπέδου των επιστημονικοτεχνικών κειμένων. Ο δεύτερος εισηγητής συγκέντρωσε το ενδιαφέρον του στις απαιτήσεις για τα κείμενα της τυποποίησης - ακρίβεια, σαφήνεια, πρόληψη τεχνικών και νομικών αμφισβητήσεων- και παρουσίασε τις κυριότερες αρχές για την ονοματοδοσία - οριοθέτηση των εννοιών, ιεράρχηση των χαρακτηριστικών τους, γλωσσική καταλληλότητα και οικονομία...

Πρώτος τομέας που εξετάστηκε την τρίτη και τελευταία μέρα του συνεδρίου ήταν τα νομικά. Ο καθηγητής κ. Δ. Ευρυγένης περιέγραφε τη γλώσσα του δικαίου και ανέλυσε τη δέσμια και δεσμεύουσα νομική γλώσσα. Επεσήμανε τη δουλειά της γλωσσικής υφής των μονοαυθεντικών ή πολυαυθεντικών ξένων κειμένων και την ανάγκη της μεταφραστικής υποδομής, συμβατικής και ηλεκτρονικής. Τέλος διέγραφε την προοπτική της νεοελληνικής νομικής γλώσσας ως σκεύους ελληνικής γλωσσικής δημιουργίας. Στη συνέχεια ο κ. Δ. Καλλιβωκάς, τμηματάρχης στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, παρουσίασε μια σειρά από προβλήματα που απορρέουν από την ισοτιμία των κοινοτικών γλωσσών, καθώς και λόγω της δεσμεύσεως του μεταφραστή από τις μεταφράσεις του πρωτογενούς και παράγωγου κοινοτικού δικαίου.

Το συνέδριο έκλεισε με τις εισηγήσεις και τη συζήτηση που ήταν αφιερωμένες σε δύο περιοχές του μη επιστημονικού λόγου. Ο δημοσιογράφος κ. Ν. Κυριαζίδης μίλησε για τη μεταφορά στα ελληνικά των ξένων κυρίων ονομάτων και την απόδοση από τους δημοσιογράφους των ξένων λέξεων που δεν έχουν πολιτογραφηθεί στα ελληνικά, αλλά που η άμεση χρήση τους είναι απαραίτητη. Τέλος, ο συγγραφέας κ. Π. Ζάννας εξέθεσε συνοπτικά τις θεωρίες γύρω από το μεταφραστικό πρόβλημα και το επικτό ή ανέφικτο της λογοτεχνικής μετάφρασης. Εξήρε επίσης το ρόλο του μεταφραστή στην πολιτισμική παράδοση και εξέλιξη, και τη θέση του στο χώρο της λογοτεχνίας και της διαγλωσσικής επικοινωνίας.

Η διαφορετικότητα και η σ' ένα βαθμό συμπληρωματικότητα των εισηγήσεων αποτέλεσαν την αφορμή για τη ζωνρή και γόνιμη συμμετοχή των ακροατών στο διάλογο που ακολουθούσε τις εισηγήσεις. Τις συζητήσεις συντόνιζαν τα μέλη του Ελληνικού Μεταφραστικού Τμήματος της Επιτροπής της ΕΟΚ, Ν. Χριστογιαννόπουλος, Γ. Βλαχόπουλος, Δ. Νικολαΐδου, Β. Κάζιρα, Γ. Κυριάκου, Σ. Χριστόπουλος και Β. Κουτσιβίτης. Τα πλήρη πρακτικά του συνεδρίου θα δημοσιευτούν σύντομα με την ελπίδα ν' αποτελέσουν συμβολή στο διάλογο για τη νεοελληνική γλώσσα γενικότερα και τα προβλήματα της μετάφρασης ειδικότερα.

B. ΚΟΥΤΣΙΒΙΤΗΣ

ΧΡΙΣΤΟΥ Γ. ΡΙΜΑ

**ΛΕΞΙΚΟ
ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΩΝ
ΕΝΝΟΙΩΝ**

Βασικός θεωρητικός γράμμας
για τις σπουδές
(Γραμμ., ομορφιολογία, λέξ. σημασιολογ.,
μορφολογία, συνταξιολ., φωνηολ.)

Πρώτη έκδοση
Επιμελητότητα

Α. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ - Χ. Γ. ΡΙΜΑΣ

Το δοκίμιο

Η ιστορία του - Η αποστολή του
Η διδακτική του προσέγγιση

Επιμελητότητα

ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ

**ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΟΙΗΣΗ**
ΚΡΙΤΙΚΑ ΕΡΩΔΙΣΙΑ ΘΕΩΡΙΑ

Διόσκυρος, Κάλβος, Σολωμός, Κάλυψο, Λαδάκης, Γκαμπριέλ, Μανώλης, Λεζαυρέλης, Διδάκης, Κωνσταντίνος, Σολωμός, Σίμος, Ρίμος, Διονύσιος, Ζηνοβία, Αγγελόπουλος

Πρώτη έκδοση
Επιμελητότητα

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΔΙΑΔΗΜΑΣ

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ
ΤΟΥ
ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ**

Δεύτερη έκδοση
Επιμελητότητα

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΤΟΜΠΑΤΑΝ

**ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΓΛΩΣΣΑΣ**

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ - ΣΥΝΤΑΞΗΣ
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

Δεύτερη έκδοση
Επιμελητότητα

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Σ. ΚΑΤΣΙΜΑΝΗΣ

Αναλύσεις και τομές
σε θέματα παιδείας

Επιμελητότητα

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ε. ΤΟΜΠΑΤΑΝ

γλωσσολογία
ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ
ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ

Επιμελητότητα

ΕΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΕΞΕΡΙΣ

Διεύθυνση
ΣΠΙΡΟΣ ΔΟΥΒΛΙΩΝΗΣ
ΣΤΕΦΑΝ ΤΟΡΟΚΟΣ

**Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ**

Αναμνηστικό
J. ACHEM, B. MARTIN, J.-C. CHEVALIER,
G. CHEROUX, F. PATEY, O. GIBNETTE,
A.J. GIBNETTE, G. LASCARIS, F. LAUREN,
G. MACE, J. MATHIAS, A. MATHIAS,
B. PERRAUD, A. PERRAUD, J. YVES

Μετάφραση
Γ. Ν. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ

Επιμελητότητα

Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

**Ο ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ
ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ**
19ος - 20ος αι.

Με θεωρία λογοτεχνίας
και αναμνηστικό κάπρι

Επιμελητότητα

εκδόσεις επικαιρότητα
Μαυρομιχάλη 60-τηλ. 3636083

Η γλώσσα έχει ως στόχο της την ευρύτερη, αλλά πιο πολύ τη σχολική γλωσσική παιδεία.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

- Συγχρονία-διαχρονία
- Φωνητική-φωνολογία-μορφολογία-σύνταξη-σημασιολογία.
- Κοινωνιογλωσσολογία. Διαφοροποίηση γλωσσικών επιπέδων σύμφωνα με την κοινωνική διαστρωμάτωση.
- Οριζόντια γλωσσική διαφοροποίηση. Κοινή και διάλεκτοι της νέας ελληνικής.
- Γλωσσικός κώδικας, νόρμα, χρήση. Λειτουργία. Δομή.
- Νεότερες απόψεις για την περιγραφή και ανάλυση της γλώσσας. Διδακτική αξιοποίηση και εφαρμογή τους στη σχολική πράξη.
- Διδασκαλία της γλώσσας (έρευνα και μεθοδολογία) σε όλες τις σχολικές βαθμίδες: προσχολική αγωγή, δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο, μεταλυκειακή εκπαίδευση κλπ.

Και η ΓΛΩΣΣΑ θα βασιστεί κυρίως στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών

Το επόμενο τεύχος θα κυκλοφορήσει το Μάιο

Φωτοσύνθεση: «Πορεία» Μαυρομιχάλη 57 τηλ. 3631622

685.86.10

Κεντρική διάθεση:
Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη
Σόλωνος 71
τηλ. 3629684

Αρχ. 250